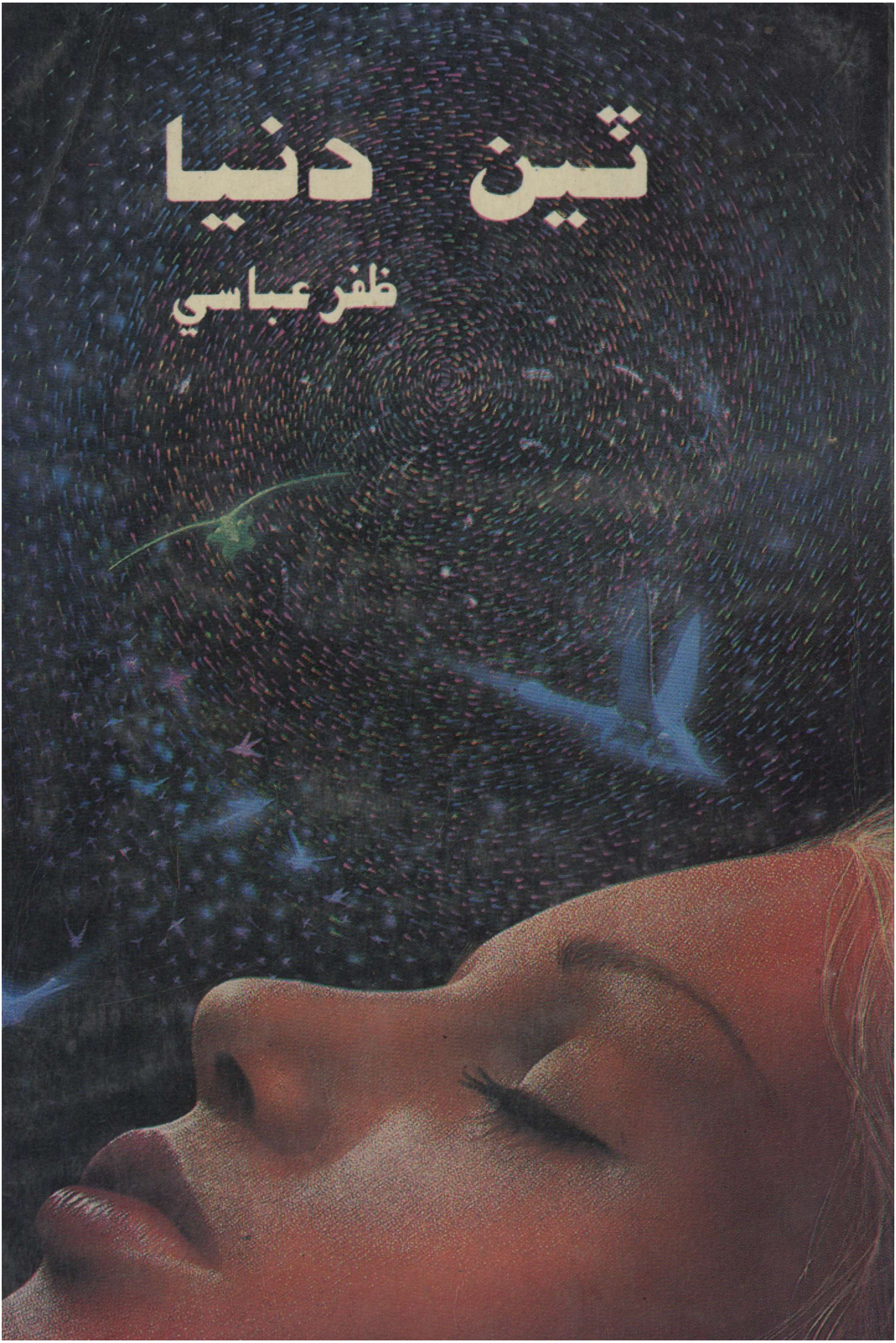
تین دنیا
ظفر عباسی

ٽين دنيا

ڪھاڻيون

ظفر عباسي

نيو ٿنڪرس فورم

NEW THINKERS FORUM

ڪتاب جو نالو : ٽين دنيا
موضوع : ڪهاڻيون
ليکڪ : ظفرعباسي
ڇاپو : پهريون
سال : 1995
ڪتاب جي سائيز: .23x36/16
ٽائيٽل ڊزائين: "جنت جي تصوراتي پٽيءَ جا 20 گهر" 1979- ٽم وائيٽ
ڪمپوزنگ : پيس ڪمپوزرس
5/11 رمپا پلازه بندر روڊ ڪراچي.
ڇپائيندڙ : نيو ٿنڪرس فورم
جنرل پوسٽ باڪس نمبر492، حيدرآباد 7100 سنڌ

مُلھ: چاليھ روپيا
Rs: 40/=

TEEN DUNYA (THIRD WORLD)
A Collection of short stories, written by:
ZAFAR ABBASI in Sindhi Language and Published by:
NEW THINKERS FORUM
G.P.O Box. No: 492. Hyderabad. 71000 Sindh.
Year of Publication: 1995

Title design: "Twenty houses of the Zodiac" 1979
by: Time White.

(Publisher reserves all rights of the book)

ارپنا

امان
سائڻ/سيائي/جنت
ملاح

بابا
شفيع محمد
ڪلهوڙو

جي نالي

جا، اڪثر چوندي آ تہ
"پنهنجون ڪهاڻيون، مونکي
پڙهي ٻڌائڻ ۾ شرم ٿو ٿيئي ڇا؟"

جو، اڪثر چوندو هو تہ
"پنهنجي تعارف ۾ منهنجو
نالو لکندي شرم ٿو ٿيئي ڇا؟"

ظفر عباسي / 12.01. 1995

ليکڪ جا ٻيا ڪتاب

- گهر اگهرا گهاءَ ———— ڪهاڻيون 1979ع
- تارا تارن هيٺ ———— ٻال ڪهاڻيون 1981ع
- سوال ڇهرا جواب ڇهرا —— ڪهاڻيون 1982ع
- شاعريءَ جون صنفون —— تحقيق 1993ع
- ٽين دنيا ———— ڪهاڻيون 1995ع (ھٿن ۾)

سٽاءُ

* اداري پاران ———— 09
* منهنجي ذات ڏوهاري - ليکڪ پاران ———— 11
- ڪهاڻيون
* سنديش ———— 18
* سنڌو وهندو رهندو ———— 27
* نيڻ ڪشڪول ———— 32
* آخري خط ———— 36
* هڪ ڌنڌلي ڌنڌلي ياد ———— 40
* انٽرويو ———— 45
* ٽين دنيا ———— 49
- جلترنگ ———— (5- مختصر ڪهاڻيون) ———— 54کان60
* گار ۽ طعنو * عيد نماز * بک بڇڙو ٽول * زڪوات * ارجنٽ ميل سروس
* مرنداسين پر مرڪندي ———— 61
* هڪ ڏينهن جي وارتا ———— 63
* ٻه واٽي تي بيٺل هو ———— 66
* مان جنت ۽ منڪر نڪير ———— 69
* ڊان - ڊڊ - اوور ———— 73
* اڪيون اسڪيچ ۽ شاعري ———— 88
* احتساب ———— 93
* جيسين ٽئي جيت ———— 104
* بندش ———— 108
* هڪ رات ———— 116
* رنيل ليڪچر ———— 121
* ايس. ايس . ايف ———— 125
* فيصلو ———— 129
- ڪو ڪيئن چوي - ڪو ڪيئن چوي - ليکڪ جي فن ۽ شخصيت تي رايا ———— 134

اداري پاران

سنڌي زبان ۾ سرڪاري، نيم سرڪاري، مختلف آرگنائيزيشنس پاران، توڙي انفرادي طور تي ڇپائيءَ جا تمام گهڻا ادارا آهن. تن مان سرڪاري ادارا ته ڪورس جا ڪتاب به ڇپائڻ جي اهل ڪونهن. نيم سرڪاري ادارا، قبرن جي ڪتبن کان ٻاهر نهارڻ به پسند ڪونه ٿا ڪن. آرگنائيزيشنز جا ڪتابچا، سندن سلوگن کان سواءِ ٻئي ڪنهن ادب کي ادب ئي مڃڻ لاءِ تيار نه آهن. ۽ انفرادي ادارا، وڏن وڏن نالن وارن ليکڪن [جن مان هڪ هٿ جي آڱرين کان گهٽ، کان سواءِ سڀ ڪاغذ جا شينهن آهن] جي نيم پليٽنٽي زنده آهن. انهن لاءِ ادب رڳو اهڙن ڪاغذ جي شينهن جي گجگوڙ ئي آهي. ماڻهو ان ڪري ادب کان آڳاهان نڪري سياسي ڪتابن تائين پهچي ويا آهن جو سنڌي ادب جيڪو اڳ وقت سان گڏ گڏ ته ڇا اڳيان هلندو هو، تنهن جا سرجيندڙ پنهنجو دڳ وڃائي ويهي رهيا آهن. آفريڪا ۽ ويتنام جو ادب اُتان جي لوڪ جي خون مان جنم وٺي سڄي دنيا کي Blood donate ڪري رهيو آهي ۽ اسان جو ادب اڃان ڪاري مس سان لکجي رهيو آهي! ته ڇا اسان جو خون رائيگان ويندو؟؟!!!- نه، ڪڏهن به نه! "آرت ۾ خوشبو مينديءَ جي" کان وٺي "او قاتل! بدلو وٺنداسين، هن خون جي قطري قطري جو!" تائين اهڙيون تخليقون آهن جن پنهنجي تاريخ پاڻ مرتب ڪئي آهي.

ناول ته ناولن جي ماءُ، اسان وٽ ڪهاڻيون به اڃان تائين ون يونٽ جي دور جون ريپرنٽ تي رهيون آهن ۽ ڪافي ليکڪ هن دور ۾ به گذريل دورن جي حوالي سان جيئڻ جي جتن ۾ جُنبيا پيا آهن. ١٩٧٧ع کان ١٩٨٨ع جو دور اهڙو دور هو، جنهن دور ۾ سنڌي ادب آسمان ۾ ستارن کي نه ڇهي ها ته به سنڌ جي سرحدن کي ضرور واضح ڪري ها، پر ائين نه ٿي سگهيو. جيڪو ٿورو گهڻو ادب ان دور ۾ سرجيو، آهو به يا ته ڇپجي نه سگهيو يا ڇڙو ڇڙوپو رهيو، ان ڪري ادب ۾ ڪا خاص جاءِ والاري نه سگهيو.

ظفرعباسيءَ جون هيءُ سڀ ڪهاڻيون گذريل ڏهاڪي جي ڏينهن ۾ مختلف جاين تي الڳ الڳ ڪافي شايع ٿي چڪيون آهن پر هن کي هڪ جاءِ تي سهيڙي، هن جيڪا سوکڙي سنڌي ادب کي جون ١٩٨٨ع ۾ ڏيڻ پئي چاهي اُها اڄ تائين اسان جي هڪ دوست جي اداري ۾ ڇپائيءَ جي منتظر ٿي پئي هئي. ان ڪري هن ڪتاب کي اسان اوهان جي هٿن/ نيڻن تائين پهچائي رهيا آهيون. اميد ته ظفر جو پيار جو پورهيو ۽ اسان جي ڪوشش اوهان وٽ مانُ حاصل ڪندي.

مجموعي تي راءِ ليکڪ لاءِ توڙي اسان لاءِ ٻاٽ ۾ لاٽ جو ڪم ڏيندي.

اديارو

ليکڪ پاران

منهنجي ذات ڏوهاري

توهان کنهن به ليکڪ کان پڇندؤ ته سندس واسطو ڪهڙي سياسي پارٽيءَ سان آهي؟ ته تکڙ ۾ جواب ڏيڻ کان ڀهريائين هن جي ذهن ۾، سندس پگهار/ نوڪري اچي ويندي ۽ پوءِ ڪياڙي ڪنهي سرڪاري نوڪري، آل اولاد جو گذر ۽ سماجي رتبو ذهن ۾ آئي. ڪو گول مول جواب ڏئي جان ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪندو ۽ جي هو سرڪاري ملازم نه هوندو ته، مڙني پارٽين ۾ مقبوليت حاصل ڪرڻ جي جتن ۾، رواداري ڪري ويندو آهي ۽ "ليکڪ غيرجانبدار هوندو آهي." ۽ "اسان رڳو ادب پيدا ڪرڻ لاءِ پيدا ٿيا آهيون." چئي، امڙا ليکڪ جان ڇڏائي ويندا آهن.

اسان جي پنين تي ننڍڙن ننڍڙن ذاتي مفادن جو ڪنؤر لڳل آهي ۽ اسان ڪرسين تي ويهڻ جا عادي ٿي ويا آهيون. جتي ويهون ٿا، اتان اٿڻ سان ڪپڙن ڦاٽي پوڻ جو ڀؤ آهي، جيڪو اسان کي ڪٻ ڪوڙي ويهڻ تي مجبور ٿو ڪري.

ريڊيو تي لکڻ مهل، سڄي ريڊيو جي پاليسي اسان جي ذهن ۾ هوندي آهي. اوهان چئو نه چئو، اسان ان پاليسيءَ کان، پاٺهي ئي ڪان به قدم پري هلنداسين. ٿي ويءَ جو ته نشو ٿي پيو آ. اوهان چئي ته ڏسو نه؟ اسان فن تي به آنچ اچڻ نه ڏينداسين ۽ پاليسيءَ تي به پورا لهنداسين. اوهان کي فلم جي ڪهاڻي لکائڻي آهي؟ سڄو سينسر بورڊ اسان جي ذهن ۾ اچي ويندو ۽ اسان ايڏو احتياط سان لکنداسين جو سينسر بورڊ وارا سينسر ڪرڻ بدران اسان تي تنقيد ڪندا ته هتي فلم ڏسندڙن کي ڳالهه ئي سمجهه ۾ نه ايندي. توهان جي مراد ڇا آهي؟

چون ٿا ته دنيا ترقي ڪري رهي آهي. اسان به ترقي ڪري رهيا آهيون. اهلِ قلم ڪانفرنس کي پاڻ لاءِ وڏو اعزاز ٿا سمجهون، وڏي فخر سان ويندا آهيون. ڪو ٽوڪي وجهندو آ ته چوندا آهيون، "پڪنڪ تي ويا هئاسين، اتان گذرندي، "باهه ڏي وي" هليا ويا هئاسين"، يا "صحافيءَ جي حيثيت سان

رپورٽنگ لاءِ ويا هئاسين" يا "پلا جي وياسين تہ چا ٽي پيو؟ اهو اسان جو حق هو."

* ٽوڙي قائڪ جي شهيدن جي قاتلن کي سزا ڏيارڻ لاءِ ۽ اسيرن جي آزاديءَ لاءِ ڪنهن بيان تي ڪو صحيح ڪرائڻ ايندو آهي تہ اسان، "بيانن سان تہ ڪجهہ نہ ورندو آ" چئي عزت جي پڳڙيءَ ۾ هٿ وجهي، "هنگامي ميٽنگ" جو بهانو ڪري جان ڇڏائي ويندا آهيون.

توهان اسان کان پڇي تہ ڏسو تہ "ويسٽ انڊيز" جو بهترين ڪرڪيٽر ڪير آ ۽ ان جي ڄمڻ جي تاريخ ڪهڙي آ؟ اسان اوهان کي ان سان گڏ سندس رٽائرڊ ٿيڻ تائين، جي سوانح عمري ٻڌائي سگهون ٿا. پر جيڪڏهن توهان اسان کان، "لاڪاڻ"، "طيب ٿهيم"، "پنهون چانڊيو"، "لاشاري"، "برهماڻي"، ۽ ٻين ڳوٺن تي سنڌي قوم جي نسل ڪشيءَ ۾ شهيد ٿي ويلن جا رڳو نالا پڇندؤ تہ اسان اوهان کي "جيل ۾ هجڻ"، "امتحانن جي پڙهائيءَ ۾ رڌل هئڻ." يا ڪو ٻيو بهانو ڏئي، چانهہ جي آفر ڪري ڇڏيندا سين.

اسان چاهيندا آهيون تہ توهان اسان کان ٿر ۾ ڏڪار جي باري ۾ تاثرن بدران اهو پڇو تہ، "رات شهر جي مختلف ڪلبن ۾ ڪيترا پئسا هارايَوَ؟"

اسان جي ماستر آهيون تہ ڪالا باغ ڊيم جو منصوبو رد ڪرائڻ بدران پنهنجي گهٽ پگهارن جي مسئلي کي، الڳ سمجهندي رڳو پگهارون وڌائڻ جو مطالبو ڪنداسين ۽ اسان، جي ڪنهن نيڪ ناڪ پگهارن ۽ رعايتن وارن ادارن ۾ ملازم آهيون تہ اسان * پنوعاقل ڇانوڻيءَ جي خلاف ڳالهائڻ بدران، سال جي سرڪاري موڪلن جو حساب ڪندا آهيون.

اسان جا تمام تڪڙا مسئلا؛ رڪشائن جا وڏيڪ ڀاڙا، شهرن ۾ فوٽ پاٿن جي عدم موجودگي، فقيرن جو وڌندڙ تعداد، ناجائز حد دخليون، ڪچيون آباديون، پاڻي، بجلي، ٽيليفون ۽ گيس جا غلط بل، نوڪريون، بدليون، پگهارون، مسواڙون، اسڪولن ۾ ٻارن جي داخلا، سواري، آئيڊيل پيار ڪندڙ محبوبائون ۽ آٽو گراف وٺڻ واريون ڇوڪريون آهن. انهن تي اسان ڪهاڻيون لکندا آهيون، شاعري ڪندا آهيون. چئو تہ انهن تي اسان ريڊيو ڪالم بہ لکي ونداسين ۽ جي گهرج هجي تہ ٽي وي ناٽڪ بہ لکي ونداسين. پوءِ بہ جي اهي مسئلا حل نہ ٿيندا آهن تہ اسان "لائيف

انشورنس" ڪرائي ڇڏيندا آهيون.

ٻولي، قوم ۽ ديش جي وجود جي بقاءَ لاءِ ڪو لائحه عمل نه پڇجو. ان بدران توهان اهو پڇي سگهو ٿا ته بجليءَ جي وڏيڪ بلن کان بچڻ لاءِ ميٽر ۾ گهپلو ڪيئن ڪجي. امتحانن ۾ پاس ٿيڻ لاءِ سفارشي "چِٽ" ڪنهن کان وٺجي. فلاڻو ڪم ڪرائڻو آهي ته ان انتظاميه جي خلاف خبر ڪيئن ڏاهي، اخبارن ۾ هلائجي.

جتي رڪشائون، پاڻي، بجلي، ٽيليفون، گيس، پبلڪ اسڪول، فوٽ پاٿ ۽ محبوبائون ناهن. اها به ڪا دنيا آهي! اهڙي دنيا به آهي ڇا ڪا دنيا ۾؟ جي آهي ته اسان جون دعائون آهن ان دنيا لاءِ. سياسي تنظيمون ۽ سماجي ادارا اهڙي دنيا لاءِ چندا ڪٺا ڪري رهيا آهن. اسان جي به هڪ ڏينهن جي پگهار ڪٽجي وئي آ، يار!

اسان لکون ٿا پيا. اسان جا مسئلا اوهان جا مسئلا ٿي ته آهن.

"توهان ڪي ڪتاب تي مهاڳ لکائڻو آ. يار مان ڏاڍو مصروف آهيان ٽائيم ئي نٿو ملي. ٽي وي ء لاءِ ڊرامو پيو لکان. ريڊيو لاءِ ڪالم پيو لکان. اخبار لاءِ شعر پيو لکان. نوڪريءَ جي هڻ هٿان آهي. ان ڪانپوءِ ناول تي ڪم پيو ڪيان. يار مون وٽ ٽائيم ڪونهي. توهان ڪنهن ٻئي کان لکائي وٺو!"

"اڇا! توهان انٽرويو وٺڻ آيا آهيو؟ اڙي يار اسان حقير ماڻهو آهيون. اسان جو ڪهڙو آ ادب ۾ ڪنٽريبيوشن؟ مڙئي پيا گذارو ڪيون! بس توهان لاءِ ٽائيم ڪڍي ٿا وٺون. پلا ڪهڙي رسالي ۾ ڇاپيندؤ؟ ڪئميرا ۾ رول رنگين آ يا بليڪ اينڊ وائيٽ؟ ٽائيٽل تي ڪنهن جي تصوير هلائيندؤ؟"

اسان مذهب، خدا ۽ رسول جي شان ۾ گستاخي ڪري پاڻ کي ترقي پسندن ۾ شمار ڪندا آهيون ۽ آخري وقت، قرآن شريف جي تلاوت جو انتظام ڪري، ان دوران دم ڏيندا آهيون.

"توهان نوان ليکڪ آهيو نه؟ ڇا ٿا لکو پٽ! توهان اڄ تائين ڪو امر جليل پيدا ڪري سگهيا آهيو؟ ڪو شيخ اياز پيدا ڪري سگهيا آهيو؟ هون! ڇڏيو بابا! لکڻ ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي. توهان ڏندي ڏاڙيءَ جي ڪيو. هونئن به اسان کي ڇا مليو آهي جو توهان ٿا لکو-؟"

"ڪتاب تيار پيو آ. مهاڳ ڪنهن کان لکايون؟ سوچيو اٿم ته ڪنهن

ڇوڪريءَ کان لڪايان؛ ها اِها نيڪ آ، پر "بي سَري آ" ها! اها آهي ڇڳي، پر لڪي ڇڳو ڪانہ ٿي. ماٺهو ڇا چوندا؟! هل ڇڏينس پلا! پاڻ ٿي ٿو لڪي ڇڏيان. مون کي ڪهڙي ضرورت ڪنهن جي سرٽيفڪيٽ جي!؟

دوستو! اهڙن اديبن ماٺهن جي ويساه سان. ويساه گهاتي ڪئي آهي ۽ اهوئي سبب آهي جو اديبن ۽ ماٺهن ۾ وڇوٽيون آهن. اسان ماٺهن جي اعتماد تي پورا نہ لهنداسين تہ ماٺهن کي، اسان کي، لڪرائڻ جو پورو پورو حق آهي. بلڪ ان حالت ۾ اسان کي، ليکڪ چوائڻ جو ئي حق نٿو رسي!

پر اِئين بہ ڪونهي تہ سموري سنڌ ۾ سچ پٽي واڪا ڪري...... سنڌي ادب مجموعي طور تي نہ رڳو ايشيا، بلڪ دنيا جي سمورين ٻولين جي ادب سان نہ رڳو ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي بيٺو آهي. پر ڪوڙ هنڌن تي اڳتي بہ نڪري ويو آهي. دنيا جي سمورين ٻولين ۾ ڪو "لطيف" تہ ڳولهي ڏيکاريو؟ بلڪ ان کان بہ اڳتي سومرن جي دؤر جي پير صدرالدين، سمن جي دؤر جي شيخ حماد؛ اسحاق آهنگر ۽ مقبول احمد پٽي، ارغون، ترخان، مغل دؤر جي شاهہ ڪريم، لطف الله قادري ۽ شاهہ عنايت رضويؒ ۽ ڪلهوڙا دؤر جي شاهہ لطيف کان پوءِ بہ ٽالپرن دؤر جي سچل سرمست ۽ سامي. انگريز دؤر جي قادر بخش بيدل، شمس الدين بلبل، مير عبدالحسين سانگي، مرزا حسن علي خان حسن، مرزا قليچ بيگ، حافظ محمد هارونؒ دلگير، فتح محمد سيوهاڻي، ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي ۽ ڪشنچند بيوس ۽ ورهاڱي واري دؤر جي محمد عثمان ڏيپلائي، عزيز الله مجروح، حيدر بخش جتوئي، قاضي فيض محمد ۽ شيخ اياز کان وٺي هيل جي حليم باغيءَ تائين سنڌ جي سوين ليکڪن ۽ ليکڪائن پنهنجي ضمير جي سچائيءَ سان، ٻوليءَ، ڌرتيءَ ۽ قوم لاءِ وس آهر پاڻ پتوڙيو آهي ۽ پتوڙي رهيا آهن.

۽ مون کي اِها بہ پڪ آهي تہ سنڌ جا سڄاڻ ۽ باشعور ليکڪ: پولينڊ جي انقلابي شاعر چسلائوميلوش وانگي ڪڏهن بہ آمريڪا ۾ وڃي پناهہ نہ وٺندا ۽ نہ ئي ڪين نوبل انعامن جي ڳهرج آهي: هو هتان جي ماٺهن لاءِ ئي ٿا لکن ۽ اهوئي هنن جو "نوبل پرائيز" آهي تہ "هو هن ڌرتيءَ جا ليکڪ آهن." مان پنهنجي باشعور ۽ سڄاڻ ليکڪن لاءِ يقين سان ٿو چوان تہ انهن لاءِ عراق جي "بابل" ۽ "ڪسريٰ محل"، "روم جي ڪنڊرن" ۽ "مصر جي اهرامن" جي پيٽ

۾ "ابل"، "جهڪر"، "چينهو"، "لوهم"، "ڪاهوءَ" ۽ "موهن" جا دڙا ۽ "اروڙ" ۽ "پنيور" جا کنڊر، عظيم آهن. مصر جي "درياءَ نيل"، لنڊن جي "ٿيمز درياءَ"، ۽ روس جي "والگا نديءَ" کان وڌيڪ، اسان کي پنهنجي "هاڪڙو درياءَ" سان پيار هو ۽ "سنڌو درياءَ" سان پيار آهي. اسان بلجيم جي "واٽر لو" واري ميدان (جتي نيپولين بونا پارٽ کي شڪست آئي هئي) کي "دڀي"، "مياڻيءَ" ۽ "هالاڻيءَ" جي ميدانن کان ڪڏهن به متاثر نٿا ٿيون. اسان وٽ "ديوار چين" کان عظيم حيدرآباد جو "پڪو قلعو"، "امرڪوٽ"، "رني ڪوٽ"، "ڪوٽ ڏيجي" ۽ ٻيا قلعا آهن. اسان، لنڊن جي "بڪنگهم پيلس" کان وڌيڪ "روپا ماڙيءَ"، "نيڪ راءِ جي ماڙي" ۽ "مومل جي ماڙيءَ" جي آثارن کي عزيز ٿا سمجهون. اسان آمريڪا جي "ناگرافال" کي "لڪي شاهه صدر جي چشمن" کان مهان نٿا سمجهون.

اسان وٽ پنهنجي "اسٽيٽ آف آئل" آهي، اسان وٽ پنهنجو "سنڌي سمونڊ" آهي ۽ دوستو! اسان مصر جي "الاظهر يونيورسٽيءَ" ۽ لنڊن جي "آڪسفورڊ" ۽ "ڪئمبرج" يونيورسٽين جي ڀيٽ ۾ سنڌ مدرسو، ڊي جي ڪاليج، سنڌ يونيورسٽي، شاهه عبداللطيف يونيورسٽي، مهراڻ انجنيئرنگ يونيورسٽي، سنڌ ميڊيڪل ڪاليج، ايل ايم سي، پي ايم سي، ڊي ايم سي، چانڊڪا ميڊيڪل ڪاليج ۽ ايگريڪلچر يونيورسٽيءَ کي پنهنجا عظيم تعليمي ادارا ٿا سمجهون جتي اسان جا شاگرد تعليمي شعور سان گڏ سماجي ۽ سياسي شعور به حاصل ڪن ٿا.

۽ اهڙي ڌرتيءَ جي سچاڻ ليکڪن کي، ڪرشن چندر وانگر لکڻ لاءِ نه الڳ ڪمرو کپي، نه فائونٽين پين گهرجي ۽ نه تمام سٺا نيراڻ مائل پنا. اسان سندس ان راءِ سان به متفق ڪونهيون ته "محبوب جي ڏک کي دنيا جي ڏک ۾ تبديل ڪري لذت وٺايون"

اسان ته سڄي دنيا کي پنهنجو محبوب ٿا سمجهون ۽ ان جا ڏک ٻيڻا سنوان اسان جا ڏک آهن.

جڏهن پهرين جنگ عظيم لڳي تڏهن توهان کي خبر هوندي ته ١٧٧٠ع کان ١٩١٣ع تائين لڳل سمورين جنگين جي مجموعي نقصان کان وڌيڪ نقصان ٿيو هو. جنگ جي زد ۾ آيل ٢٥ ملڪن جو مالي نقصان ٣ ڪرب ٣٧

ارب ڊالر ٿيو هو ۽ ٩٠ لک فوجي ۽ ٥٠ لک شهري اجل جو شڪار ٿيا هئا. ٻي جنگ عظيم ۾ به ائٽم بم استعمال ٿيا. ١١ ڪرب ٥٠ ارب روپين جو مالي نقصان ٿيو. هڪ ڪروڙ ٦٠ لک فوجي ۽ ٣ ڪروڙ ٩٠ لک شهري اجل جو شڪار ٿيا! اسان کي دنيا جي ڪنهن به چيز ۾ هڪ هڪ ماڻهوءَ ۽ هڪ هڪ پئسي جي نقصان جو ڏک آهي. پر ان کان وڌيڪ، تمام گهڻو ڏک شهيد نذير عباسي، نوڙي جي شهيدن؛ تعليمي ادارن ۾ پنهنجن توڙي ڌارين هٿان ٿيل شهيد شاگردن ۽ سنڌ جي ننڍڙين ننڍڙين وسندين تي فوجي حملائن ۾ ٿيل شهيدن جو ڏک آهي. سڄي دنيا اسان جي "ڏک پائي" ٿئي نه ٿئي پر سڄي دنيا جي ڏکن ۾ وري به اسان ڀاڱي ڀائيوار آهيون.

۽ دوستو! ٨ نومبر ١٩٨٠ع تي جڏهن اسلامي چوڏهين صدي پوري ٿي، تڏهن اسان جي ڪوڙ سنڌ يافته ڏاهن، پنهنجي عزيزن کان ڏوهه بخشايا ۽ ڪلمو پڙهي سمهي پيا ۽ ٩ نومبر ١٩٨٠ع تي پندرهين صديءَ جي پهرئين ڏينهن تي انهن پاڻ کي جيئرو ڏسي، به رڪعتون شڪراني جي نماز ادا ڪري، هڪ ٻئي کي وڌيون وڌيون مبارڪون ڏنيون ۽ پوءِ قيامت جي آثارن تي ڳالهائڻ لڳا.

جڏهن ١٩٨٣ع ۾ اسان جو قتل عام ٿيو ته ان کي قيامت جي پهرين نشاني قرار ڏنو ويو. جڏهن ١٩٨٦ع ۾ ٻيهر اسان جو قتل عام ٿيو ته ان کي ٻي نشاني سمجهيو ويو. هتي فوجي ڇانوڻين جو چار ۽ ٿر جو ڏڪار به، هو چون ٿا ته قيامت جون ئي نشانيون آهن!"

اسان ٻالجتيءَ ۾ ٻڌن بادشاهن جون خوبيون پڙهندا هئاسين ته هنن کوهه کوٽايا، رستا ٺهرايا، واهه وهايا. * ايڪيتاليهون سال آهي اسان اهڙي حڪمرانن کي ڳولهي رهيا آهيون. ٿر جي حوالي سان اسان انهن ۾ اهڙي هڪ به خوبي نه ڏٺي آهي. اسلامي جمهوري ملڪ ناتي ٿر جي ڏڪارين ۾ مسلمانن کي هندن کان به ڏوڪڙ مٿي، خيرات ڏني، هنن جو مطلب اهو ڪونهي ته ڏڪار کي ختم ڪيو وڃي پر شايد هنن جو مطلب آهي ته جيسين قيامت اچي تيستين اسان ڀڪڙن لپ وٺي قيامت جو انتظار ڪيون!

١١ جولاءِ ١٩٨٧ع کي "٥ ارب جي دنيا جو ڏينهن" قرار ڏنو ويو ۽ هائي اقوام متحده جو آباديءَ وارو ادارو اها رپورٽ ڏني اسان کي ڏيڄاري

رهيو آهي تہ هر منٽ ۾ ۱۵۰، هر روز ۾ لک ۲۰ هزار ۽ هر سال ۸ ڪروڙ ماڻهو دنيا ۾ وڌي رهيا آهن. ان اداري کي اهو بہ ڏک آهي تہ ٻارڙن جي موت جي شرح رڳو ۸۰ في هزار آهي. پر هن اداري کي اهو احساس ڪڏهن بہ ڪونہ آيو تہ ڪو سڄي دنيا ۾ هٿيارن تي اجايو خرچ ٿي رهيو آهي. جيڪڏهن اهو خرچ بچايو وڃي تہ ۵ ارب تہ ڇا؟ الائي ڪيترا ارب ماڻهو هن ڌرتيءَ ماءُ جي ٿڃ تي پلجي سگهجن ٿا. دنيا ۾ ۷۳ ڪروڙ ماڻهو مناسب غذا کان محروم آهن. ان اداري کي، ان جو ڪارج ڳولڻ جي ڪهڙي چو نہ ٿي محسوس ٿئي؟

عالمي کاڌ خوراڪ ۽ زراعت کاتي جو چوڻ آهي تہ ۱۹۸۷ع ۾ جيڪو اناج اُپايو ويو آهي اهو سڄي دنيا جي ماڻهن جو ٻن سالن تائين پيٽ ڀري سگهي ٿو. پوءِ بہ هي ايٿوپيا، هيٽي، بنگلاديش ۽ سنڌ جا ٿري ماڻهو بُکيا ڇو؟ ۽ "هتي" برما، ايران، بنگلاديش ۽ افغانستان جا ماڻهو پيٽ ڀريو رکي سگهن ٿا تہ سنڌ جا ماڻهو ڇو نہ؟

قيامت جي ايندڙ نشاني ڪالا باغ ڊيم ۽ ان کان بہ وڏيون پلان ٿيل نشانيون ڏسڻ کان اڳ او سنڌ واسيو! اچو تہ سڀ گڏجي اِهو سوچيون تہ اسان کي هاڻ ان خيراتي ٽڪڙن مٿ تي گذارو ڪندي قيامت جو انتظار ڪرڻ گهرجي يا ———— ؟

ظفر عباسي

سنڌي ادبي سنگت جي مرڪزي سالياني اجلاس 1988ع جي موقعي تي 31 مارچ 1988ع تي شيخ اياز جي صدارت ۾، پريس ڪلب حيدرآباد ۾ ٿيل "سنڌ جي بقا ۾ اديب جو ڪردار" جي موضوع تي ادبي ڪانفرنس ۾ پڙهيل.

سنڌيش

پاڪستان اسٽينڊرڊ ٽائيم مطابق ۹ ٿي چڪا هئا. مان ڪرڻ جي انتظار ۾ بيٺل، پنهنجي گهر جي آڳنڌ ۾ ڪٽ تي ٻن وهاڻن کي ٽيڪ ڏيو، سڄي ڏينهن جي ٿڪل ماري ويهڪ جي ڪري، ڇيله جو سوئر ۽ ٽڪ پڇي رهيو هئس، ماني ڪائي رهيو هئس ۽ امان جي ڪرڪر به ٻڌي رهيو هئس. جيڪا چئي رهي هئي ته "ڏاڙهي منهن ۾ اچي وئي اٿس پر اڃان ماني کائڻ جو اڪال به ڪونه سکيو آ."

منهنجي هنج ۾ امن اخبار هئي، جنهن کي هڪ هٿ جي سهاري سان ٽيڪي، منجهس "قائد تحريڪ" ۽ "دختر پاڪستان" جا فوٽو ڏسي رهيو هئس ۽ ڪنهن ڪنهن مهل اکين ٽمڪائي، پرسان ڪنڊ ۾ ٽپائيءَ تي رکيل ڪتارا ٽي ويءَ ڏي نهاري، نيوز ڪاسٽر جي مٿي تان رڙهي جي سرڪڻ جو انتظار ڪري رهيو هوس. جتي هوءَ فاتحانه مسڪراهٽ چپن تي آڻي، چئي رهي هئي ته، "افغانستان جي هڪ وڏيڪ صوبي تي مجاهدن قبضو ڪري ورتو آهي."

ٺيڪ ان مهل، جنهن مهل هن اهو جملو چئي پورو ڪيو، ڪهڪشان ۾ هڪ وڏو تجلو ٿيو. منهنجون نظرون از خود مٿي کڄي ويون. امان ڪان دانهن نڪري وئي. "اڄ وري هڪ تارو ٽٽي پيو!

مون هٿ ٻڌي خدا کان دعا گهري: "ٽي ويءَ تي جنهن ڏينهن ڪابل تي قبضي جو ٻڌائين، تنهن ڏينهن ڪهڪشائن جي پارت اٿي منهنجا رب!"

مون ماني ڪائي بس ڪئي، امان اڃان منهنجي ماني کائڻ جي انداز تي تنقيد ڪري رهي هئي. ڪيس ڪهڙي خبر ته هن ڪمپيوٽر ايج ۾ وقت ڪيڏي تيز رفتاريءَ سان ڊوڙي رهيو آهي ۽ ڪيس اها به ڪهڙي خبر ته مان اڪيلو ماني ڪائي نه سگهندو آهيان. ان ڪري اخبار يا ڪتاب کي سهارو بنائڻ لازمي سمجهندو آهيان. ۽ هوءَ ڪو ڄاڻي ٿي ته "امن" اخبار اسان

ماڻهن لاءِ ڪيتري نه فاعدي مند آهي. جيڪا هڪ ئي وقت پي پي پي، ايم ڪيو ايم، اين پي پي، مسلم ليگ ۽ سرڪار جي واحد نمائنده اخبار آهي. امڙ ته ويچاري صفا اپوجهه آهي. ڪيس ڪهڙي خبر ته افغانستان جا رهواسي، پنهنجي ملڪ جي باري ۾ پاڪستان ٽيلي ويزن جون خبرون ٻڌندا آهن ۽ عجب کائيندا آهن ۽ هڻ وقت ته "اسان"! او- نه افغان مجاهد ڪاميابيءَ جي آخري ڏاڪي تي پهتا آهن! بهرحال امان جي تنقيد تي تنقيد ڪرڻ کان سواءِ، مان امڻ اخبار بغل ۾ وجهي، پنهنجي اوطاق نما ڪمري ۾ هليو آيس.

مون به تي ڏينهن سنڌي اخبارون ورتيون هيون. پر نيٺ مون ڪي، انهن کي پڙهڻ لاءِ منهنجي سگهه جواب ڏئي ڇڏيو. سنڌي ماڻهن جو قتل عام. قاتلن جا نالا- ايڊريسون ۽ گرفتاريون، جلوس- انهن جون آزاديون! معصوم ٻارڙن جا لاش- عورتن سان زيادتون- اگهاڙا لاش، زنا ٽيل-؟! ارهن ڪپيل-؟! شهيدن جا نالا. گم ٿيلن جا نالا- ڏپ ڪري ويل لاش؟! ڪراچيءَ ۾ سنڌي ماڻهن جو قتل عام! ڪراچي سنڌ جي سيسي آهي. حيدرآباد ۾ سنڌي ماڻهو جو قتل عام! حيدرآباد، سنڌ جي دل آهي. ميرپور خاص ۾ سنڌي ماڻهن جو قتل عام! ميرپور خاص سنڌ جو بازو آهي. لاڙڪاڻي ۾ سنڌي ماڻهن جو قتل عام- لاڙڪاڻو سنڌ جو جيرو آهي- دادوءَ ۾، پڊعين ۾ سنڌي ماڻهن جو قتل- ڪهڙو شهر هو؟ جنهن ۾ لاش يا لاشن جي اهتمام لاءِ هٿيارن جا انبار نه لڌا ويا هجا. قاتل گرفتارين کان اڳ آزاد- مقتولن جا مائٽ/ وارث جيلن ۾! ڪانڌي به کاٽ ۾! مونکان سنڌي اخبارون پڙهجي نه ٿي سگهيون. ۽ ان ڪري به جو مون کي "جنگ" کان نفرت آ ۽ "امن" سان محبت! سو مان ان تو پڙهان- جنهن ۾ صدر صاحب جو بيان آ، " ڪراچيءَ جي خونريزي حيدرآباد جو رد عمل آهي. ان ڪري حيدرآباد جا قاتل ڳولهيو"- جنهن ۾ ڏختر پاڪستان جو بيان آ ته، " اها سڄي چال اليڪشن ملتوي ڪرائڻ جي سازش آهي." جنهن ۾ الاهي پارٽين جي اليڪشن اتحاد جا بيان- پنجاب ۾ ٻوڏ جي متاثرن لاءِ فوجي جوانن، اداڪارن، رانديگرن ۽ اعليٰ کان اعليٰ سرڪاري عملدارن جا " ٻڙهه چڙهه ڪي" امدادي اعلان ۽ خبرون آهن، اميدوارن کي ٽڪيٽون ڏيڻ جون اپيلون، فيصلا آهن. پسند جا نشان الاٽ ڪرڻ جا مطالبا آهن.

مان گهڻي ٽئي اخبار پڙهي ويندو آهيان ۽ هتي ويٺي، ڀن ڪلاڪن ۾ اهاپڙهي ٻه ڇڏيم، پر ايڊيٽوريل ۽ جمع خان جو ڪالم نه پڙهندو آهيان، ته متان سڄو نه مهاجر ٿي وڃان! بهرحال اڄ دل چيو ته ايڊيٽوريل پڙهي ڏسان ته، افغان مهاجرن جي ڪاميابيءَ سان هتان جي مهاجرن جي ڪاميابي ڪيتري لاڳاپيل آهي؟" مون اڃان ايڊيٽوريل پڙهڻ شروع ئي مس ڪيو ته منهنجي اوطاق نما ڪمري جو ٻاهريون دروازو کڙڪيو! ان وقت منهنجي ٽيهن روپين وري گهڙيءَ ۾ رات جا ٻارنهن ٿي رهيا هئا. مان منجهي پيس. "امن" اخبار جي ڪنڊ ۾ ڇپيل هڪ اشتهار ذهن تي تري آيو. سنڌي مهاجر ڀائرن جيان هر جاءِ تي، هڪ ٻئي جي مدد ۽ حفاظت ڪن.

مون پنهنجي جيل جي ڪوليءَ نما ڪمري جو جائزو ورتو، جتي هڪ ٻيڙين ٻڌڻ جي ڇاپ، ان ۾ پنن جو خاليَ ڳوٿرو، ٻچيل تماڪ، پنج اَٺ ڪليون ٻيڙين، هڪ قئنچي، هڪ منهنو ورائڻ لاءِ ننڍڙو چاقو، ڊالڊا جي ڊٻي ۾ ٻيڙين جا ٻڌل بنڊل! هيٺ هڪ ڳوڻ خالي وڇايل، هڪ سٽ بيٺو سوٽليءَ جي ڌاڳي سان ٻڌل باڊيءَ وارو ريڊيو، جسٽ جو جڳ گلاس، هڪ پراڻو ٿرماس هڪ ٻه پيالا ۽ ٻه چار امن اخبارون نظر آيون. مون محسوس ڪيو ته "مون وٽ نه مدد لاءِ ڪجهه هو ۽ نه حفاظت لاءِ!"

مون ته رڳو اهو ڄاتو هو ته مان ڪمپيوٽر ايج جو ماڻهو آهيان سو مون کي وقت سان گڏ ڊوڙڻو آهي. سو مان ڏاڍو ڊوڙيم. مئٽرڪ کان وٺي مان نوڪريءَ جي پويان ڊوڙيم ۽ ڊوڙندي ڊوڙندي جڏهن انٽر نيشنل رليشنز ۾ ايم- اي به ڪري ورتم، تڏهن صاحبزاده يعقوب خان ۽ پنهنجي باڊي هڪ جهڙي لڳي هئم بلڪل! بس رڳو ڊريس جو فرق هو سو سوچيو هئم ته شيروانيون نهرائڻ وفاقي حڪومت جو ڪم آهي. ۽ پوءِ مان ڊگريون فائيلن ۾ ڪٽي، وڏيڪ ڊوڙيو هئم. ڪمزور صوبن کان وٺي مضبوط مرڪز تائين، پر ڏٺم ته منهنجي رفتار وري به ڏاڍي سست هئي. ريل گاڏيءَ کان جهاز تيز هو ۽ گاڏيءَ ۾ به سيڪنڊ ڪلاس جا ڊٻا سليپرن ۽ فرسٽ ڪلاس جي گاڏن کان گهڻو پوئتي هئا. ۽ پوءِ جڏهن ڊوڙي ڊوڙي اڌ مئو ٿي ويس ته امڙ چيو.

"پٺهين مرحوم هزار ٻارنهن سؤ ٻيڙيون ٻڌي پورو گهر هلائيندو هو!"

امان وڏيڪ ڪجهه نه چيو هو ۽ مون ڏٺو هو ته واقعي مان ايڏو ڪمزور

تي ويو هنس جو پيڙين جي چاپ ٿي مس ڳوڙن تي برداشت ڪري سگهان ها! ۽ ائين مون اباڻو ڏنڌو اختيار ڪيو هو.

دروازو ٻيهر کڙڪيو.........

"مدد ۽ حفاظت لاءِ مون وٽ ڇا هجڻ گهرجي؟" مون سوچيو ۽ سماجي حيثيت ذهن ۾ آئي ته ڪجهه به سمجهه ۾ نه آيو مون ته بس رڳو ڪمپيوٽر ايج سان منهن ڏيڻ لاءِ هڪ وقت ۾ به ٽي ڪم ڪرڻ جو ٿي فيصلو ڪيو هو ۽ ائين پيڙين جي پانڌي تي پيڙيون به ٻڌندو هنس ته انڊيا جا فلمي گانا به ٻڌندو هنس. جيڪو گهٽو گهٽو پوءِ اڳتي هلي سمجهه ۾ آيو ته "اهي ته اسان جي طبقي جي ماڻهن لاءِ رڳو چٽڻ ۽ ٽوڪ آهن" ان ڪري پوءِ مون ملڪ ڪان اڳ ۾ پاڻ کي عين اسلامي اصولن مطابق ڍالڻ شروع ڪيو ۽ قواليون ٻڌڻ لڳس. پر اڳتي هلي خبر پئي ته عزيز ميان قوال به پارٽي ايجنٽ آهي. سو پوءِ مون ڏچ ڪان غلام فريد صابري قوال ۽ همنوا ۽ ٻين کي ٻڌڻ شروع ڪيو. جيڪي اڳي چوندا هئا ته "آئو مديني چلين" ۽ هاڻي چون ٿا ته "مديني والي کو ميرا سلام کهدينا!"

دروازو هاڻي اهڙي زور سان کڙڪيو. جو مون سوچيو ته عزت انهيءَ ۾ آهي ته کولي ڇڏيان! نه ته دروازي ۾ دم ڪيترو؟ مدد لاءِ ته مون وٽ ڪجهه هيو ئي ڪونه! حفاظت لاءِ منهنجي دل چيو ته پنن ڪٽڻ واري ڦڻڇي ۽ منهن وراڻڻ ورو چاقو ڪٽي وٺان. پر آتشين اسلحي جو تصور آيو ته ڪلي پيم ۽ اشهد ڪلمو پڙهي دروازو کولي ڇڏيم.

سلام دعا کانسواءِ ئي هڪ ماڻهو اندر لنگهي آيو ۽ خاموشيءَ سان کٽ تي ويهي رهيو. مون هن جي هٿن ڏي ڏٺو. جي خالي هئا. مون هن جي سپڪ جسم کي گهوري ڏٺو ۽ جڏهن پڪ ٿيم ته هن جي لڱن تي رڳا ڪپڙا ئي هئا. تڏهن ٿڌو ساهه پري، خير عافيت پڇڻ بنان ئي پڇيومانس:

"اوهان جو تعارف؟"

"تون جيڪڏهن به ڪلاڪ کن اڳ هن ڪمري کان ٻاهر هجين ها ته تون مون کان تعارف نه پڇين ها!" هن چيو.

"ڇو! اوهان پوليس جي گاڏين جي ڀرن ۾ آيا هيئو ڇا؟" پڇيم.

"نه" هن ڏاڍي ڌيرج سان وراڻيو. "ڪهڪشان ۾ هڪ تارو ٽٽو هو!"

—مون هن کي چوڻيءَ-کان وٺي ننهن تائين ڏٺو. گهوري ڏٺو. ڪو وقت مان ڪيئن ڏسندو رهيس پر سمجهي نه سگهيس. اوچتو خيال آيو ته مان ڪو ڪم ڪري رهيو آهيان! تڪڙ ۾ اٿيس. ٻئي ٽپڙيءَ ۾ پچايل پٽن کي چنبڙ ڪو ڏنم. هيٺ ڳوڻ تي پلٽي هٽي، ڊالدا جي ڏٻي مان جوڙيون ڪڍي پاڻي ۾ هنيم. ڏٻو آڏو ڪري ڦڻڇي هٿ ۾ ڪئي پهريون پٽن ڪنيندي هن ڏانهن نهاري وري پڇيم:

”اوهان پنهنجو نالو ته ڪونه ٻڌايو!“ مان پڻ ڪنيندو رهيس. هو ڪي پل مون ڏانهن ڏسندو رهي. مون ٻيهر ڪانئس پڇيو ”اوهان پنهنجو نالو ته ڪونه ٻڌايو؟“

”واقعي! وقت ڏاڍو تبديل ٿي ويو آهي!“ هن ٺڏو شوڪارو ڀري چيو.

”اوهان کي وات تي پوليس ۾ قانون نافذ ڪندڙ ادارن تنگ ڪيو نه؟ اصل ۾ حالتون ئي اهڙيون آهن. اڄڪلهه سڄي صوبي ۾ قلم ۱۴۴ لاڳو آهي. رات جو ائين ڪانپوءِ گهر کان ٻاهر نڪرڻ نٿو ڏنو وڃي. ان ڪري ئي مون به در ئي نه پئي کوليو. پر......“ مان خاموش ٿي ويس. ڏانهس ڏٺم ته هو منهنجي ڳالهه ڏانهن ڏيان ڏيڻ بنان، ڪمري ۾ لڳل چاريءَ ۾ پٽين ۾ پيل ڏارن ڏانهن ڏسي رهيو هو. خاموشي محسوس ڪندي، هن مون ڏانهن ڏٺو.

”وقت ڏاڍو ظالم آهي!“ هن ڳالهايو.

”ها وقت، جي ڪهڙي ٿو ڳالهه پڇين يار!“ مون کي شڪ پيو ان ڪري ڳالهه بدلائڻ لاءِ چيم ”بس رات پالهي ڪرڻي آ: جو ٻيڙين جي ڪوني لڳي پئي آهي: ٻاڌارا ستر رپيا ٻڌائي ڪرڻ لاءِ هڙتال تي آهن. مون کي سيٺ اندران ئي اندران ستر روپيا ڏئي ٿو پيو. ڳڊر ته ڪرڻو آهي نه يار! ڇا ڪجي؟ ڊبل ڊيوٽي ڪرڻي ٿي پوي! نه ڪيان ۾ ڏئي سيٺ مون کي به ڪارو ڏاڍو ٻڌڻ لاءِ ته پئي ڏينهن ڇا ڪندم؟ ڪو ٻيو هنر به ته ڪونهي نه!“ مون پٽي جي ڏانهن لاهيندي ڳالهه پوري ئي مس ڪئي ته هن ڳالهايو.

وقت ايڏو بي رحم به ٿي سگهي ٿو! اهو مون سوچيو به ڪونه هو. هو ڏاڍو سنجيدو هو.

”بس يار ڪهڙي ٿو ڳالهه پڇين وقت جي!“ مون وري ڳالهه بدلائي ”سيٺ اڄ جو به منهين بلا لڳو پيو آ. زيڪو پڻ چئي ٿو ته اڄڪلهه اچي ڪونه ٿو انديا مان. سادو پڻ گهرائي چئي ٿو ”صفائي به سٺي ڪپي ۾ اُتارو

ٻه وڏيڪا،" ڊاڏيءَ تي ٿورو هٿوڙو لڳي ٿو وچي ٻبرين ته چئي ٿو " پڻ زيان ٿو ٿئي، منهنجي نقصان جي پرواهه ڪانه ٿا ڪيو،" نٽا پڻ ڪنيون ته چئي ٿو " ٻيڙيءَ ۾ شيو ڪونهي،" تماڪ جو پڻ سا ڪيو حشر آهي. سٺو ڪهرائي ڪونه، سادو ٿا استعمال ڪيون ته پڻ ٿو ڦاڙي، پڻ بچائڻ لاءِ هٿون ٿا پاٽيءَ چٻڙوا ته چوي ٿو " ٻيڙي ٿي ٻنجي،" اهو ته چاڙاڪي هٿڻ تي ٻه ڪر ڪرا ٿو ڪري، سڙو ٿا هٿون ته چئي " فنشنگ شودار ڪونهي، ٻيڙيءَ جي لٺي ٿي مري،" ٻيندو هٽي پاسنيرو ڏاکو ٿا هٽون ته پنجڻ سان ڪل ڦاڪي جي جتاءِ نه ڪرڻ جي ٻه شڪايت ٿو ڪري، ڪڏهن ڪڏهن ته قران دل چوندي آ ته تماڪ بدران ڪيٽس ٿي پڻ ۾ ويڙهي، ننڍي وڏي سائيز ۾ ته ايندو ڪونه، وڏيءَ ٿلهي فرمائشي ٽائيپ ۾ فٽ ڪري تيلي ڏئي جلائيس، پر چا ڪجي؟ اها ستين نمبر تماڪ جي ڳاڙهي ڏاڪي واري تيزءَ ڪڙي ٻيڙي پيئندو ڪير؟"
مون مسڪرائيندي ڳالهه پوري ڪئي.

" مان جي تنهنجي ڳالهه بدلائيندس ته تون شايد سمجهندي ته مان تنهنجي دڪن ڪان لا تعلق رهڻ ٿو چاهيان. پرمان توڪان هڪ ڳالهه پڇڻ ٿو چاهيان ته سنڌ جي مهمان نوازي ڪيڏانهن وئي؟"

هن انتهائي وياڪلتائيءَ مان پڇيو. مان ايڏو وقت، هن ڪني الائي ڇا سمجهندي، جيڪو لمر لپ ۾ گذاريو، سو مون ڪي اوراڻڪهٽو ٿي پيو.

" ڪهٽا ٻيتڪا ٻڌا اٿئون، مهمان نوازيءَ مان ٻهون- هاڻ ته منهمان ڪهرائيندي در ٻه نٽا ڪڙڪائين، چون ٿا ته " پنهنجي پيءَ جو ڪهر ٿئون؟"
مون چئي ڏنو. ڦٽنچي ذري ڪهٽ منهنجي آڪر تي ڪئي، مون ڏنو هو جواب ٻڌي ڪهري سوچ ۾ ٻڌي ويو. مان آئي ڪهر ويس. ماني جيڪا ٻڪل هئي سا آئي سندس آڏو رکيم.

" پنهنجن سان ڪهڙو حجاب؟ ڪهڙا حساب يار! تون ماني کاءَ! جيسين ڪهر ۾ ڪجهه هوندو تيسين گڏ ڪائيندا سين!" مون چيو. هن مون ڏانهن نهاري مسڪرائي ڏنو.

" روح، ماني ڪونه کائيندا آهن!" هن چيو
" پنهنجو ڪهر اٿئي!" مون ڪلي چيومانس.

" ائين نه چوندو ڪر هاڻ! ڪنهن ڪي ٻه!" هن سختيءَ سان چيو ۽ اٿي، ماني ڍڪي پاسي تي ڪري رکيائين. ڪي پل سانت رهي، مان پڻ ڪنيندو.

رهيس. هو منهنجي ڪمري جي ڇت ۾ ڪهوري رهيو هو. ڪوڙ مهل ڪانپوءِ ڳالهايائين:
”لاڙڪاڻي ضلع جا محمد پنهل ٻگهيو، حاجي محمد ايوب مستوئي، قربان علي مستوئي، بشير احمد جلباڻي، امير حمزو، شهزادو جلباڻي، محمد نواز گوپانگ، منظور بيگ گوپانگ، نواب گوپانگ، خادم گوپانگ، رضيه گوپانگ، منظور احمد چوهاڻ، منور حسين پناڻ، خادم حسين محڪم الدين ڪهڙو، غلام سرور ڪهڙو، خان محمد بليدي، نور محمد، مظفر، داد محمد شيخ سڃاڻين؟“
مان پريشان ٿي ويس، مون کي اهو ئي شڪ هو، تڏهن تہ هن سان مان پنهنجي معاشي مشڪلات ۽ روزگار جي مصروفيتن تي ڳالهايو هو. ”فيڊرل بيورو آف انويسٽيگيشن جا ماڻهو اهڙا بہ ٿي سگهن ٿا ڇا؟“ مون سوچيو.
هن ڪوبہ جواب نہ پائي وري ڳالهائڻ شروع ڪيو.
”پلا خيرپور ضلع جا وزير حسين ڪونڊر، عبدالغفور شيخ، عبدالمجيد شيخ، اعظم شيخ، سبحان علي شيخ، عظمت الله شيخ، عبدالمحفوظ شيخ، سکر ضلعي جا الاهي بخش ڪلهوڙو، زبير احمد سيال، قائم الدين، ممتاز جتوئي، امين الدين عباسي، جيڪب آباد ضلعي جا عارف ڊومڪي ۽ عارب ڊومڪي، نواب شاه ضلعي جو غلام اصغر راڄپر ۽ شڪارپور ضلعي جا اميد علي ڀيو، نور محمد ڏيٿو ۽ ممتاز احمد سڃاڻين؟“
مون ڪان پن ڪڙڻ وسري ويا مون تہ سندس ڪچهريءَ ڪان پوءِ سوچيو هو تہ ڪو پرديسي آهي سو رات ترسائي، پوپن جا منهن ورزائيندو مانس تہ جيئن ڪچهريءَ سان ڳالهہ ڳالهہ منهنجو ڪمر بہ اڪلجي پئي پر...... مان اٿيس ۽ اٿويهہ سؤ ٻڙيءَ جي ترماس مان چانهہ جو پيالو ڀري اڃي هن آڏو رکيو.
هن چانهہ جو پيالو مون ڏانهن واپس ڪندي چيو، ”اوهان ڪي رات پالهي ڪرڻي آهي. چانهہ پاڻيءَجو ٿمر اوهان ئي استعمال ڪيو!“
منهنجون اکيون ڏرا ڏئي ويون. مان پنهنجي ان حرفت ۾ بہ پاڻ کي ڪامياب ٿيندي نہ ڏٺو. هن ڀيهر ڳالهايو.
”پلا ڪراچيءَ جي مختلف علائقن جا محمد عباس ڪبول، عبدالتحسين شيخ، عبدالغفار، سبحان، خدابخش سميجو، عبدالستار، يارو، هوران، ابراهيم، امير احمد، علي محمد، خدابخش، بشير احمد، عبدالرحمان ڪيهر، نورمحمد ڏيٿو، نورمحمد سولنگي، علي محمد ٻگهيو، ابراهيم مينڊرو، اسحاق، مينهون خان، محمد سليمان، علي محمد سولنگي، محمد عثمان ميمڻ، محمد صفر،

سوڍو خان برفت، پيربخش برفت، نازو سابرو، ساماڻي سابرو، زليخان سابرو، الهڏنو سابرو، خدابخش سابرو، محمد علي سابرو، بکرلاخان، هيران، ڪوثر سپاهي، نور بيگم ۽ جميل کي سڃاڻين؟".

مان نالن ڏي ڏيان ڏيڻ بدران سندس ذهانت تي وائڙو ٿي رهيو هئس ته هن ايترا نالا ڪيئن ياد ڪيا ۽ مان پريشان ان ۾ به هئس ته انهن ايترن ماڻهن آخر ڏوهه ڪهڙو ڪيو آهي جو هي ماڻهو جاچ لاءِ آيو آهي. وري مونجهه ان ڪري به ٿي ته جاچ لاءِ به هي ماڻهو مون وٽ ڇو آيو آهي؟

هن ٻيهر ڳالهايو "اصل ۾ ڪراچيءَ جي ١٠٥ ماڻهن جي باري ۾ اوهان کان پڇڻو هو پر ٻيا نالا ياد نه ٿا اچن."

مان چانهن جو پيالو زندگيءَ جو آخري چانهه جو پيالو سمجهي وڏاوڏا ڍڪ ڀري خالي ڪري ڇڏيو.

ڀلا حيدرآباد واري واقعي جي نديم عرف ڀورو ڀٽي، آچر راهمون، امجد عمراڻي، اختر ميمڻ، قمرالدين شيخ، سليم، اڪبر شيدي، عطامحمد ميمڻ، محمد علي قاضي، مظفر علي شاه، محبوب شاه، حسين بخش شيدي، نديم ميمڻ ۽............." هو ترسيو ۽ وري ڳالهائڻ شروع ڪيائين "ڏٺئي ١٠٦٠ ڄڻن مان اهي نالا مس ياد ٿيا آهن. خير ڀلا انهن کي سڃاڻين."

مون کي ڪي پل خاموش ڏسي هن ڳالهايو:

"ڀلا مولابخش مگنهار کي سڃاڻين؟ اهو ته تنهنجي شهر جو آهي!؟" مان ڏکي ويس. شهيد مولابخش مگنهار جو نالو ٻڌي.

"مان توکي ٻڌايان ٿو!" چئي مون پاڻيءَ جو گلاس پيتو ۽ چيومانس "تڪڙ ته ناهي نه. رات پئي آهي!"

"مون کي تهنجي وقت جو به احساس آهي!" هن وراڻيو.

مان اتي ڪٿ تي سندس پرسان اچي ويٺس. "تو کي اهو ٿي ڪجهه پڇڻو آ نه؟" مون کانئس پڇيو.

"ها!" هن وراڻيو.

"ايترو ڪجهه پڇڻ کان اڳ تون پنهنجو رکو نالو به نه ٻڌائيندين؟" مون چيو.

"موهن!" هن جي مختصر ورنديءَ منهنجو متو چڪرائي ڇڏيو. مان تڪڙ ۾ کانئس تورو پرتي سرڪي ويس. هندستان جون "را" ۽ "بليڪ ڪيٽ" خفيه ايجنسيون هڪدم اکين آڏو اچي ويون. مون نماڻائيءَ مان ڏانهس

نهاريو. هو هڪ ٽڪ مون کي گهوري رهيو هو. جڏهن مون ڏانهن ڪو نهاريندو آهي، تڏهن مان سندس پاڻ نائون، پاڻ پي نہ سگهندو آهيان، ان ڪري مون ڪنڌ جهڪائي ڇڏيو.

”ٽيهين سيپٽمبر ۽ پهرين آڪٽوبر جي رات تي ڪهڪشان ٽان مون کي سنڌ جو نقشو رت سان لال ٿيندو نظر آيو. منهنجي دل رت رني، ان مهل کان مان هيڏي اچڻ جي سٽن ۾ لڳي ويم پر جان نہ ڇٽي. نيٺ اڄ رات سوا نوين ڌاري ڪهڪشان سان بغاوت ۾ ڪامياب ٿيس ۽ هيٺ لهي آيو آهيان. رستي تي سنڌ جي ٻہ سؤ کن شهيدن سان ملاقات ٿي جن مان ڪن جي ٻاري ۾ توکان پڇيم. مون کي حيرت آ تہ اڄ کان پنج هزار سال اڳ اسان جي سنڌ ڪيئن هئي ۽ اڄ جي سنڌ ۾ وقت ۽ حالتون ايڏيون ظالم ٿي سگهن ٿيون؟!“ هن ٿڌو ساهہ کنيو ۽ وري ڳالهائڻ لڳو:

شهيدن پڇي چيو تہ ،“سنڌ واسين کي ڇٽجان تہ سنڌ کي بچايو!“ ۽ آءٌ بہ انهي لاءِ ئي تہ آيو آهيان. بس رڳو هڪ عرض ڪرڻ تہ ”مون کان اجان پنج هزار سال اڳ جي موهن جي شهر جو ٺي ڏک نہ لٿو آهي! خدارا سنڌ کي تباهہ ٿيڻ کان بچايو.“ هو اوڇنگارون ڏئي روئي پيو، ايترو وقت ضبط ڪري رکيل سمورن ڳوڙهن، هن جي اکين جا بند پيچي ڇڏيا. هو سنڌ ڪنڌي قميص جي آڳي سان ڳوڙها اگهندي اٿيو ۽ ٻاهر وڃڻ لڳو.

”او موهن جي شهرجا موهن! موهن جي دڙي جا موهن!! سنڌ جا موهن!!!“ مون سندس ٻانهن پڪڙي ورتي.

”ٻاهر غير سرڪاري طور اڻ اعلان ٿيل ڪرفيو آهي ۽ رات جو اٺين ڪانپوءِ گهرن کان ٻاهر نڪرڻو ڪونهي. هو توکي ماري وجهندا.“ مون چيو.

”مان هٿن جي مارڻ کان وڏو آهيان. مون کي سمورن شهيدن جي گهر وارن ۽ سمورن سنڌ واسين کي شهيدن جو سنديش ڏيڻو آهي. تون مون کي نہ روڪ!“ هن مون کي چيو.

منهنجو هٿ ڍرو ٿي ويو ۽ موهن دروازو کولي ٻاهر هليو ويو.........●

(1988ع)

سنڌو وهندو رهندو

پئرس جي هڪڙي ڪيسني مان، سوپارين جو هڪڙو پئڪيٽ ڪڍي، پئرس ڪلهي ۾ وجهي، پئڪيٽ مان سيموريون سوپاريون، سڄي هٿ جي ترئي تي رکي، هٿ مون ڏانهن وڌائيندي، هن چيو: "لڳي ٿو، پاڻ اڳين جنم جا وڇڙيل آهيون!"

"اڳ جنم جو ڊراپ سين پنهنجي وڇوڙي تي ٿيندو آهي." مرڪي!" هلندي هلندي منهنجا قدم رڪجي ويا. پل جي پاسن جي سيف گارڊ ڪي ٽيڪ ڏئي، مان بيهي رهيس. هوءِ مون کان بيخبر اڳتي وڌندي رهي. متون هيٺ نهاريو. پل جي هيٺان ڳجگوڙ ڪري معمول جيان وهندڙ پاڻيءَ ۾، هيل ماٺار هئي. موت جهڙي ماٺار. پل جا سڀ دروازا بند هئا، ان ڪري پل جي هيٺين پاسي وارو پاڻي بيٺي بيٺي ساڻو ٿي رهيو هو. ٽوراڙو اڳيان! سڄي سنڌوءَ جو پيٽ بيماري بڻيل هو.

"ڪالاباغ ڊئم ٺهڻ سان سنڌ کي ڪهڙو نقصان پوندو؟" هوءِ شايد مون اچي پر سان بيٺي هئي.

"ڪوبه نه! سواءِ ان جي ته پوءِ پل جي هن پاسي به درياءَ جو پيٽ، پاڻيءَ کان خالي ٿي ويندو. هي مهاڻا پوءِ لغڙ اڏائي ٽائيم پاس ڪندا يا سنڌوءَ جي پيٽ مان بلڊرس ڪارپوريشنس کي "واري" سپلاءِ ڪري پيٽ پالڻ جي ڪوشش ڪندا. هن ٿڌو ساهه کنيو. مون ڳالهه جاري رکي: "۽ جڏهن مرڪا ٿيو، اسان جهڙا ماڻهو "واري" کائي پيٽ ڀرڻ جي ڪوشش ڪندا ته هي بلڊرس ڪارپوريشنز وارا "مينهن" لاءِ پاڏائيندا ته جيئن هو، بنگلن جي اڏاوت کٽڪ سان ڪري سگهن..............."

هن پانهن کان وٺي مونکي پاڻ ڏي ڇڪي ورتو:

"مان سمجهان ٿي ــــــــ" هوءَ چپ ٿي وئي. پوءِ هلڻ لڳاسين." مان

سمجهان ٿي تہ پُلين تي وڏو خرچ ٿو ٿئي نہ، ان ڪري ٿا درياءَ سڪائين. درياءَ بند ڪري، ان جي پيٽ مان روڊ ناهي ڇڏيندا تہ جيئن پلين جي خرچ کان بچي پون!“

”ڇرِي ڇوڪري ڇمَرَ جي!“ مان ڪلي پيس. ”مرڪَ! تنهنجي، منهنجي ۽ هن ڇڳ جي هر ماڻهوءَ اندر هڪ درياءَ هوندو آهي. جڏهن جو هڪ اڻٽٽ وهڪرو! جنهن تي هنڌين هنڌين آشائن جون پُليون هونديون آهن. درياءَ جي اُن ”وهڪري“ کي ”زندگي“ ۽ ان درياءَ جي ”سوڪهڙي“ کي ”موت“ چيو ويندو آهي.“

مون هن ڏانهن ڏٺو. هوءَ ڄامشورو پل کي ڏاڍي حسرت سان ڏسي رهي هئي. هن جون نگاهون پُل جي دروازن تان ٿينديون روڊ جي.هن طرف ”المنظر ريسٽورنٽ“-تان ٿينديون، روڊ جي هِن پاسي، ساوَن ساوَن ٻوٽن، وڻن ۽ پارڪن تي رڪجي ويون.

”چانهن پيئون؟“ هن جي مُک تان ٿڪاوٽ جا نشان سولائيءَ سان پڙهجي پئي سگهيا. مون هن کي ايڏو ٿڪل ڪڏهن نہ ڏٺو هو.

”پئسا گهٽا اٿئي؟“ مونکي خبر هئي تہ هن جي پرس ۾، ٻن چئن سوپارين جي پڪيٽن، ٻن چئن خطن ۽ ٻن چئن سپنن کانسواءِ ڪجهہ ناهي هوندو. اهڙيءَ ريت هن کي بہ خبر هوندي آهي تہ مون وٽ، ٻن چئن سگريٽن کانسواءِ اهائي ملڪيت هوندي آهي جيڪا وٽس هوندي آ.

”چار رپيا آهن“ هن وراڻيو. مون مرڪي ڏٺو. اسان پٺي روڊ جي ڀر واري پارڪ ۾ پيل ڪرسين تي ويهي رهياسين. هيءَ عمر اسانجي اهڙي آهي، جو جيڪڏهن مائٽ ڪجهہ بہ نہ ڏين تہ هو ناحق تي نہ چئبا. پر پوءِ بہ هو اسانکي روز پنج پنج رپيا ڏئي، ٿورائتو ٿيڻ جو موقعو ڏيندا آهن.

”تہ پوءِ تہ، هيءَ ٻساوِڪا هي ٻوٽا، هي پارڪ، هي وڻ ٽڻ، سڀ سُڪي ويندا!“ هن اُداسيءَ جي پاتالن مان ٻاڪاريو.

”ظاهر آ“ مون مختصر جواب ڏئي مُرڪَ کان لڙڪَ لڪائڻ جي ڪوشش ڪئي.

”تہ! پوءِ تہ هِتي ڪو بہ نہ ايندو!“ هن معصوم ٻار جيان ڇڻ سڏ ڪندي چيو.

”قبرستانن ۾ ڪير ايندو مُرڪ؟“ مون آڪاش ڏانهن نهاري ٿڌو ساهہ ڀريو. جهڙالي آڪاش مان هلڪيون بوندون برسڻ لڳيون.

”نه، نه! ائين ڪڏهن به نه ٿيندو! پاڻ سنڌوءَ ڪي سُڪڻ نه ڏينداسين! پاڻ سارنگ ڳائي، مينهن وسائينداسين. لڙڪن سان سنڌوءَ کي سيراب ڪنداسين!“ مون هن جي اکين ۾ ڏٺو، مون کي لڳو، آءٌ ”مائي بختاور“ سان اکيون ملائي رهيو آهيان.

”مُرڪ! هي به ته اسان جون آهون آهن. هي به ته اسان جا لڙڪ آهن. هنن تي به ته اسان جو حق آهي. پاڻ هنن آهُن ۽ لڙڪن جي حفاظت ئي نه ڪَري سگهياسين ته ٻيا لڙڪ ۽ آهون به ته ائين ئي.......“

برسات جو هڪ زوردار ڇنڊو اسان جا ڪپڙا پڇائي ويو.

چانهن آئي. چانهن جو ڪوپ وڏائيندي ڏانهس نهاريم. بدن سان چنبڙيل ڪپڙن جو خيال ايندي ئي حياءَ ۾ ويڙهجي وئي.

”ڄامشوري جي هوا ڏاڍي ٿڌي آهي. ڪپڙا جلدي سڪي ويندا آهن!“ مون چانهن جي سُرڪ ڀريندي چيو. هن مُرڪي ڏٺو. چانهن ختم ٿيڻ تائين ڪنهن نه ڳالهايو.

”سرڪار ته چيو پئي ته ڊئم ٺهڻ سان اسانکي ڪو نقصان ڪونه ٿيندو؟“ هن پرس مان سوپارين جو پئڪيٽ ڪڍندي چيو.

”سرڪار کي ڪهڙو نقصان؟ سرڪار کي ته اڃا ٻه چار آنا فائدو پوندو!“

”فائدو! ڪهڙو؟“ هن هٿ ترِيءَ تي لاٿل سوپاريون مون ڏانهن وڌايون ۽ ڪٿڻ ڪان ڀيرايائين، تريءَ کي جهٽڪو ڏئي مون ڪان پري ڪري ورتائين.

”چانهن کانپوءِ سگريٽ ضروري آ. پلي پيءُ!“ مون ڪنڌ لوڏي انڪار ڪيو.

”منهنجي تصور ۾ تون سگريٽ پيئندي، مونکي ڏاڍو خوبصورت لڳندو آهين. هڪ دفعو حقيقت ۾ رو برو پيءُ، ڏسان ڪيئن ٿو لڳين!“

”۽ منهنجي تصور ۾، جڏهن به ”تون“ هوندي آهين تڏهن سگريٽ ناهيان پي سگهندو. سو حقيقت ۾ ڪيئن پي سگهندس!“

”ته هوندءَ ڇو پيئندو آهين؟“

”مينٽل اسٽيميوليشن لاءِ ۽ تو جهڙي هاءِ سورس آف اسٽيميوليشن ڪڏ هوندي، ڪهڙو ڪافر سگريٽ پيئندو؟“ هوءَ مرڪي پئي. موتايل هٿ ترِي، ڀيهر مون ڏانهن وڌايائين. ”بهرحال! هڪ دفعو تو کي مون روبرو پيئڻو پوندو!“ واعدو نٿو ڪيان!“ مون سندس هٿ ترِيءَ تان ٻه چار داڻا سوپارين جا

ڪئي وات ۾ وڌا.

”سرڪار ڪي تو پئي چيو ته ٻه چار آنا فائدو رسندو!“ هن تسلسل ڳنڍيندي چيو.

”طبقاتي اڻبرابري، ذاتي دشمني ۽ جهالت سببان خون ٿي ويل ماڻهن جا لاش پوءِ شندوءَ ۾ ڪونه ايندا. مرڪا ۽ هيءَ انهن جي جاچ جي خفي ڪان ڇٽي پوندا. نه ته ڪڏهن ڪڏهن ”آڌٽ“ ۾ سندن اهليت تي ٿوري گهڻي آنچ اچي ويندي آ نه!“

اسان ٻئي گهڙيءَ لاءِ خاموش ٿي وياسين.

پُل تان اين. ايل. سيءَ جا وڏا ٽريلر ۽ ڳريون گاڏيون گذري رهيون هيون.

”پل جي ضمانت جي تاريخ گذري وڃڻ ڪانپوءِ وڏين گاڏين جي ڪراس ڪرڻ تي ته پابندي آ نه؟“ مرڪ حيرانگيءَ مان پڇيو.

”هن ملڪ جي سيڪيورٽي، قانون ۽ اصول تي عمل درآمد ڪرائڻ بدران انهن کي نوڙڻ جو ٽئڪس وٺڻ لاءِ مقرر ڪئي ويندي آهي. پنجاهه ۽ سو جي نوٽن ۾ وڏي طاقت آ مرڪا هيءَ ته نازڪ پُل تان وڏيون گاڏيون پاس ٿي ٿيون وڃن پر جي پُل نه هجي ته به انهن جي مهربانيءَ سان اهي گاڏيون درياهه ۾ ڪراس ڪري ويندي يون!“

مرڪ اداس ٿي وئي.

سامهون هڪ جوڙي ڪان سپاهيءَ ڪئميرا کسي ورتي. مرڪ مون ڏانهن نهاريو. ڇڻ مون کسي هجي!

”مرڪا سرڪار ۽ ڪامورا شاهيءَ جي نظر ۾ ملڪ جي هر پنجن مان چار ماڻهو سندن مفادن جي خلاف آهن. ڀارت، افغانستان يا روس جا ايجنٽ آهن. ان ڪري سيفٽيءَ لاءِ اهي احتياطي تدبيرون آهن.“

هوءَ اڃان به اداس هئي. سندس اداسي منهنجي برداشت ڪان ٻاهر هئي. مون موضوع مٽائڻ چاهيو.

”امان ڪالهه رات ڄلهه تي ڪچهريءَ دوران ”واريءَ ۾ ٻڪل“ پلي جي ذائقي جي ڏاڍي تعريف پئي ڪئي. جا مون کان سٺي نه ٿي. مون ڇئي ڏنو، ”امان! ڄامشوري جي پل ٺهڻ ڪانپوءِ پلو ڄامشوري تائين ايندو هو. پر هاڻي جو درياهه ۾ رڃ پئي ٿي واڪا ڪري، سو پلو مٿي اچي ڪيئن؟ هاڻي آ ته

واريءَ ۾، گدرا پچائي پلي جي وَٽ وڻون.“

مون مرڪ ڏانهن نهاريو. امان جي چهري وانگر، سندس چهرو به، خالي سنڌوءَ جي سيني جيڏو پريشان ٿي ويو. ڪي پَل خاموشيءَ کانپوءِ هن ٿڌو ساهه ڀري ڳالهايو.

”مون سوچيو هو- هوءَ ڳيٽ ڏئي چوڻ لڳي، ”مون سوچيو هو ته هيل اسڪالرشپ ملي ته پاڻ گڏجي ”المنظر“ تي پلو کائينداسين.......“ هن پنهنجي هٿن جون آڱريون هڪ ٻئي ۾ جڪڙائي ڇڏيون ۽ جملو اڻپورو ڇڏي ڏنو.

مون هن جي اکين ۾ نهارڻ چاهيو. هن ڪنڌ هيٺ ڪري ڇڏيو ۽ پرس مان ٻين رپئي جو نوٽ، پليٽ جي اڌ دائري هيٺ رکيائين.

”مرڪا! مون کيس سڏيو.

”جي......!“ هن وراڻيو.

”ٿورو مٿي نهار!“ هن مٿي نهاريو. هن جي اکين ۾ سانگي ويراني هئي. هن ڪنڌ نمائي ڇڏيو.

”مرڪا! حوصلو رک! حالتون سدائين انهن هٿن ۾ نه هونديون. تنهنجي ۽ منهنجي هٿن ۾ به ”شڪتي“ آهي. سنڌو وهندو! ضرور وهندو ۽ پاڻ ضرور پلو کائينداسين!“ هن نيڻ مٿي ڪيا! هن مهل هن جي اکين ۾ به مشعلون هيون ۽ مک تي مرڪ.

جهڙالي آڪاش مان هلڪيون بونديون ٻيهر برسڻ لڳيون.

(1986ع)

نيڻ ڪشڪول

جڏهن دنيا جون سموريون رسمي ڳالهيون ڪري ورتيونسين ۽ خاموشيءَ جي ساهي، ڏکي ٿي وئي، تڏهن مون ڏانهن نهاري هن پڇيو:

"هُن ڪم جي باري ۾ ڪونه پڇندين؟"

"اِهو يقين اٿم ته هاڻ اهو مسئلو منهنجو نه، پر تنهنجو آهي، جڏهن به ڪا پراگريس ٿي، تون پاڻ ئي انفارم ڪندينءَ."

"ڪائونٽ ايبل ته نه، پر پوءِ به ڪجهه پراگريس ٿي ضرور آهي، پر ان انفرميشن ڪان اڳ آئون توکان تنهنجي دوست جو تفصيل ٻيهر ٻڌڻ ٿي چاهيان."

"منهنجو دوست رواجي ماڻهو ڪونهي....."

"ظاهر آ تو اسانجا دوست رواجي ٿي نٿا سگهن."

"هو ڇا تو چاهي؟" پنهنجي ڪيل سوال جي جواب ڏيڻ ڪان اڳ ئي، "هُن" وراڻيو.

"اهو آءٌ سمجهي سگهان ٿي! پر هو سماجي طور تي ڇا ڪندو آ؟"

"سماجي طور، هُو گهڻو ڪجهه ڪندو آهي سويءَ هو هڪ پروفيشنل ڪاليج جو شاگرد آهي، زندگي گذارڻ لاءِ هو شام جو پنهنجو پگهر وڪڻندو آهي ۽ رات جو سپنا ڏسڻ جي خواهش تحت، ننڊ ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي!"

"خاندان؟"

"اهوئي ڪامپليڪس آهي سويءَ اهڙن ماڻهن جو ڪوبه خاندان نه هوندو آهي."

"مان سوشل اسٽينس جي ڳالهه ڪانه ٿي ڪيان!"

"مان تنهنجو سوال سمجهان ٿو، پوءِ به اهوئي جواب ڏيڻو ٿو پويم، اصل ۾ سويءَ اسان وٽ جيڪو خاندان جو مُروج تصور آهي نه هو ان کان قطعي طور تي محروم آهي."

"مان تنهنجو مطلب نه ٿي سمجهان!"

"سر! هو خانداني طور تمام سٺي سماجي اسٽيٽس واري خاندان سان لاڳاپيل هوندا هئا. پر وڏن جي وفاتن کانپوءِ ورڇن ۾ ويساهه گهاتين، هنن جي گهر کي بلڪل اقتصادي بدحاليءَ جو شڪار ڪري ڇڏيو."

"مطلب ته سماجي شعور، هنن کي انتقامي جذبي سيکاريو؟"

"انتقامي جذبي نه، سماجي ۽ تاريخي گهرجن! جيڪڏهن انتقامي جذبو هجين ها ته هو ويڙهاندن جو شڪار ٿي وڃن ها. پر هنن پورهئي ڏانهن ڌيان ڏنو ۽ اهڙيءَ ريت سماج ۾ هڪ وڏيڪ پورهيت گهراڻي جو واڌارو ٿيو. هن جي پيءُ کي اوچتي سماجي حيثيت جي تبديليءَ ڪري، پنهنجي پيار جي قرباني ڏيڻي پئي ۽ پوءِ هن هڪ رسمي شادي ڪئي جنهن مان ڪيس ڪافي اولاد ٿيو. هن پنهنجي اولاد کي، سماجي شعور کان آشنا ڪرڻ لاءِ پنهنجون سموريون صلاحيتون تَڪَنِ جي مُلهه تي وڪيون! هنن جي پيءُ زندگيءَ ۾ ڪيڏا نه ڪشالا ڪڍيا!" مون ٿڌو ساهه ڀريو ۽ ڪي پَلَ سانت ٿي وئي.

هن جي والد، پنهنجي ننهي ڌيئرن ۽ ٽن پٽن جي شادي پنهنجي جيئري ڪرائي ڇڏي ۽ پوءِ سک جو ساهه کنئي، هميشه لاءِ جدا ٿي ويو ڪائنِ ماءُ! گهر ۾ شادين کانپوءِ بدليل رَوَيَنِ ۽ اٿٻڻن کي ڏسي، باقي ٻن پٽن جي، ان معاملي ۾ پاڻ پنهنجي سِرِ ڪا به رسڪ کڻن نٿي چاهي، ان ڪري ئي هن دوست مونکي منت ڪئي ته آءُ سندس هيلپ ڪيان. مَلي جي ڊوڙ مسيت تائين! منهنجي واقفيت تو تائين!"

"مطلب ته هو هڪ شفيق ماءُ جو پٽ، ڇئن ڀائرن ۽ ٽن ڀيڻن جو ڀاءُ هوندي به، اڪيلو آهي."

"تون ڳالهين جي تَهَنِ تائين ڏاڍو جلدي پهچي ويندي آهين!"

"۽ هو ايڏي وڏي گهر هوندي به، ٻي گهر آهي؟" هوءَ چڻ ته ٻي ڌيانيءَ مان پڇندي ٿي وئي.

"ايئن ئي سمجهه! هونءَ، هو ته چوندو آ ته نظر جي وسعتن تائين سموري ڪائنات هَنَ جي آهي!"

"هون! هن جي ڇاڇي جي آهي! اهڙا ماٺهو ڏينهن رات جي چوويهن ڪلاڪن مان ارڙهن ڪلاڪ ڇريا هوندا آهن. باقي ڇهه ڪلاڪ ننڊ ۾ به

الائي صحيح هجن الائي نہ؟"

"هو چريو ناهي سوپ! هو چريو ناهي."

"اهڙن ماڻهن کي سياڻو بہ تہ نٿو چئي سگهجي."

"محبتن ۽ نفرتن جي وچ ۾ پَليلَ ماڻهو اهڙا ئي ٿيندا آهن کڏهن سڄي دنيا جو گولو سندن هٿ جي ترِيءَ جي محور تي گردش ڪندو آهي ۽ ڪڏهن ايڏي ساري دنيا جي گولي ۾ ڪاٻہ ڪنڊ هنن کي، پنهنجي نہ لڳندي آهي! تون ڀڏين پئي نہ؟"

"دل جي گهراين سان."

"اهڙا ماڻهو ڪڏهن تہ سِتارن کي بہ پرچائي، پنهنجا اڱڻ اجاريندا آهن ۽ ڪڏهن تہ صدين تائين ڪنهن اِنسان کي بہ پنهنجو بنائي ناهن سگهندا!"

"ستارن جي نسبت ۾ هوندءِ بہ انسانن کي پنهنجو بنائڻ ڏکيو هوندو آ!"

"سوپ، الائي چو حقيقت ۾ تہ نہ، پر هن خوابن ۾ رُلل دوستن کي پرچائڻ جا ڏاڍا وَسَ ڪيا آهن، ان ڪري ئي سندس چوڻ آهي تہ، "سپنا خوبصورت هوندا آهن، بدصورت هوندي بہ ۽ حقيقتون بدصورت هونديون آهن، خوبصورت هوندي بہ!"

ڪجهہ ساعتن کانپوءِ مون وري ڳالهايو.

"هُو جڏهن ٻين جي چهرن ۾ پنهنجو ۽ پنهنجي چهري ۾ ڪنهن ٻئي جو چهرو ماڻي نہ سگهندو آهي، تڏهن ڪاليج جي ڪاپيءَ جي رف لکتن جي درميان اِڪثر لکندو آ تہ "ڪنيل لفظ ڏانهن بہ انيڪ ٻانهون ڦهلجنديون آهن!" ۽ جڏهن مان سندس اهڙيون لِکتون پڙهندو آهيان، تڏهن لڳندو آ تہ، هُو سيڪجهہ هوندي بہ ڪجهہ ناهي. سوپَ"

"اهڙا ماڻهو! رڳو تو اسان لاءِ ئي سيڪجهہ هوندا آهن." هن ڳالهہ جاري رکندي چيو "تو وٽ تنهنجي دوست جو فوٽو تہ هوندو؟!"

ها! پر، تو پراگريس جو تہ ڪونہ ٻڌايو."

"منهنجي ذهن ۾ هڪ ڇوڪري آهي، ان جو مون فوٽو آندو آهي. اهو آءُ توکي ڏيان ٿي، تون دوست کي ڏيکار، پوءِ جي ڳالهہ وٽيس تہ اِڪتي هلايون، جي نہ تہ اِتي ئي ڇڏي ڏجي. تون بہ مونکي پنهنجي دوست جو فوٽو ڏي تہ آءُ ڇوڪريءَ کي ڏيکاريان." -

مون ڊائريءَ مان هڪ لفافو ڪڍي، سوپَ کي ڏنو ۽ سوپَ پنهنجي پرس مان لفافو ڪڍي، منهنجي حوالي ڪيو.

اسان تصويرن کي تصوّرن جي نيڻن ۾ سميٽي، بنا ڏسڻ جي رکي ڇڏيو.

"ائين به ٿي سگهي ٿو ته رات جڏهن چنڊ به اوجهل ٿي وڃي، تڏهن وهاڻن هيٺان اسان کي هڪ ٻئي جون تصويرون ملن!"

سوپ بنا اکيون مٿي کڻڻ جي، هٻڪندي چيو.

"حقيقتن جا چور، سدائين اسانجي وهاڻن هيٺان، اهڙا فوٽو چورائي ويندا آهن سوپَ! ائين به ٿي سگهي ٿو!!" مون تڏو ساهه ڀري چيو ۽ هوءَ لڙڪ لڪائڻ لاءِ اکيون ڇنڀيندي آڪاش ڏانهن ڏسڻ لڳي.

(1988ع)

آخري خط

صبح سان سڄي جيل ۾ اها ڳالهہ هلي وئي تہ رات جيل مان فرار ٿيڻ جي ڪوشش ڪندي، "هو" مارجي ويو.

مون کي چٽي طرح ياد آ، جڏهن مون هن کان سندس ڏوهہ جي باري ۾ پڇيو هو. منهنجي ڪلهي تي هٿ جي گرفت سوگهي ڪندي، هن ڏاڍي ڏيرج سان چيو هو، "هن ملڪ جا سڀ واسي انتظاميہ جي نگاه ۾ ڏوهي آهن. ان ڪري انهن کي ڪڏهن بہ ۽ ڪيئن بہ، "اندر" ڪري سگهجي ٿو. پوءِ انهن کي اها رعايت هوندي آ تہ هو پاڻ کي بي ڏوهي ثابت ڪرائي، آزاد ڪرائين. هتي گرفتارين کان "پوءِ" ڏوهہ طئہ ٿيندا آهن. منهنجو ڏوهہ اڃان طئہ نہ ٿيو آ."

هو ڳالهيون ڏاڍيون ڀريون ڪندو هو. جيڪي منهنجي ذهن ۾ ڪڏهن اچي ويندڻيون هيون، ڪڏهن پاهران ئي گذري هليون وينديون هيون. ڪالهہ شام جو ڪجهہ اباڻڪو ٿي، مون وٽ آيو هو ۽ پڇيو هئائين: "لکڻ ڄاڻندو آهين؟"

ڪلي چيو هئم، "ڏاڙن جا ڏوهاري تہ نہ ڄاڻندا آهن پر اتفاق آ مان ٻئي ڪم ڪري ويندو آهيان!" هن بہ کلي ڏنو هو. ڏنو هئم سندس اباڻڪائيءَ ڪني ٻر لڳي ويا. رازداريءَ واري نوع ۾ چيو هئائين "يار! آءُ لکي پڙهي نہ ڄاڻان هڪڙو خط لکائڻو آ گهر وارن ڏي، آخري خط!"

اهو منهنجو پهريون خط هو، جيڪو هن مون کان لکائڻ ٿي چاهيو. ان ڪري گهر وارن لاءِ آخري خط پڏي مان ٿورو منجهيس وري ان حيرت ۾ پڏي ويس تہ هو هيڏيون ڀريون ڳالهيون ڪندڙ اڻ پڙهيل ڪيئن ٿو ٿي سگهي؟! هن مونکي حيرت مان ڪيڏندي چيو، "هي سڀ ڳالهيون مون دوستن کان پڏيون آهن ۽ انهن تي مون پاڻ ويچاريو آهي". لمحي کانپوءِ هن پيهر ڳالهايو "مان تنهنجي ڪڏهن بہ ڪم نہ اچي سگهيو آهيان يار! ۽ شايد اڳتي بہ ڪم نہ اچي سگهان!" هن جهٽ ساهہ کڻي ڳالهايو. "اسان هڪ ٻئي مان

آهيون. ان ڪري غرض ڪان سوءِ به هڪ ٻئي جي ڪم ايندا آهيون. توکي نه رڳو هي خط لکڻو آهي پر منهنجي گهر به پهچائڻو آهي. منهنجي خواهش آهي ته منهنجي لاش ڪان پهرين، منهنجو هيءُ خط، گهر وارن کي ملي!"

مون هن جي اکين ۾ لڙڪ ۽ آواز ۾ ڪنبڻي محسوس ڪرڻ جي ڏاڍي ڪوشش ڪئي، پر پوءِ احساس ٿيم ته بهادر ماڻهن جا لڙڪ ۽ آواز به بهادر ٿيندا آهن، سندن ذهن جيان.

خط شروع ڪرڻ کان اڳ هن منهنجي اکين ۾ اکيون وجهي چيو "اسان سڀ هڪ قوم سان گڏ هڪ طبقي جا به آهيون. خط ۾ توکي ڪي ياوناٺون نهنجون به لکڻي سگهن ٿيون پر وقت جي ڪميءَ ۽ تسلسل جي ٽٽي پوڻ ي ڀو کان هڪ عرض ڪندو هلان ته تون خط لکڻ دوران مون کان ڪوبه وال نه ڪجان."

مون "ها" ڪئي، هو ڳالهائڻ لڳو.

"پياري امڙ! پيارا بابا سائين!

شروع ٿو ڪيان ان پورهيت جي ناني سان جنهن جي تسلسل سان دنيا ڄ" تائين پهتي آهي.

اوهان چڱيءَ ريت ڄاڻو ٿا ته مون چوري، ڌاڙو يا خون نه ڪيو آ. بلڪ وبه اخلاقي توڙي سماجي ڏوهه نه ڪيو آهي. اِهو سڀڪجهه پاڻ کي وهي ثابت ڪرڻ لاءِ ڪونه ٿو چوان. ڇاڪاڻ جو اوهان مون کي بهتر جهو ٿا. باقي پنهنجا حق گهرڻ يا ڇني وٺڻ ڪو ڏوهه ڪونهي ۽ ان نام : ڏوهه ۾ جيڪڏهن مون کي ڪا سزا اچي وڃي ته ڄاڻان ٿو ته پنهنجن وڇوڙن جا صدما ڏاڍا ڏکيا هوندا آهن. پر پوءِ به ان صدمي جو احساس، سن کي مخصوص ٿيڻ نه ڏجو.

ون پنهنجي فرض ۽ قرض جي سلسلي ۾ هتي به هڪ چڱو جتو ناهيو اسين سڀ گڏجي نه رڳو اسان جا حق غضب ڪندڙن جي سڃاڻپ، پر کان اهي حق کسڻ جي طريقن تي به ويچاريندا آهيون.

ون ٿا ته هٽلر کان ڊٽيءَ سڳوري پڇيو ته "پنهنجي ڪردار جي باري ۾ !" هن وراڻيو ته "مون جهڙو شريف توهان کي دنيا جي تختي تي ل هلندو!" تصديق لاءِ ڊٽيءَ پڇيس "ڪا ثابتي؟" وراڻيائين "اُتان جي

حالتن جي جائزي مان ئي خبر پئجي ويندي!". ڏٺيءَ سڳوري ملائڪن کي موڪليو، جن ماڻهن جو ويس ڌاري، اُتان جي رهاڪن کان وڃِي سندس باري ۾ پڇيو ۽ ماڻهن جي ان مڙئي شڪايتون اچي، خدا کي ٻڌايون. ڏٺيءَ سڳوري سچي ڳالهه هٽلر کي ٻڌائي، جنهن شڪي ٿيندي، ڏٺي سڳوري کي چيو "سائين! توهان ماڻهن کان ڇا لاءِ پڇا ڪئي؟ اتان جون اخبارون پڙهي ولو ها نه؟!

ها، اهو ئي سبب آ. تاريخ گهڙين به حالتن ۾ ڪڏهن به ڪنهن پَرمارَ کي رهبر ۽ غدار کي محب وطن ثابت نه ڪيو آهي! هھڙي انڌ انڌاري دؤر ۾ "زنده ماڻهو" ته خاموش رهي نٿا سگهن. اسين ته ماڻهو آهيون، گڏ ئي سهپ جي مرحلي کان اڳتي شينهن سان به وڙهي پوندو آهي!

چاڻ آهي ته سقراط کي به زهر جو پيالو پياريو ويو هو. منصور کي به ماريو ويو، عيسيٰ کي به صليب تي چاڙهيو ويو، شاهه عنايت کي به شهيد ڪيو ويو، مخدوم بلاول کي به گهاڻي ۾ پيڙايو ويو! پر ڇا هو اهي صعوبتون سهڻ ڪانپوءِ مري ويا؟ نه هرگز نه! اهي جيئرا آهن ۽ جنم جنم جيئرا رهندا..

اڻ برابريءَ خلاف ۽ حقن جي صحيح وصوليءَ جي هن ڏکھي ويڙهاند ۾ قربانيءَ جي تمام وڏي اهميت آهي. وقت ۽ رشتن جي قرباني، انهن قربانين ۾ تمام اهم آهن. ويتنام جي ڌرتيءَ جي اها به ته پيڻ هئي جنهن پاڻ جي نڪتل هڪ اک فوجيءَ جي هٿ ترِيءَ تي ڏسي دڙڪو به ٻڌو ته "هاڻ آڻ مچ! راز ٻڌاءِ نه ته پاڻين جي ٻي اک به ڪيڊنداسين!" ته ورائيائين، "جنهن جي اک نڪتي، ان ئي آڻ نه مچي آ ته آءٌ ڪيئن مچيندس!" اها به ته ماءُ هئي جنهن چيو ته "جنهن جي پٺيءَ ۾ گولي آ اهو منهنجو پٽ ئي نٿو ٿي سگهي!". اها به ماءُ هئي جنهن پٽ کي چيو ته "شڪست کان پوءِ جيئرو موٽي آئين ته کير نه بخشيندي مان!" اهي به ته مائرون آهن جي هاڻ پٽن کي امداد حسينيءَ جي لفظن ۾ لوليون ٿيون ڏين:

منهنجا پُٽڙا جُڳ جُڳ جيءُ
کير جي عيوض ڳوڙها پيءُ
مانيءَ بدران گولي کاءُ
تو تان صدقي تنهنجي ماءُ

اهي به ته سنڌ جون ٿي ڇايون آهن نه، جن جي ترجماني ڪندي ڀٽائيءَ چيو آ ته:

”ڪانڌ مَنهن ۾ ڏڪڙا، سيڪيندي سُونهان،

تـه پـڻ لـڄ مـران، جـي هَٿنس پـٺِ ۾!

اهي سڀ رشتن جون قربانيون آهن. جي ڪنهن به وڏي تبديليءَ لاءِ، انقلاب لاءِ، آجائپ ۽ آزاديءَ لاءِ تمام ضروري آهن ۽ اهڙي عظيم مقصد لاءِ جيڪڏهن اوهان کي هڪ، مان ته ڇا، گهر جا سڀ ڀاتي، قربان ڪرڻا پون ته اسان جي تاريخي ريتن جو ڀرم رکجو. اها ٿي منهنجي وصيت سمجهجو. ڇو جو اڄوڪي رات ٿي سگهي ٿو منهنجي زندگيءَ جي آخري رات هجي.

دعائن جو قائل ڪونه آهيان، پنهنجون سموريون اميدون مان اوهان تائين ۽ پنهنجي ايندڙ نسل تائين پهچائڻ ٿو چاهيان. منهنجي ٻارڙن ”جيت“ ۽ ”فتح“، تائين اِهو پيغام پهتو ته مان سمجهندم ته مون پنهنجو فرض نڀايو ۽ قرض چڪايو.

”سپيتا، سوڌو سمورن گهر ڀاتين لاءِ مون پاران آڻ مَيو پيار.

اوهان جو

فرمانبردارپٽ

جفاڪش

هو خط پورو ڪرائي هليو ويو هو ۽ مان الائي ڇو ڪيس روڪي نه سگهيو هئس. الائي ڇو هن جو خط مون کي حد کان وڏيڪ پنهنجو لڳو. هو ايترو ڪجهه ڪري ٿي سگهيو اسان لاءِ، ته مون لاءِ اهو خط سندس گهر پهچائڻ ڪو مسئلو نه هو. پر مون ان کان پهريائين ان خط جي هڪ ڪاپي پاڻ لاءِ به لکي، الائي ڇو مون کي يقين ٿي ويو هو ته سڀاڻي اهوئي خط منهنجي به ڪم اچي سگهي ٿو........●

(1978ع)

هڪ ڏنڌلي ڏنڌلي ياد

هاسپيٽل مان نڪري، سڌو اسٽال تي آيو. نوان رسالا ۽ ڪتاب چوندي، سؤ روپئي جو نوٽ ڪائونٽر تي ڏني، مختلف اخبارن جون هيڊنگس پڙهڻ لڳو. بقايا وٺندي، سندس نگاه پنجاه جي نوٽ تي پئي، حيرانگيءَ جي عالم ۾ ڪي پل ساڪت رهيو ۽ پوءِ مرڪي اچي ريسٽورنٽ ۾ ويٺو ۽ ويچار ڌارائن ۾ لڙهي ويو.

ننڍي وهيءَ ۾ استاد ڪلاس روم مان واري ڦرندي، جڏهن هن کان پڇيو هو، "وڏو ٿي ڇا ٿيڻ جو ارادو آهي تنهنجو؟"

"وڏو ٿي اجان وڏي ٿيڻ جو ارادو آهي!". سندس پٺي هڪ ڪلاسيءَ جي ڏنل ان ورنديءَ تي ٻہ ڇوڪرا ايترو کونہ کليا هئا جيڏو هن جي ننڍڙي ورنديءَ "شاعر" تي. ۽ ان ئي ڏينهن کان غيرشعوري طور تي چئي ويل پنهنجي ان ورنديءَ تي شعوري طور تي ڄمي بيهي رهيو هو.

انهن ڏهاڙن ۾ هن وٽ شاعر جو هڪ تصور هوندو هو، سماج سان نہ نهڪندڙ، انّ شخص جي جسم ۾ ٻہ ڪا ترتيب نہ! سڄو ڏينهن محبوب سان رهڻ ڪانپوءِ ٻہ سڄي رات ٻہ ان جي ياد ۾ شاعري ڪندڙ. غير موجودگيءَ ۾ ٻہ، جاڳ ۾ سوچن سهاري ۽ ننڊ ۾ سپنن سهاري سمورو وقت، "ميڏا دينُ ٻہ ٿو - درمان ٻہ ٿو ۽ بس.

پر اسٽڊيءَ، وقت ۽ حالتن سندن شاعر جي خاڪي ۾ ڦير آڻي ڇڏيو. لکڻ کان اڳ هڪ سڄاڻ دوست کيس صلاح ڏني هئي تہ مطالعو تمام گهڻو اهم آهي، ليکڪ لاءِ. ان ڪانپوءِ ئي تنهنجا مشاهداتي جذبا، توکي عظيم ڪلاڪار جو رتبو بخشيندا ان ڪري ئي، هُن لکڻ کان اڳ ڀرپور اسٽڊي ڪئي هئي.

"نذرالاسلام" کان "ٽئگور" تائين، "شيڪسپيئر" کان "ورڊس ورٿ"

ٽائين، "امرتا" کان "ساحر" ٽائين، "ڪاليداس" کان "جبران" ٽائين ۽ "شاهه ڪريم" کان "هريڪانت" ٽائين، هن ڀرپور اسٽڊي ڪئي هئي ۽ پوءِ ئي هو لکڻ لڳو هو. شاعر جي نئين تصور مطابق. جنهن ۾ جسماني ترتيب هئڻ سان گڏ، ماڻهن جي ذهني اوسر لاءِ منجهس معاشري ۾ ائڊجسٽ ٿي وڃڻ جو ڏانءُ به ضروري هيو. مسئلن جي نوعيت آهر، ڪلا جي وقت جي ورهاست به اهم هئي ۽ ڪلاڪار جي محبوبه هڪ نه پر جام هيون. ڌرتي، ماڻهو، امن، عزت، چاهنا مطابق جيئڻ جو حق، پريتما ۽ الاهي پيون.

انهن سرن تي نج پنهنجين تشبيهن، تمثيلن، تجنيسين، ردم ۽ لفظن جي جادو گري، قومي سڃاڻپ جي جذبي کي پورهيتن ٽائين ڪٺي اچڻ ۽ پيداواري ذريعن کي پنهنجي اهميت ٻڌائڻ، عوامي ۽ قومي شاعريءَ کيس ڪلا ۾ تمام اتاهين عظمت بخشي ۽ هو سنڌ پرسڌ شاعر ٿي ويو.

ٽن ڏينهن ۾ ڪاليج ۾ ساليانې فنڪشن جي تياري پئي هلي. ڪاليج جي مين گيٽ جي ڪابي پاسي پارڪ ۾ پيلن گلن سان جهنجهيل عملداس جي وڻ جي هيٺان ويهي هو انيڪ آشائن جا سپنا ڏسندو هو، شاعري ڪندو هو ۽ ڪلاڪن جا ڪلاڪ ويهي پيرڊن جا پيرڊ مس ڪندو هو. پر ٽن ڏينهن ۾ الاهي ڏينهن ٿي ويا هئس، هن کان ڪا ڪوتا ڪانه سرجي هئي. ڪوڙ خط ايندا هئس پبلشر دوستن جا. ويجهن دوستن سان حال اوريندو هو، لکيو نه ٿو ٿئي- ذات رسي وئي آ- ذهن منتشر آ وغيره!" ۽ اڻ واقفن يا گهٽ واسطي وارن ايڊيٽرن کي ڊائريءَ جي پراڻي ڪنهن پيج تان کو گيت، ڪا ڪوتا موڪلي ڏيندو هو.

فنڪشن واري رات کان هڪ رات اڳ پروگرام ڪنوينر وٽس آيو هو مک مهمان بنجڻ جي آفر کڻي. پر هن کيس سمجهايو هو ته "شاگرد سنگت پاران ٿيندڙ هر فنڪشن ۾ اوهان جيئن چوندا آهيو، مان ايئن ڪندو آهيان ۽ ڪندس، پر انتظاميه پاران ملهائجندڙ فنڪشن ۾، نامعقول ماڻهن جي صدارت ۾، مان کان اهو ڪجهه نه ٿي سگهندو. ها باقي مان شريڪ ٿيندس ۽ شعر به پڙهندس.

ٻئي ڏينهن صبح جو هڪ پيرڊ فري هجڻ ڪارڻ ، اهو احساس هوندي ته، جي ان پارڪ ۾ ويجي ويٺو ته ٻيو پيرڊ به مس ٿي ويندو، هو مٿي ڪامن

هال ۾ وڃي ويٺو ، پر اُتي ڪيس مونجهه ٿي.

” گهٽي پنهنجائپ به ڪڏهن ڪڏهن اوپرائپ جيان منجهائي ٿي وجهي.“ سوچي هو اٿيو ۽ پارڪ ۾ اچي ويٺو. فنڪشن لاءِ ڪو گيت لکڻ. هن چاهيو ته موقعي جي مناسبت سان اهڙو ڪو نئون گيت رچي، جنهن ۾ وڇوڙي جو دردیلو احساس به هجي، ته ملن جو مڌر احساس به. پر اهڙو ڪو گيت لکي نه سگهيو. ۽ پوءِ ڊائريءَ جا پراڻا ورق ورائڻ لڳو. اوچتو هڪ شعر تي رڪجي بيهي رهيو. اهو شعر هن نيوٽران بم ٺهڻ واري ڏينهن لکيو هو.

” هون! سائنس! انسان ذات کي سک رسائيندي آ ۽ هي! اڄان پاڻ کي سائنسدان پيو سڏائي؟“ ويچاري، هن صفحو اٿلائي ڇڏيو. ڪيس ڪو شعر سمجهه ۾ نه پيو اچي ته ڪهڙو پڙهان. هو صفحا اٿلائيندو رهيو ڊائريءَ جا. نيٺ، ”پوءِ ڏٺو ويندو“ سوچي هو هليو ويو گهر، ڪنهن به فيصلي ڪرڻ کانسواءِ.

پوءِ ڪاليج جي فنڪشن هلندي، هو ڪاليج جي هال ۾ داخل ٿيو هو. ڪيس هڪ هٿ ۾ ڊائري ۽ بال پوائنٽ هئي ۽ ٻئي هٿ ۾ مينديءَ جي ننڍڙي ٿاري. ڪنهن کي به هن جي اچڻ جي سڌ نه پئي ۽ هو به چپ چاپ هال جي پوين ڪرسين جي قطار ۾ ويهي رهيو ۽ هال تي نظرون ڊوڙائڻ لڳو.

اسٽيج تي ڪجهه اڃاتل چهرا. ڪاليج جو پرنسپل، اسٽيج سيڪريٽري ۽ پروگرام ڪنوينر ويٺل هئا. هن کي ڄاڻ هئي ته ڪيس ضرور سڏايو ويندو ۽ وٽس ڪو نئون شعر به ڪونه هو. پر پوءِ به شعر ڏانهن ڌيان، بدران هن جو سمورو ڌيان هال ۾ هو.

تقريرن ۽ شعرن جون ويهڪون الڳ نه هيون گڏ هيون. شعر کان پوءِ تقرير ۽ تقرير کان پوءِ شعر پئي هليا ۽ ويٺل خوب لطف اندوز ٿي رهيا هئا. ڪنهن جي تقرير مان بور ٿيڻ کان پوءِ تاڙين جي مسلسل واڄٽن ۾ ڪيس مائيڪ ڇڏڻ تي مجبور ڪري رهيا هئا ۽ شعر ۾ وري ”مقرر مقرر“ جي گونج شاعر کي مجبور ڪيو پئي ڇڏي ته اسٽيج تي هاڻي پيو اچڻ گهرجي.

تقريرون ڇڳن جون ڇمي ويندیون هيون. پر شاعريءَ ۾ رکو هيءَ نئي اسٽيج تي. مائيڪ آڏو ڇمي سگهندو هو. اهڙا پڪ هوندي به ته سبڌس واري ويل، هال ڪيس مزي سان ٻڌندو، شعر جي اڻ هوند ڪيس منجهائي رهي هئي. ايتري ۾ آواز آيو ”هاڻي فنڪشن جي مک ڪرسي ڏٺين جي ڳالهائڻ کان اڳ

۾ مان گذارش ڪندس سنڌ جي نوجوان ترقي پسند شاعر آڪاش کي تہ اچي پنهنجي سندر جذبن سان، اسان کي نوازي.“

هو مُرڪيو ۽ ڊائري کڻي اسٽيج ڏي وڌيو. الاهي تاڙين سان سندس سواگت ڪيو ويو. هن ڊائري روسٽرم تي رکي، ان مهل ٿي ڏات ديوي سندس آڏو رقص ڪرڻ لڳي، تاڙين جي گونج تي. هن ڊائري نہ کولي. شعر نہ چونڊيو. ڪي پَلَ اڳ هو لفظن جو محتاج هو، ان مهل لفظ سندس محتاج هئا ۽ ڪيسُ سَدَ نہ هئي تہ هو ڪيئن پيو ڪوتا سرجيندو وڃي. بس هن کي اهو يقين هو تہ شاعر وقت جو پيغمبر هوندو آ. سو ان وقت لفظ جڙندا پيا وڃنس.

هو شعر پورو ڪري ڊائس تان هٽيو ئي ڪونہ تہ هال مان ؟ ونس مور- ونس مور“ جا آواز اچڻ لڳا. هو اجان ڪو فيصلو ڪري ئي ڪري، آواز ٻيهر شروع ٿي ويا. ”قومي گيت“ ”قومي گيت“.

سنڌ هن کي ماءُ ۽ محبوبہ ڪانَ بہ عزيز هئي. هن جي سڄي شاعريءَ اتان ئي جنم ٿي ورتو. ذهن تي زور ڏئي هڪ نظم ياد ڪري پڙهڻ لڳو. نظم پورو ڪري هو دادَ جي انبارن منجهان اسٽيج تان لٿو. الاهي ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون ڪانئس آٽو گراف وٺڻ لاءِ پنهنجون سيٽون ڇڏي آيا.

هو صدر ۽ مک مهمانن جي هڪ ٻئي جي ٿورن مڃڻ ۽ صلاحن مشورن ۽ امدادن ڏيڻ جي اعلانن جون تقريرون نہ ٻڌندو هو. ان ڪري هال جو گيٽ ٽپي جيئن ئي هو روڊ تي پهتو تہ پنجاه رپئي جو نوٽ اڳتي وڌائي ”امبر“ ڪيس چيو هو ”آٽو گراف پليز!“.

نوٽ تان نگاهون مٿي ڪري سندس نگاهن سان نگاهون ملائي مُرڪي پيو هو ۽ چيو هئائين.

”ٽي رپيا ڪليا ڪونہ هيئي ڇا جو آٽو گراف بڪ وٺين ها!“

هن امبر جي ڀاونائن کي اتان پئي ڏٺو، جتان اُهي جنم پيون وٺن، پر پوءِ بہ سائن ڪري پنجاه رپئي جي نوٽ کي اقتصادي روئين مان ڪڍي ڇڏڻ نہ پئي چاهيائين. سو بہ اهڙي ڏيهہ ۾ جتي وڏي مشڪل سان تہ اهڙا نوٽ عام ماڻهن جي هٿن ۾ ٿا اچن.

امبر سندس ڇٽي جي ڪابہ موٽ ڪانہ ڏني هئي ۽ سندس مکَ تي بلڪل ساڳيون معصوم ۽ سنجيده ڀاونائون ڏسي هو هبڪي پيو ۽ ايڏو، نہ چاهيندي

ٻه ٽڪرا ٿي ڪيس سائن ڪري ڏنو هٿائين نوٽ.

هُو اهڙيون ننڍڙيون پياريون ڳالهيون ٻلائي ويهندو هو، پر پنجن سالن کان پوءِ اوچتو اڄ اُها سموري ڳالهه ڏنڌلتا مان ڇٽيءَ طرح ياد اچي ويس. هن ڪيسي مان نوٽ ڪڍيو. اِهو، اُهو ئي نوٽ هيو جنهن تي سندس صحيح سان گڏ اُها ئي تاريخ ٻه لکيل هئي- پنج سال اڳ جي.

هن مرڪي ڏنو. هن جي مرڪ ۾ ڪيڏو ڪرب هيو سو هن ئي تي ڇاتو. ٻه ٻئي لمحي.ٽڏو ساهه ڀري، هُن ان نوٽ کي بيري جي آندل ڇانهه جي بل جي پليٽ ۾ رکي ڇڏيو.......●

(1984ع)

انٽرويو

"هيءَ ڏيان طلبن جو دؤر ناهي، هاڻي ماڻهو سياڻا ٿي ويا آهن ڪورٽن ۾ اهڙا ڪيس گهٽ ٿا اچن، ٽون ڇو ٿو پيو ٽائيم وڃائين. اڙي! اڄڪلهه سياسي ماحول آهي! ماڻهن جي پسند جو خيال ڪيو. اخبار جي سرڪيوليشن سنڀي پئي وڃي، ان کي نه رڳو برقرار رکڻو آ پر اڃا به وڌائڻو آهي ۽ ان سڀڪجهه لاءِ چار منگ نيوز منسٽ آهن."

اخبار جي آفيس ۾ داخل ٿيندي ئي، منهنجي سلام جي جواب بدران نيوز ايڊيٽر ايڏي وڏي ليڪچر ۾ شروع ٿي ويو! مان ڪنڌ هيٺ ڪيو بيٺو رهيس. هن پنّ جي بيڙي دکائيندي وري ڳالهايو:

"جائي ڀڏ! هُو پاڻ وارو آهي نه سياستدان بسم الله خان، ان کان انٽرويو وٺي آ. اڄ ٽائين ڪنهن به نه ورتو اٿس. ساڄي ڏر سان واسطو اٿس، راضي ٿيو ته مڙئي اشتهارن ۾ ڪسر ڏياري وجهندو."

"جي سائين!" چئي مان سب ايڊيٽر وٽ آيس. ڪانئس بسم الله خان جي "بهترين طبيعت" جي راءِ کان آگاهي ۽ ٽيليفون نمبر پڇي، نيوز ايڊيٽر وٽ آيس. نمبر ملايم، خوش قسمتيءَ سان رسيور پاڻ ئي کنيائين. راضي ٿيڻ ۾ ڪا خاص مشڪل پيش نه آئي. "جلد هن هليو اچين" جو جملو ٻڌي، مان اُن ئي مهل موٽر سائيڪل تي چڙهي، سندس بنگلي تي آيس.

رسمي ڪچهريءَ ۾ هن مون کي اسان جي اخبار کان متاثر هجڻ کان آگاه ڪيو ۽ چيو ته "هي سندس پهريون انٽرويو آهي سو سندس خواهش آهي ته تفصيلي ۽ سٺي نموني شايع ڪيو وڃي.

"اهو اسان لاءِ به اعزاز آهي!" چئي مون پهريون سوال ڪيو:

"مختصر سوانح؟"

"جواب کان اڳ ۾ اِها ڳالهه ڪليئر ڪندو هلان ته مان جوابن ۾ سڌو

سنئون سچ ڳالھائيندس. ڪنهن جي دل آزاريءَ جي صورت ۾ مان پهريان ئي معذرت ڪري ٿو ڇڏيان."

مون ٻيھر پنهنجو سوال ڏهرايو. هن ٻسڪيڻ جي پليٽ مون ڏانھن سرڪائيندي چيو "جميس - وڏو ٽيس- اسڪول ويس- پنج درجا پاس ڪيم- مئٽرڪ ٻي دفعا ڏيڻ جي باوجود ٿرڊ ڊويزن ۾ پاس ڪيم. ڪاليج ۾ سائنس ۾ داخلا سولائيءَ سان ملي وئي پر چار سال لڳائڻ جي باوجود به انٽر ڪليئر نه ٿي، مجبوراً آرٽس ۾ داخلا ورتم. ڪاليج جي اليڪشن ۾ بينس، ڪٽيم ته خوشيءَ ۾ چار سال انٽر ۾ لڳي ويا. بي اي ۾ داخلا ورتم. پٽائيءَ جي مُهابي فنڪشن جي نالي تي ٻاهريون خرچ ٻاهران ئي نڪري ايندو هو.

گهر وارن جون سموريون ڪسرون بسن وارن مان ڪيندا هئاسين، دؤر اهڙو هو جو خود ٽاٽي وارا به لهرائيندا هئا. اسان اهڙيءَ طرح تعليمي ماحول ۾ ئي سياست سان لاڳاپجي وياسين!

"سياست جو تعليم سان يا ادب سان ڪهڙو لاڳاپو آهي؟" مون سوال ڪيو.

"ڪوبه نه، ڪوبه نه! تعليم ۽ سياست گڏ رهي ئي نه ٿيون سگهن. توهان منهنجو مثال ولو! هونءَ به ٻه شينهن ٻيلي ۾ نهندا ڇا؟ رهيو ادب، ته آبا! ادبين جو ڇا وڃي سياست ۾؟"

"پر سائين تاريخ شاهد آ ته سٺا اديب ئي سٺا سياستدان ثابت ٿيا آهن اوهان........" منهنجو سوال ڪٽيندي چيائين:

"مثلا؟"

"مثلا ڪامريڊ لينن، مائوزي تنگ، ...."

"مان چوان ٿو پاڪستان جي ڳالھه ڪريو. پراون ملڪن جا مثال وٺي، انهن ملڪن جا ايجنٽ نه بنجو، پنهنجي ملڪ جا مثال پيش ڪيو.

"علامہ اقبال..........................."

"ڪوڙ، نسورو ڪوڙ! علامہ اقبال شاعر هو! ڪير ٿو چوي ته سياستدان هو؟ اسان جي ليڊرن تي اهڙا الزام هڻندي ڪجھه ته خيال ڪيو!"

"ابوالڪلام آزاد، عبيدالله سنڌي، سرسيد احمد خان، مولانا شوڪت علي، مولانا محمد علي جوهر ۽ ٻيا اوهان جي نظر ۾......"

"انهن مان جيڪي به ادب سان لاڳاپيل هئا سمجهو ته انهن جو

پاڪستان سان ڪوبہ واسطو ڪونہ هو!"

"اسان جي سياست ۾ پرڏيهي ملڪن جي سياست تي هڪ نظر وجهڻ فرمائيندا؟"

"ڪن بيروني ملڪن ۾ بادشاهت هلي پئي، جا چڱي ڳالهہ ڪانهي. اسان وٽ جمهوري نظام آهي. جنهن ۾ پنجن پنجن سالن کان پوءِ ماڻهو پنهنجو اڳواڻ، پاڻ چونڊيندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن چونڊن ۾ دير مدار ٿي ويندي آهي. ظاهر آهي تہ ملڪ ۾ پئي، رڳو چونڊون ٿي تہ ناهن، جيڪي ڪرائجن. ان ڪري هنگامي حالتن ۾ ڪڏهن ڪڏهن ريفرنڊم بہ ڪرائي وٺبو آهي."

"اسانجي ملڪ جي فوج جي ڪردار تي روشني وجهندا؟"

"اسان جي ملڪ جي فوج نہ رڳو ملڪ جي جاگرافيائي سرحدن جي حفاظت ڪندي آهي پر اسان جي ماڻهن جي نظرياتي سرحدن جي حفاظت لاءِ بہ جانفشاني ڪندي رهندي آهي ۽ اهي پئي جوابداريون ڪا ٻاراڻي ڳالهہ ڪونهن."

"اوهان جي نظر ۾ ملڪ ڪي ڪيئن ترقيءَ جي راهہ تي گامزن ڪجي؟"

"ان سلسلي ۾ اسان اڳيرا آهيون ۽ ترقيءَ جي راهہ تي گامزن آهيون. ان سلسلي ۾ مستحڪم ملڪن کي ٺيڪرون ڏئي اهڙن ملڪن جي سربراهن کي دعوتون ڏئي هتي جي حالت زار وارن علائقن جا دورا ڪرائي، پاڙيسري ملڪن سان ٺٺائي، وڏين طاقتن کان انساني همدرديءَ جي بنياد تي، مسلم ملڪن کان اسلام جي نالي تي ۽ ٻين ملڪن کان ڪاروباري ۽ فوجي مفادن جي ڏي وٺ تحت الاهي امداد وٺي ملڪ کي ترقي يافتہ بنائڻ جون وڏيون ڪوششون هلي رهيون آهن."

"ملڪ جو سربراهہ هئڻ لاءِ تعليمي معيار ڪهڙو هجڻ گهرجي؟"

"ڪوبہ نہ، ضروري ڪونهي- جيئن اڳ ۾ رهيو آ تيئن اڳتي بہ هلڻ گهرجي!"

"اوهان جي زندگيءَ جو ڪو يادگار واقعو؟"

سوال ٻڌي هو کلي پيو ۽ سگار دکائيندي کلندي چيائين:

"هڪ دفعي اليڪشن ۾ هڪ پولنگ اسٽيشن تي ووٽرن جي تعداد کان هڪ هزار ووٽ وڌيڪ کڻي بہ ناڪام ٿيو هئس!"

"اسان جو ملڪ ۽ عالمي حالتون اوهانجي نظر ۾؟"

"اسان جو ميدان جنگ، پنهي ڌرين لاءِ حاضر آهي."

"ملڪ ۾ اسلام جي ڦهلاءَ جي باري ۾ اوهانجي راءِ؟"

"ننڍي هوندي پڙهو هئم تہ محمد بن قاسم سنڌ تائين اسلام ڦهلايو. پر هاڻي تہ ماشاء الله سڄي ملڪ ۾ مسلمان پيا وسن."

"جيڪڏهن مسلمانن مان فتنو نڪري وڃي تہ؟"

"حقيقي مسلمان ٿي پون! اها ڳالهہ ڏسي ٿي مان ٿو چوندا آهن تہ "اڄ جو مسلمان، انسان ٿي نٿو سگهي. انسان مسلمان ٿي سگهي ٿو."

"جيڪڏهن اوهان کي هن ملڪ جون واڳون ملي وڃن تہ؟"

"تہ مان ملڪ کي آسمان جي بلندين تائين پهچائي ڇڏيان."

"اوهان جي سياست جا ڪي اصول؟"

"مخالفن کي ختم ڪري ڇڏجي هر نموني- ۽ پوء عوام جي خدمت ڪجي، جيتري پڄي سگهي!"

"آخر ۾ عوام لاء ڪو پيغام؟"

"مان عوام کي ٻڌائڻ ٿو چاهيان تہ "تخت قوم جي امانت بلڪل ڪونهي ان تي حق اسان جي فوج جو آهي. ان ۾ اوهانکي مداخلت ڪرڻ نہ گهرجي، اوهان پنهنجي منهن کائو پيئو، عيش ڪيو!"

انٽرويو پورو ڪندي آءٌ گهر آيس. رات تي سڄي رات ويهي فيئر ڪيم، صبح تي اخبار جي آفيس کڻي ويس. نيوز ايڊيٽر انٽرويوء جو پڇيو. مون کيس ڏنو. انٽرويو پڙهي، هن سخت ڪاوڙ مان،انٽرويوء جي ڪاپي اڇلائي چيو:

"ميان! ڊڪليئريشن رد ڪرائڻو اٿئي ڇا؟ هھڙو انٽرويو ڪير هلائيندو؟ سياڻ آفيس ۾ پريس سيل ڪري، پريس نوٽ ڪيندا تہ "پريس اينڊ پبليڪيشن آرڊيننس جي خلاف ورزي، امن امان ۾ خلل، عوام کي ڀڙڪائڻ ۽ اعتراض جوڳو مواد سينسر ڪرائڻ کانسواء هلائڻ جي ڏوهہ ۾ سيل ڪجي ٿي!"

مان ڇيڙي ڪري اهو انٽرويو شام جي هڪ اردو اخبار کي ڏنو. ٻئي ڏينهن اهو انٽرويو وڏي شان مان سان شايع ٿي ويو.

(1980ع)

ٽين دنيا

سينٽرل جيل جي در کان نڪتو ته هُن اهو به ضروري نه سمجهيو ته هڪ نظر ببيهي، رڳو حقارت جي نگاهه سان ٿي ٻاهر جي دنيا کي ڏسي. ڏامر جي ڪاري روڊ مان نڪري آيل ڦٽرين سان ڪيڏندو، هو اڳتي وڌيو. ساڳيائي ته رستا آهن، جتي هن جي ٻالپڻ گذري هئي. ساڳيائي ته رستا آهن، جن تان گذري هو سدائين اندر ويو هو ۽ ساڳيائي ته رستا آهن جن تان هو سدائين ٻاهر نڪري آيو هو. ماڻهو به ساڳيائي هوندا. گهڻيا! هن جي منهن جي بلئڪ بورڊ تي مئٿميٽڪس جي ڪنهن حساب جو جواب چڻ غلط اچي ويو.

رڪشائون، فورسيٽر، مني بسون، ٽرڪون، ڪراسنگ، اوور ٽيڪنگ، هوڪا، گوڙ شور، زندگيءَ جو احساس! ۽ اهڙي زندگيءَ ۾ هن لاءِ ڪا به جاءِ نه! پٽريءَ کي زوردار ڪِڪ. پٽري! جا مِني بس جي ٽائر هيٺان اچي وئي، پٽري، جهڙي زندگي! چپيانجي وئي عام ماڻهن جي چاهتن جيان.

هو جنرل اسٽور تي چڙهيو، چيو گم ورتائين ۽ روڊ تي لهي آيو. چيوگم وات ۾ وجهي هن چيوگم ڪور هوا جي حوالي ڪري ڇڏيو. سول هاسپيٽل وٽان مڙي. لبرٽي مارڪيٽ کان ٿيندو ٽيچرس ٽريننگ ڪاليج مٿي، جڏهن هو تلڪ چاڙهيءَ وٽ پهتو ته ڪيس امبر ملي. جا اڪثر هن جي آزاد ٿيڻ واري ڏينهن تي، اُتي سندس انتظار ڪندي آهي. امبرا جنهن سان هن زندگيءَ ۾ پهريون ۽ آخري پيار ڪيو هو. مگر جنهن جي شادي هڪڙي بيروزگار تعليم يافته نوجوان بدران هڪ بالا آفيسر جي اعليٰ ڪردار فرزند سان ٿي هئي. جنهن پنهنجي اِعليٰ ڪردار جو ثبوت پيش ڪندي، ڇهين مهيني هن کي طلاق ڏئي، ٻي شادي رچائي هئي. تڏهن کان هوءَ هڪ اداري جي سربراهه جي "پي-اي" تي، پيٽ گذر ڪري رهي آهي ۽ سوچيندي رهندي آهي ته جيڪڏ هن اڪثر والدين، سندس ٻيءَ جيڏا ڏاها نه هجن ته اهڙن ادارن جي سربراهن کي گرلس "پي ايز" ملن به الائي نه؟!

هي سچي واٽ سوچيندو آيو پر الائي ڇو هيل امبر، ملنديئي ڪانئس اِهو ڪونہ پڇيو تہ ”گهڻن ڏينهن لاءِ ٻاهر آيو آهين؟“

”گرين اسپاٽ“ ۾ ويهندي امبر ڪانئس پڇيو، ”ڪو ونڻ آيو هيئي؟!“

زهر آلود مرڪ، هن جي چپن تي پکڙجي وئي ۽ پوءِ هو کلي پيو. ”ڪو ڇڏڻ هليو هو؟“ ورندي.

امبر جي خيال ۾ اڳي هو نيڪ هوندو هو، پر جڏهن کان هن اِهو سوچڻ شروع ڪيو تہ ”ڇهين گريڊ جا سرڪاري ملازم سياسي جلسو ڇو ناهن اٽينڊ ڪري سگهندا؟“ تڏهن کان هو صحيح ناهي رهيو. هو چئي ٿو تہ ڪيس اِيا اِها ڳالهہ سمجهہ ۾ نہ اچي سگهي آ تہ ”اهي ڇهين گريڊ جا سرڪاري ملازم ڇهن ڪلاڪن بدران ڏهہ ڪلاڪ آفيس ۽ پنج ڪلاڪ پنهنجي بالا آفيسر جي گهر ۾ بنا اوور ٽائيم جي ڪم ڪري ڪانپوءِ بہ ڇو سياسي جلسا اٽينڊ نٿا ڪري سگهن؟“

”ڇيوگم جا پئسا ڪتان آندئي؟“ امبر جو عجيب سوال.

”ايندي ايندي جيلر جو کيسو ڪتري آيس.“ هو امبر سان ڪوڙ نٿي ڳالهائي سگهيو.

”ڏاڍو ذليل ٿي ويو آهين!“

”تنهنجا رايا، تنهنجي خيال ۾ صحيح ٿي سگهن ٿا.“

”پئسا هيئي تہ پيدل ڇو آئين؟“

”ٻاهر جي آزاد هوا ڏاڍي پياري آهي، امبر.“

”۽ ماڻهو؟“

”ڪنهن نہ ڪنهن ريت، ٻانڌي هِن، بي ضمير هِن، گهٽيا هِن سڀ!“

”سڀ؟“

”ها سڀ“. هو سوچي ٿو ”ان مزدور کان وٺي جيڪو مالڪ وٽ مزدوري وٺڻ لاءِ ٻاڏائيندو آهي. ان مالڪ تائين جيڪو ان کي مزدوري ڏئي پاڻ کي خدا جوُ خاص خليفو سمجهندو آهي. مزدوري جيڪا مزدور جو بنيادي حق آهي. اها انڊيا جي فلمن ۾ اميتاڀ کي ۽ پنجابي فلم ۾ سلطان راهيءَ کي تہ ملي ويندي آهي. سنڌي سماج ۾ تہ ڇا؟ سنڌي فلمن جي هيروز لاءِ بہ اِها ڳالهہ ناممڪن آهي.

چانهن جو ڍڪ پري هٽو پوءِ سوچي ٿو، "اهي ڪلارڪ به گهٽيا آهن، جيڪي ڇهن ڪلاڪن جي ڊيوٽيءَ ڪانپوءِ "يس سر" چئي وڏيڪ ڇهن ڪلاڪن تائين ڪم ڪندا رهندا آهن ۽ اهي آفيسر به گهٽيائي ته آهن، جيڪي گهرن ۾ ساٿڻ ٿيل رسواين جو پلاند، آفيس جي عملي ڪان اڇي وٺندا آهن......

"اڄ رات مان اڪيلي آهيان، تون مون سان هلندين؟"-وينتي!

هن امبر کي محسوس ڪرائڻ ڪانسواءِ ڪمپيوٽر جي تيزيءَ سان ان سوال کي ذهن مان گذاري ورتو ۽ بي خيالو ٿي چيو: "چانهه ٿڌي ٿي وئي اٿئي."

"اهو منهنجي ڳالهه جو جواب ته نه ٿيو!"

"باهر جي پهرين رات مان ڏوهه ڪرڻ ڪانسواءِ رهي نه سگهندس امبر"

"مان توسان تنهنجي هر ڏوهه ۾ شريڪ هوندس!"

امبر جو جواب ٻڌي، هو کلي پيو "بزدل! عورت، نه رڳو بزدل آ پر بزدليءَ جو ڪارج به آهي ۽ مان بزدل ٿيڻ نٿو چاهيان!"

"توکي منهنجي بزدليءَ سان ڪُڏ. منهنجي اڄوڪي رات جي اڪيلائيءَ جو به ته احساس هجڻ گهرجي."

"ڪڏهن ڪڏهن، ڪي ڪي احساس، اهڙن احساسن ڪان وڌيڪ اهم هوندا آهن امبر."

امبر چانهن جو ڪوپ اڌ ۾ رکي ڇڏيو ۽ ڪنڌ جهڪائي ڇڏيو.

هو عجيب ماڻهو هو، سماج جو سچو نظام، هن لاءِ غلط هو. سچي نظام سان هن جو اعتراض هو، ويندي هن کي اهو به اعتراض هو ته آفيسن جا ملازم، پنهنجي بالا آفيسرن جي اچڻ تي اٿي ڇو ٿا بيهن؟ ۽ اهي بالا آفيسر ڪين حڪمن/ هدايتن لاءِ پاڻ وٽ ڇو ٿا گهرائن؟

"تون هلڪي ڦلڪي نوڪري ڇو نٿو ڪرين؟"

هن کي خبر نه پئي ته امبر جو سوال تسلسل ڪان هٽيل هو يا ڳالهه اڃان تسلسل ۾ هلي رهي هئي.

"مان هڪڙي مقصد لاءِ اپوائنٽ ٿي، پئي مقصد جا ڪم ڪري نه سگهندس، امبر."

"مطلب؟"

"مطلب ته تعليم يافته هوندي، اسان ماڻهو وڏ ۾ وڏ يا ڪلرڪ ٿي سگهون

ٿا يا ماستر. مان ڪلارڪ ٿي بالا آفيسر جي بيگم صاحبہ ۽ ٻارن سان صحيح ڊيل ڪري نہ سگهندس ۽ مان استاد ٿي، شاگردن جي غير نصابي سرگرمين جون رپورٽس ڏئي نہ سگهندس." لمحي ڪانپوء، ڳالهہ جاري رکندي چيائين، "نوڪريء ڀهاني ٻاهر رهندس تہ سياسي جلسن ۾ نہ رڳو شريڪ ٿيندس پر تقريرن ۾ اهو سڀ ڪجهہ چئي ڏيندس، جيڪو ٻيا چئي نٿا سگهن ۽ وري بہ اندر هليو ويندس ۽ هيل مان اندر نہ ويندس! جيستائين.........

"تون ڏوهہ ڇڏي نٿو سگهين؟" جملو ڪٽيندي، امبر جو سوال.

"جيڪي مروج سماج ۾ ڏوهہ سمجهايا وڃن ٿا تہ، اهي اصل ۾ ڏوهہ ناهن امبر! مانجي خيال ۾ اهي سڀ باضمير ماڻهن جا. سماج خلاف ردعمل آهن ۽ اهي ماڻهو واقعي باضمير آهن جي سماج خلاف پنهنجو ڀرپور رد عمل ظاهر ڪري جيلن ۾ هليا ٿا وڃن. تڏهن ئي تہ منهنجي دعويٰ آهي تہ جيل کان ٻاهر رهڻ وارا سڀ ماڻهو بي ضمير آهن، بزدل آهن، گهٽيا آهن. اهي ڪجهہ ڪرڻ جي سگهہ نٿا رکن. جيل ۾ تہ انهن کي وڃهڻ گهرجي." هن جي منهن تي ڄڻ ڪنهن غير فطري ملڪ جو نقشو ٺهي ويو. ڪي پل خاموشي ڇانئجي وئي.

توکي جيل کان خوف نٿو ٿئي؟" امبر ڳالهايو.

"گهر کان ڪهڙو خوف چري؟ موٽي ئي تہ وڃڻو آهي!"

امبرڇرڪجي وئي. "تہ تون وري ويندين؟"

"ايڏو جلدي نہ! ڪجهہ حساب ڪتاب چڪتو ڪرڻو آهي؟

"وري ڪنهن جو؟ ڪنهن سان؟!"

"پنهنجو ئي آ امبر! تنهنجي ٻاس سان. هن پنهنجي مل ۾ هڪ مزدور کي قتل ڪري، ان ئي ڪيس ۾ آتان جي مزدور اڳواڻن کي اندر ڪرائي ڇڏيو!؟

"تہ تنهنجو مطلب....." هوء ڇرڪجي وئي!

"ها-امبر!"

امبر ڌهلجي وئي! هن معصوم نگاهن سان ڏانهس نهاريو. هُو مرڪي پيو.

"ڊڄي وئينء نہ بزدل!" هن ڪيس طعنو ڏنو.

"نہ ڳل! ائين تہ ڪونهي پر........" هن ٽٽل لفظن ۾ جملو پورو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي: "مان سوچيان ٿيّ تہ خون جي سزا موت بہ ٿي سگهي

ٽي ۽ پوءِ جي رحم جي اپيل به........" هوءَ جملو پورو ڪري نه سگهي.

"ظاهر آرد ٿيندي!" هن مسڪرائيندي وراڻيو: "اصل ۾ امبر! جڏهن زندگيءَ جي دانَ لاءِ رحم جي اپيل انهن جي هٿن ۾ ايندي آهي نه، تڏهن هو پنهنجي ضمير کي، ان داتا هئڻ جو ثبوت فراهم ڪرڻ لاءِ، اهي رحم جون اپيلون سدائين رد ڪري ڇڏيندا آهن. انهن کي به سندن خدائيءَ تي، فخر جو هڪ دفعو موقعو ڏيڻ گهرجي!"

امبر "گرين اسپاٽ" جهڙي خوبصورت ۽ سرسبز ريسٽورنٽ ۾ ويٺي به ڪيس ٿوهرن جي ريگستان ۾ نظر آئي. ڪافي دير جي ماٺ ڪانپوءِ ڳل ڳالهايو:

"اداس ٿي وئي آن؟"

"سوچيان ٿي ته دنيا ۾ هڪ اهو ٿي ته مزدور ڪونهه هوندو، جيڪو قتل ٿيو! دنيا ۾ رڳو اهي ٿي ته مزدور اڳواڻ ڪونه هوندا، جن کي ڦاسايو ويو آهي، اهڙا هزارين مزدور هوندا. اهڙا هزارين مزدور اڳواڻ هوندا ۽ اهڙا هزارين باسز هوندا. تون ڪنهن ڪنهن کي........"

"مان سياستدانن وانگر سياسي، سماجي، جاگرافيائي ۽ نظرياتي حالتن جي موافقت ۾ اچڻ تائين جي انتظار جو قائل ڪونه آهيان امبر! مان جيڪو ڪري سگهندو آهيان ان جي دعويٰ ڪندو آهيان ۽ ڪري ڇڏيندو آهيان!"

امبر ڪان درهڙي نِڪري وئي. ڪجهه پلن ڪانپوءِ امبر ڏانهن ڏسندي، هن چيو: "هلجي!"

"آءُ اڪيلي رات مري ويندي مانءُ!" هڪ ونتي: "تون هل نه!"

"باهر جي پهرين رات مان ڏوهه ڪرڻ ڪانسواءِ رهي نه سگهندس امبر!" ڳل اٿيو.

"ته پوءِ آءُ توسان ٿي هلان!" چوندي امبر به اٿي

امبر جي جملن ۾ ايڏو اعتماد، ايڏي بهادري! هن اڳ نه ڏٺي هئي.●

(1988ع)

جلترنگ

گار ۽ طعنو

بس نهر ۾ ڪِري وئي، پنجويهه ماڻهو موت جو شڪار- بس سوار شاديءَ ۾ وڃي رهيا هئا. فوتين ۾ گهوٽ به شامل. بسَ ڊرائيور فرار.

هُن خبر جو تفصيل نه پڙهيو. رڳو هيڊنگ پڙهي. اخبار جون پيون سڀ سرخيون ۽ خبرون هن لاءِ بي معنيٰ هيون. چانهن جي سرڪ پريندي هن کي اهو ڏينهن ياد اچي ويو، جنهن ڏينهن هن کي فوتي گهوٽ جي پيءُ ڊرائيوري سيکارڻ جي چاهنا جي اظهار تي ڏاري ٻوليءَ ۾ هڪ عدد گار ڏئي ڇيو هو، "تون ڇا سکندين ڊرائيوري!"

ان جملي جو، سندس زندگيءَ ۾ ڏاڍو اهم ڪردار هو! پٽس موالي هو. گهر جو سڄو بار هن تي ئي هو. سو رلي رلي نيٺ هڪ سنڌيءَ جي گيريج ۾ لڳي ويو. مار موچڙو، ٺڪ ٺڪ ته گيرجن جي ثقافت هئي، ان ڪري هو هوريان هوريان هِري ويو. گار تي مسڪرائي ڏيندو هو ۽ ٺڪ بجي تي ڏند شيڪي ٺهڪ ڏيندو هو. شروعاتي ڏينهن ته چانهن بوتل ۽ مانيءَ لاءِ هوٽلن ۽ پيٽرول لاءِ پيٽرول پمپن جي چڪرن ۾ گذرندا هئس، پر اهو سڄو ٺڪ تڏهين لهي ويندو هئس. جڏهن استادس ڪا نئين ڳالهه سيکاريندو هئس.

هڪ دفعي استادس بيمار ٿي پيو. بيمارُ به بيمارن جهڙو! اٺڻ ويهڻ ۾ هلاڪ. ڪم ته رهيو پري. نيٺ ٻن مهينن جي بيماريءَ ڪان پوءِ هن گيريج ڇڏي ڏني. هئي مالڪ ڪي استاد، هِن جي پارٽ ڪئي، پر اهو مالڪ اهوئي هو، جنهن هن کي گار ۽ طعنو ڏنو هو. سندس شهر ۾ اجنبي ڏيهه جو ماڻهو! هونءَ ئي هن جي هيانءَ تي تور هو، پر ڇا ٿي ڪري سگهيو. سواءِ ان جي ته ان رات هو گيريج ڪان روئي موڪلائي هليو ويو.

پوءِ هن هڪ ڊرائيور وٽ ڊرائيوري سکي جڏهن مڪمل ڊرائيور ٿي ويو، تڏهن هن جو سڪون ان جملي تباهه ڪري ڇڏيو هو، جنهن ۾ ڪيس گار به مليَ هئي ۽ طعنو به!

اهو اتفاق هو يا حادثو! جو پٽ جي شادي لاءِ هن جيڪا گاڏي ڪرائي ان جو ڊرائيور هيءُ ئي هو!

(1980ع)

عيد نماز

هو سهڪيو پئي، سندس اڳٽ لڙڪيو پئي، ور هڪ هيٺ هئس ٻيو متي، متي تي اچي سوا ريئي واري ڪپڙي جي ٽوپي. ڪپڙا ڌوتل، پر بنان استريءَ جي. هو سهڪيو پئي ۽ ڊوڙيو پئي. ڊوڙي ڊوڙي، جڏهن عيد گاهه جي در وٽ پهتو ته سندس ڄنگهن هلڻ روڪي ڇڏيو. هو بيهي رهيو. ڄڻ ته بريڪ لڳي ويس. تيز ڌڙڪندڙ دل ۽ ڏنڊلين اکين سان اندر ڏٺائين، اندر ڪيس ڪوڙ قطارون نظر آيون، ماڻهن جون. هو صفون ٻڌيون نماز پڙهي رهيا هئا ۽ هي به ڊوڙيو ان لاءِ ئي هو! پر هاڻ سوچي ٿو ته عيد نماز پڙهان يا نه؟!

هڪ دل چيس ته ڊوڙي وڃي پوئين صف ۾ ٻين سان گڏ اڄ نماز پڙهڻ ۾ شروع ٿي وڃي پر ٻي دل ائين ڪرڻ کان روڪيس.

ڪيس ياد آيو، اڳئين عيد تي وڏيرو جڙيل جيسين نه آيو هو، تيسين نماز شروع ڪانه ڪئي وئي هئي ۽ ان لاءِ پهرين صف ۾ جڳهه رکي وئي هئي ۽ سندس انتظار ٿي رهيو هو ۽ جڏهن آيو تڏهن وڃي نماز شروع ڪئي وئي. آخر ڇو؟ هن چاهيو ته اهو سوال پيش امام کان پڇي، پر هن عيدگاهه ۾ اندر پير نه ڌرڻ جو وچن ڪيو هو، ان ڪري ائين ڪري نه سگهيو. ڪيس وري ياد آيو. اڳئين عيد تي واعظ ڪندي مولانا صاحب فرمايو هو ته ”نماز جماعت صرف ان ڪري پڙهي ويندي آهي ته جيئن امير ۽ غريب گڏ هڪ صف ۾ بيهن ۽ ان گڏ، بيهڻ جي ڪري، انهن جي هڪ ٻئي سان محبت پيدا ٿيندي. پر هن وڏيري کي ته ڪڏهن به پوئين صف ۾ بيهڻ ڪونه ڏٺو هو. هو ته سدائين پهرئين صف ۾ بيهندو هو ۽ نه ئي سندس پرسان ڪو بيهڻ غريب ڏٺو هئائين.

هن کي ڪاوڙ ٿي اچي پهريائين پاڻ تي، پوءِ وڏيري تي، پوءِ پيش امام تي ۽ آخر ۾ اهڙي نماز تي ۽ پوءِ هن عيد گاهه کي پٺي ڏئي موٽڻ شروع ڪيو. پنهنجي گهر!

(1978ع)

بکڪ بڇڙو ٽول

انڊلٽ جا سمورا رنگ وڏيري جي بنگلي ۾ سمايل آهن. ان بنگلي جي پنيان ئي هن جو گهر هو. نوڪريءَ کان پوءِ اڪثر هو شهر رهندو هو. ڳوٺ ۾ هن لاءِ هئو به ڇا؟ هڪ "شهزادي" هوندي هئي، جنهن سان ٻالجتيءَ ۾ نينهن لڳي ويو هئس، تنهن جي به شادي هڪ اهڙي ماڻهوءَ سان ٿي وئي جنهن پنهنجي مڙئي موڙي شهزاديءَ عيوض سندس پيءُ کي ڏئي ڇڏي! تڏهن ته وٽس به پئسو ڪونه هو. بيروزگار ئي ته هوندو هو.

نوڪري ملڻس ته شهزاديءَ جي ڪوٺ جو شدت سان احساس ٿيس. والدين جي صلاح سان پنهنجي ان زخم جو علاج ڳولهڻ جي جتن تحت هن "مريم" کي ڪنوار بنايو ۽ ٿيو به ائين، مريم هن کي پيار جي ورڪا ۾ ايڏو ته موهي وڌو، جو هن کي "ڪجهه به" ياد نه رهيو. موڪلن وارا ڏينهن هي ڳوٺ ايندو هو، نه ته زال مڙس ٻئي شهر رهندا هئا.

هيل عيد جي موڪلن کان، ٻه ٽي ڏينهن اڳ ئي موڪل ڪري هو ڳوٺ آيو هو. رات ڳوٺ ۾ پهرين رات هجڻ ڪري سڄي رات ڪچهريءَ ۾ گذري ويس. ڏينهن جو سُتو، ته ٻارن جي گوڙ گمسان ۾ سمهي نه سگهيو. ان ڪري مائٽري ڪري اوطاق ڏي هليو آيو ۽ آهلجي پيو.

الائجي ڪهڙيءَ مهل هن محسوس ڪيو ته سندس وارن کي ڪو بگاڙي ۽ سنواري رهيو آهي. بلڪل ائين ئي، شهزادي به سندس وار بگاڙيندي ۽ سنواريندي هئي. اک کوليائين، شهزاديءَ تي نگاهه پوندي ئي هو وائڙو ٿي ويو. هن ڳالهائڻ چاهيو پر لفظن تي ڄڻ ڪرفيو لڳي ويو هو. موت جي خوف کان لفظ وات مان اڪلجڻ کان نابري واري ويٺا.

"شهزادي!" زور مس کان پوءِ هڪ لفظ.

"يوسف! منهنجو ننڍڙو بيمار پيو آهي. اڄ ٽيو ڏينهن آهي، منهنجي گهر واري کي به مزدوري نه ملي آهي!...."

هوءَ ان کان اڳتي ڳالهائي نه سگهي. الائي ڇي ٻڌي نه سگهيو. کيسي ۾ پيل سمورا پئسا ڪڍي هن، هن جي ترِيءَ تي رکيا ۽ پاسو ورائي ڪونجي ويو.

(1978ع)

زڪوات

"تنهنجي چوڻ تي ڏس سائو پڙو پائي آئي آهيان.

"ته پڙي سان نهين به تي ڪيا؟"

"پر مڙئي ڪجهه لڳندو آ، تڏهن مزو نه ٿو ڏئي."

"قد به ته ڪيو تي نه! اڄ مليل خيرات جو سُٺهن، تون اڄ اهڙي جوڳياڻي ٿي لڳين، جنهن کي سيني جوڳياڻين جي حسن جي ديوي چئجي ته وڌاءُ نه ٿيندو."

"ديوي ڇا کي چئبو آ؟"

"ننڍڙي خدا کي! خبر ٿئي منهنجو هڪڙو پڙهيل واقف پيو ٻڌائي ته، "هڪڙو ملڪ آ يونان پئي چيائين شايد، اتي هر ڳالهه جو الڳ الڳ ديوتا هوندو آ ۽ خبر ٿئي چيائين پئي ته اتي حسن جي ديوي يا خدا "وينس" آهي، پر مان سمجهان ٿو وينس به توکان گهٽ هوندي. جي نه ته به تو جهڙي پر توکان وڌيڪ ته ٿي نه ٿي سگهي!"

"خدا کي مون جهڙو يا مون کان گهٽ نه چئه! ته دوزخ ۾ نه وڃين."

"جيڪڏهن مون کي تنهنجي ڪري جنت مان ڪڍي، دوزخ ۾ وڌو ويو ته به مون کي قبول آهي، پر جي اتي تون به هجين ته پوءِ ته پنجين آڱرين جي مٺائي به ورهائيندس."

"اتي پنج آنا ڪٿان آڻيندين؟"

"چري مڙئي خيرات وٺي ونبي!"

"وڏو بتميز آهين. چڱو ٽڪڙو هل سج ٿو لهي."

"هلون ٿا پيا، ڊوڙون ڇا؟"

"نه پر ڪجهه ٽڪڙو!"

"چڙ ٽڪڙ کي- جائي ٻڌ! او هو ڏس ڪيڏا نه گهاتا ٻوڙا آهن."

"مون کي خوف ٿيندو آ گهاتن ٻوڙن مان!"

"ڇو؟"

"ڇو ڄو انهن ۾ حرامي جانور هوندا آهن!"

”چري انهن ۾ ته مزو هوندو آهي!“

”مزو!“

”ها! جي ڇٽين ته ڏيکاريندو هلانءِ!“

پوءِ هو ٻئي گهاٽن ٻوڙن ۾ هليا ويا..........

”بڌ! دير ڏاڍي ٿي ويئي آهي!“ ٻاهر ايندي پڙو چند يندي چوي ٿي.

”پو ڇاهي؟“

”امان پڇي ته؟“

”چئجانس ته ماڻهن زڪوات پئي ورهائي، قطارن ۾ بيهي بيهي دير ٿي وئي!“

”چگو جو مهينو به زڪوات جو آ- پر جي پڇي ته ڇا مليئه ته؟“

”اڇي! هي مون وارا پئسا به وٺ ڏجانس، چئجانس ته هيءُ ملي آ زڪوات.“

”پاڻ به چوندي آ ته جوان هوندي هئي ته الائي ڪيڏي زڪوات ملندي هئي!“

”هاڻي بيماريءَ جو علاج ٿئيس اها ئي زڪوات ڪوڙ ٿيس!“

”پر جي سياڻي ٿورڙا ڏينديمانس ته.......“

”چو ٿورڙا ڏينديئنس! مان توکي ڏيندو جو رهندس.“

”تو ڪان جي ماڻهين پڇي ته روز جي خيرات ۽ زڪوات ڪيڏي ٿو ڪرين؟“

”چوندومانس ته ڇوڪرين جي گهٽائيءَ جي ڪري ڇوڪرن کي زڪوات ملي ٿي ڪانه ٿي!“

(1978ع)

ارجنٽ ميل سروس

شازيہ، مون کي پهريون خط لکيو، جنهن ۾ هن مون کي "محترم" ڪري لکيو. مون ڪيس ورندي ۾ لکيو تہ "مون کي "محترم" ڪري نہ لکندي ڪر!"

هن مون کي ٻئي خط ۾ "جناب" ڪري لکيو. مون هن کي موٽ ۾ لکيو تہ "مون کي جناب بہ نہ لکندي ڪر."

هن مون کي ٽيون خط لکيو، جنهن ۾ هن مون کي "صاحب" ڪوٺيو. مون هن کي ورندي لکي تہ: "مون کي صاحب بہ نہ لکندي ڪر!"

هن مون کي لکيو تہ، "محترم، جناب يا صاحب کان سواء، "سڪٺو نالو" مون کي سنو نہ ٿو لڳي."

مون هن کي لکيو تہ "مان، هن کان اهوئي تہ چوائڻ چاهيان پيو!" ۽ وڌيڪ مون ڪيس لکيو تہ "جيڪڏهن ڪيس منهنجو سڪٺو نالو سٺو نہ ٿو لڳي تہ ڪنهن رشتي جو تعين ٿيڻ گهرجي."

ياد تہ ڪونهي پر شايد هن، ان رشتي جي باري ۾ پڇيو هو! يا نہ بہ پڇيو هجائين، مون پاڻهي ڪيس ٻڌايو تہ "منهنجي امڙ حال حيات آهي، مون کي ٽي پياريون ڀينرون آهن." ۽ ان کان پوء مون ڪيس اهو بہ لکيو تہ "مون کي هڪ عدد زال جو رشتو بہ آهي" ۽ ايحان بہ اڳتي مون کي ٽي عدد اولاد بہ آهي، ان ڪري مون کي "اهڙي" ڪنهن بہ رشتي جي في الحال گهرج ڪانهي" ۽ تنهنڪري هوء رشتي جي تعين مهل اها ڳالهہ ذهن ۾ رکي.

پوء هوء ضرور منجهي هوندي ۽ ضرور هڪ اڌ رات ڪن ننڊ بہ نہ آئي هوندس ۽ نيٺ هن جي ورندي آئي، جنهن ۾ هن مون کي "پيارا دوست" ڪوٺيو ۽ ائين اسان هن اسپيس ايج ۾ ڇهن خطن جي بنياد تي، قليل مدت ۾ دوست ٿياسين.

پوء هن مون کان منهنجي اولاد جو پڇيو ۽ مون ڪيس پنهنجي اولاد جي جنم جا سال بہ ٻڌايا. بلڪ اهو بہ ٻڌايو تہ هڪ نئون ٻار هن سال پيدا ٿيڻ وارو آهي.

هن کي منهنجي زال جو نالو "مُرڪ" سمجهہ ۾ نہ آيو. ان ڪري ڪيس

وسوسو ٿي پيو. نيٽ ڪيس مُرڪ جي هڪ لکڻي پڙهايم پوءِ ئي هوءِ مطمئن ٿي.

پوءِ هڪ ڏينهن هن مون کي لکيو تہ "قرآن جا پڙهيل ڪوڙ ناهن هڻندا!" ۽ مون چيو تہ "بيشڪ تون سچ ٿي چوين."

۽ پوءِ هن مون کان پڇيو تہ، مان قرآن شريف پڙهيل آهيان؟ ۽ جڏهن ڪيس اها خبر پئي تہ مان اڃا قرآن شريف پڙهيل آهيان تہ هوءِ بگڙي پئي ۽ لکيائين تہ "تون ضرور مون سان ڪوڙ ڪيو هوندو. تنهنجي ڪا زال ڪانہ هوندي، ڪو ٻار ڪونہ هوندو!"

مون هن کي يقين ڏيارڻ لاءِ لکيو تہ "قرآن شريف جا رڳو مجيندڙ ئي ڪوڙ نہ ڳالهائيندا آهن، مان تہ اڃا پڙهيل آهيان!"

پر هن کي يقين نہ آيو، هن مون کي منهنجا ٻار ڏيکارڻ لاءِ لکيو ۽ مون هن کي پنهنجا ٽئي ڪتاب پارسل ڪري موڪلي ڏنا.

ٽئي ڏينهن، پوسٽ جي نظام ۾ "ارجنٽ ميل سروس" جو افتتاح ٿيو. ان ئي ڏينهن ارجنٽ ميل سروس ۾ مون کي هن جو خط مليو، جنهن ۾ مون لاءِ ڪوڙ گاريون هيون ۽ ائين اسان جي دوستي پڪي ٿي وئي.

(1988ع)

مرنداسين پر مرڪندي

"خواهش؟"

"ڌرتيءَ تي ڌارين جي ڏپ به نه هُجي!"

"هون! امپاسيبل" منهن ۾ سونٺ. نفرت. ڪاوڙ.

"زندگيءَ جي آخري آس؟"

"توهان! پير ته اچو. ڇو جو توهان اسانجا آهيو. پنهنجا ٿي ڪري، پنهنجن تي ٿا ظلم ڪيو. ڏسو! هو ڌاريا آهن. اچو- اچو! ساٿ ڏيو. اوهان به اسان سان گڏجو ته ٿوٿا ڇپايون. ڇريو ڪريو به پنهنجن کي سڃاڻندو آ. پو توهان کي ڇا ٿي ويو آهي؟"

"ڪنهن سان، ملڻ چاهين ٿو؟"

"ڪنهن سان مِلان-؟ توهان سان مِلان؟ ملندؤ؟"

"فرماءِ!"

"ڏسو اوهان ائين نه ٿيو- اها حقيقت آ ته هن ڌرتيءَ مان سيٺ نائومل به جڙيو هو ته مير جعفر ۽ چنيسر به! پر ڇا پٺي پاسي دودو، هوشو، هيمون، دريا خان، روپلو ڪونه هئا ڇا؟ هرويرو رڪارڊ جو هڪ پاسو نه ٻڌو! هڪ پاسي تي سگهي ٿو ته ڪو خراب گيت هجي، ان کي الهامي آواز سمجهي چنبڙي نه پئو. پر ڏسو ته ان جي پٺي پاسي کهڙو نه پيارو ڪلام آ؛

"انقلاب - انقلاب.

هيءَ قوم ٿي گهري.

"انقلاب - انقلاب.

هر فرد - هر زبان.

"انقلاب - انقلاب.

قوم جي آهي ڊمانڊ!

"انقلاب - انقلاب!!

ڪڏهن خلوص دليءَ سان ٻڌو ته صحيح! خبر اٿوَ. ڪنهن ڇيو آ ته هڪ

غلام کي آزاد ڪرائڻ حج کان وڌيڪ ثواب حاصل ڪرڻ جي برابر آ. پوءِ هيءَ تہ سڄي قوم غلام آ ۽ جي هيءَ سڄي قوم غلاميءَ جي ڄٽ مان آزاد ٿي وڃي تہ........"

"وصيعت؟"

"ڪنهن کي ڪيان- توهان کي ٿي ٿو ڪيان!

ميزن کي بہ گهران لڳي هئي. ڏسو توهان تہ اِهي لاها چاڙها ڏسي چڪا آهيو. پوءِ بہ اجا نتا اچو راهہ تي!- پر نہ - مان سمجهان ٿو تہ هاڻي توهان اسان جا حامي ٿي ويا هوندئو! هونءَ بہ گهر جو ڪو ڀاتي غلط راهہ تي هوندو آ تہ ان کي گهران ڪڍي ڪونہ ڇڏبو آ. اهو ڪهڙو انسان آ، جيڪو ڀليو ناهي يا غلطي ڪانہ ڪئي اٿائين! اهو سوار ئي ناهي، جنهن ڏڪ نہ کاڌو هجي. اهو وڻ ئي ناهي جنهن کي واءُ نہ لوڏيو هجي. مون کي پڪي خاطري آهي ۽ هاڻي توهان بہ سمجهي ويا هوندئو. هاڻي رڳو منهنجو هڪ عرض اٿوَ تہ ڪم ڪريو- وڙهو- ڪٽيو- ماريو- سٽيو- لٽيو پر- پنهنجن کي نہ، ڌارين کي! انهن کي، جن اسان جي هن ڌرتيءَ کي پليت ڪيو آهي. انهن کي، جن اسان جي فصلن کي ڀيلي ڇڏيو آهي، انهن کي، جن اسان جي باغن کي اجاڙي ڇڏيو آهي!

وڙهو-! انهن سان وڙهو-! هٿيار نہ آهن تہ ڇا ٿي پيو! ڪاستروءَ چيو آ تہ "جيڪڏهن ڪا قوم انقلاب جو عزم ٿي ڪري تہ پوءِ اها قوم هوائي جهاز پٿرن سان ڪيرائيندي آهي ۽ ٽئنڪون هٿن سان اونڌيون ڪندي آهي."

اٿو ساٿيو-! جنگ ڪريو- وڙهو! ماضي بهتر رهيو آهي. حال ۾ اسان ٰسان جيڪا ويڌن ٿي رهي آهي، اهائي سياڻي ماضي ٻڌبي! ان ڪري اٿو تہ ان کي روڪيون ۽ مستقبل کي سهڻو بنائڻ لاءِ دشمن سان اهڙو وڙهون جو هو اٿين ويهن جيئڻ کانءِ ڪمان ڪان. ڏيس ۽ ڌرم تان جان واريندڙ شهيد هوندا آهن. حق ۽ سچ لاءِ مرندڙ، مرندا ناهن، امر هوندا آهن، ان ڪري دشمن سان وڙهو- حق تي دشمن سان وڙهڻ جهاد هوندو آ. ان ڪري ساٿين ايستائين وڙهندا رهو.........."

۽ پوءِ فائرنگ اسڪواڊ جي هٿن ۾ جهليل هٿيار، سامراجي اشاري سان حرڪت ۾ آيا. گولين جو وسڪارو ٿيو- ۽ "جانڻ" اونڌي مُنهن وڃي پنهنجي ڌرتيءَ تي ڪريو ڇَپ، ڌرتيءَ سان مليل هٿا آخري لمحي بہ سندس -●

1978ع

هڪ ڏينهن جي وارتا

ڪالهہ ڪيس هڪ پڪي ماڻهوءَ قسم کڻي ٻڌايو هو تہ صبح تي واٽر سپلاءِ جو پاڻي ايندو. سو صبح سان، اُٿڻ سان ئي باٿ روم جو چڪر لڳائي آيو. پر اڃان تائين پاڻي ڪونہ آيو هو. وهنجڻ جون تياريون ڏسي پيٽس ڪيس صابڻ کپي وڃڻ جو اطلاع فراهم ڪيو. صابڻ لاءِ ماءُ آڏو اڌ ڪلاڪ روئڻو رنائين. تڏهن ماڻس تمجهندي، ڪرڪندي، آڏنيڏي، لوهہ جي پيٽيءَ منجهان ڏيڍو ڪڍي، ان منجهان ڳوٿري ڪڍي پراڻا رپئي رپئي جا ٽي نوٽ ڪڍي ڪيس ڏنا.

ماءُ کان پنسا وٺي ننڍڙي ڀاڻج ٽمونءَ کي سڏي صابڻ آڻن لاءِ چيائين.

”انهي ڏينهوڪو آهين نہ، جو خرچي گهري هئيمانءَ تہ جواب ڏنو هيئہ!“ ائين چئي ٽمون ڀڄي ويو. ڀاڻج جي اها ورندي ٻڌي، چاهيندي بہ ڪيس ڪو دڙڪو ڏئي نہ سگهيو ۽ ٻئي ڀاڻج کي سڏيائين. ان کي صابڻ آڻن لاءِ چوڻ کان اڳ، ٻئي ڏينهن خرچي ڏيڻ جو آسرو ڏئي صابڻ گهرايائين.

صابڻ پهچندي ئي پيٽس پاڻي اچڻ جي خوشخبري ٻڌايس. ڪيسي ۾ ڪجهہ ڪونہ هئس، نہ تہ جيڪو هجيس ها، سو انعام ۾ ڏئي ڇڏي ها پيڻ کي. واٽر سپلاءِ وارن کي دعا ڪندي، باٿ روم ۾ داخل ٿيو ۽ وهنجڻ لڳو. صابڻ هڻي اڃان بس مس ڪيائين تہ پاڻي بند ٿي ويو.

”صبح سان ترنجڊي!“ ڪاوڙ مان ويچاريائين ۽ پيڻ جي پاڻيءَ جي آخري دلي منجهان وهنجي ڪاليج روانو ٿيو.

ڪاليج ۾ شاهده اڃي سندس اسٽول پرسان پيل ٻئي اسٽول تي رکيل هن جا ڪتاب کڻي، ويهي رهي، ٻئي هنڌ جڳهہ نہ هئڻ ڪارڻ. پر پوءِ اڃي مُنجهي. ڪتابن جو ڪو مالڪ ٿئي ئي ڪونہ!، ليڪچر ڪانپوءِ، نيٺ چڪر ڏئي پرسان واري اسٽول تي اڃان تائين هن کي ويٺل ڏسي، ڏانهس وڌي.

”مان ويهي سگهان ٿي؟“

”اڳ ۾ ڪونہ پڇيو، هاڻي ڇو پڇو؟“

”ڇو! ويهڻ نہ ڏيو ها ڇا؟“

”ويهڻ ڇو نہ ڏيان ها، پر ڇوان ها، اڪين تي.“

”ايڪس ڪيوز مي! آءُ اڪين تي ڪانہ ويهندي آهيان!“

”آءُ اوهان جي ڪهڙي ٿو خدمت ڪري سگهان؟“ زندگيءَ ۾ پهريون دفعو ڪنهن ڇوڪريءَ سان واسطو..... لفظ وچڙندڙ.

”جي! خدمت توهان پنهنجي گهرِ، پنهنجي مميءَ جي ڪندا ڪيو تہ بہتر جهان جڙندوَ!“

”پَلَ ڪان پوءِ شاهده جي لهجي ۾ نرمي!

”اوهان جي هٿ ۾ هي گل ڏاڍو خوبصورت آهي!“

”ڪنهن جي وارن ۾ لڳي، هي اجان بہ وڌيڪ خوبصورت لڳندو!“

”پوءِ نيڪيءَ جي ڪم ۾ دير، لڳايو ڇو نہ تا اُن جي وارن ۾!“

”ڊچان ٿو ڊس لائيڪ نہ ڪري!“

”اوهان جي گل ڪي ڪير ڊس لائيڪ ڪندو؟“

”اوهان لائيڪ ڪندئو؟“ نَوَنِ مهينَن ڪان، نہ ڇٽي سگهيل ڳالهہ ڇپن تي نيٽ اچي ٺي ويس!

”اوهہ“ هبڪندي، ڪجهہ پَل خاموش رهڻ ڪانپوءِ وارن کي آهستگيءَ سان سنواريندي ”پوءِ پلا ائين ڪيو تہ گل مونکي ڏيو، مان خود هٿي تي چڙهيان! ظاهر آ هاڻي اوهان تفصيل پڇڻ چاهيندؤ، سو مان پاڻ ٿي تي ٻڌايانوَ. نالو منهنجو شاهده آهي، ٽيليفون گهر ۾ آهي ڪانہ، ۽ گهر توهان ڪان ليندو ڪونہ، ان ڪري جي ملياسين تہ هتي ٿي پيا ملنداسين. او.ڪي“ چپ ڪري شاهده وري ڳالهايو:

”اوهان جو نالو؟“ ننڍڙو سوال.

”ناصر!“ بي انتها خوشيءَ مان هَن جي موٽَ!

”اوهہ! ناصِر صاحب! هي اوهان جا ڪتاب! ڪيڏو ڊرامو رچائڻ تي مجبور ڪيوَ! پهريون پڇومانوَ تہ ڪتاب ڪنهن جا آهن تہ ڪونہ ٻڌايوَ ڪنهن سينيئر اسٽوڊنٽ ڪان مفت ۾ مليا هوندوَ، تڏهن تا قدر ڪيوَن.

توڪيءَ انداز ۾ چيل جملي ڪيس پهريون دفعو محسوس ڪرايو هو ته سچ ڪڙو ڪيئن هوندو آهي!

هو اڄ ٿي مهل ڪاليج مان ٻاهر نڪري آيو هو. واندڪائيءَ ڪان بچڻ لاءِ ڦڪي ويل ساٽي رنگ جي قميص جي کيسي مان هڪ پراڻي اخبار جي ڪٽنگ ڪڍي، ايڊريس واري فرم ڏانهن، نوڪريءَ جي آس رکي من ۾، راهي ٿيو.

مئنيجنگ ڊائريڪٽر جي آفيس اڳيان پندرنهن منٽ مختلف ٽيڪنڪس استعمال ڪري، هن مس وڃي "حاضر پوتار" کي ڳالهه مڃائي. نهايت ادب سان، هو آفيس جو دروازو کولي آهستگيءَ سان ڪنڌ هيٺ ڪري، اچي ٽيبل آڏو بيٺو. مئنيجنگ ڊائريڪٽر ڏانهنس ڌيان ڏيڻ بغير، ڪجهه لکندو رهيو. الاهي مهل کانپوءِ لکيل پنن کي پاسي تي رکي، ڪنگ سائيز جي هڪ عدد اوباسي ڏئي، آرس پيچي پرڏيهي سگريٽن جي پاڪيٽ مان سگريٽ ڪڍي دکائي، وڏو ڪش هڻندي، پنهنجي چڱي خاصي ايراضيءَ واري جسم کي ڪرسيءَ جي آغوش ۾ ڇڏيندي چيائين:

"حڪم نوجوان؟"

"حڪم نه عرض سائين!" اميد منجهان نماڻائيءَ مان چيائين.

"روايتي جملو آ" نهي ٽڪي، ٻانهون ٽيبل تي، نوڙيون پر رکندي چيائينس.

"ها سائين پر ــــــــ"

"ڳالهه ڪر!" جملو ڪٽيندي چيائينس.

"سائين! ٻڌم ته اوهان وٽ نوڪريءَ لاءِ.........."

"نوڪري! هون!" هن کلي ڏنو. "پٽ! ايڊورٽائيزمينٽ پڙهي هوندئي!"

"جي سائين!"

"اهي فارملٽيز هونديون آهن بابا- اپوائنٽمينٽ اڳ ۾ ئي ٿي ويندي آهي!"

اِهو پيو سچ هئو جيڪو کيس ڪڙو لڳو هو. ۽ هو اوئين ئي با ادب ٻاهر نڪري آيو جيئن ويو هو.

(1978ع)

ٻہ واٽي ٽي ٻيٽل هُو

پيءُ جي خط ڪيس منجهائي ڇڏيو. ڪا ڳالهہ سمجهي نہ ٿي سگهيو. هاسٽل جي ويل ڊيڪوريٽيڊ روم ۾ هوندي بہ، لڳي رهيو هوس ڄڻ ڪنهن ڊيزرٽيڊ ڳوٺ جي ٻاهران، ڪنهن سُڪي ويل کوهہ جي تري ۾ ويٺو آهي ۽ جنهن مان ٻاهر نڪرڻ جي ڪا بہ راهہ ڪانہ هئي. مٿي ڪي جهٽڪي ڏيڻ سان اوچتو صنوبر جو چهرو، اسڪيچ سمان آڏو اچي ويس.

"شهر وڃي وساري تہ نہ ويهندي نہ؟" اکين جي پنبڙين جي اڪپوٽ ڪندي صنوبر جو اهو سوال اڃان ڪيس ياد هو. جنهن جو جواب ڇا ڏنو هئائين. ذهن تي زور ته ڏنئي، سوچي ٿو.

شايد لرزندڙ فضا کي ڏسڻ ڪانپوءِ چيو هئائينس تہ "اهو سوال نہ پڇندي ڪر!" ها اهو سوال ڄڻ تہ ڪيس وڏ وجهندو هو.

"ڪيئن ٿو وساري سگهان مان توکي. مون ان ڪري ئي تہ توسان لنئون لاتو تہ جيئن، نينهن نڀائي سگهان. مان بہ، تون بہ."

سوچيندي پيهي ويو هو، ان سوال جي جواب ۾.

ڪئين ڪامياب ۽ ناڪام پريمي جوڙا سموري ڪائنات سان گڏ سندس آڏو ڦرڻ لڳا. جيڪي سدائين، تڏهن سندن نظرن آڏو ڦرندا هئا، جڏهن ڪيس ڪا ڇوڪري پسند ايندي هئي.

ڪيس ياد هو اسڪول لائيف ۾ هن جي ڪلاس ميٽ، مينا ڪيس ڏاڍو وڻندي هئي. هڪ ڏينهن مانيٽر جي حيثيت سان استاد ڪيس چيو هو تہ هن کان لکرايل صورتخطي ڏس. تڏهن هُن، مينا جو بُڪ ڏسي ڏانهس نهاريو هو ۽ ان ويل هن جي بڪ مان ڪا بہ چُڪ ڪڍي نہ سگهيو هو [هوندي بہ] ۽ ڪيس اهو محسوس ٿيو هو تہ سندس دل ۾ ڪا ڪٽڪتائي نڪري رهي هئي.

ان ڏهاڙي بہ ان جي نظرن آڏو پريمي جوڙا ڦرڻ لڳا هئا! پر اهي سڀئي

ميهار کان سسئي پنهون، تائين هئا. ڇو جو ٽنهن عمر ۾ هن رڳو اهڙي ئي قصا پڙهيا هئا.

انهن جي حالت ڏسي هن پنهنجي دل کي سنڀالي ورتو هو ۽ پوءِ جڏهن به ڪنهن ڇوڪريءَ کي ڏسي پسند جي راءِ دل کان پڇندو هو، تڏهن ڪوڙ ڪامياب ۽ ناڪام پريمي جوڙا سموري ڪائنات سان گڏ سندس نظرن آڏو ڦرڻ لڳندا هئا ۽ اهڙي ئي ڪيفيت سندس پهرين چاهت مينا کان ويندي آخري چاهت صنوبر تائين ٿي هئي. پر صنوبر کي چاهڻ ويل ڪوبه ناڪام پريمي جوڙو سندس نظرن آڏو ڦرندي ڏسڻ ۾ نه آيو هو ڪيس! ڇو جو هن سوچي سمجهي قدم کنيو هو. هن سمورن پريمين جي تاريخ جاگرافي ڪٺي ڪئي هئي. ان منجهان ڪيس سمجهه ۾ آيو هو ته پيار اُتي ڪجي جتي پهچي سگهجي، ٻي صورت ۾ وڏيون وڏيون قربانيون ڏيڻيون پونديون. سي ته ڪٺي ڏئي به، پر پوءِ به ڪاميابيءَ جي ضمانت نه هوندي آ- ۽ هو رسڪ جو قائل قطعي نه هو. پوءِ بس هن صنوبر کي چاهي وڌو. ڇو جو هوءَ سندس سؤٽ هئي. ۽ سندسن خانداني رسمن تحت سؤٽ سان مڱرج ٿي پئي سگهي. کهڙي به بئس تي، سولائيءَ سان.

۽ جڏهن پيهر صنوبر مرڪي کيس چيو هو:

"بادل! شهر وڃي مون کي وساري ڇڏينءَ ته مان به وساري ڇڏينديمانءِ سچي!" تڏهن بادل مرڪي پيو هو. دل جي پاتال جي الائي کهڙي ڪنڊ منجهان مُرڪ اڏمي جيان اُٿلي، وتڙي وئي هئي سندس چپن تي. کيس صنوبر جي ان ڪاوڙ واري پياري دڙکي کان به وڌيڪ هن جو تڪيه ڪلام "سچي" وڻيو. ۽ پوءِ هن ٽن آڱرين جي هلڪي چماٽ صنوبر جي ڳل تي هڻي ۽ پوءِ هر مهيني جي پهرئين هفتي ۾ يونيورسٽيءَ مان ڪيڻ به ڪري ڳوٺ ايندو هو. پئسن بهاني، صنوبر سان ملڻ.

ڇا نه سوچيو هو هُن! پنهنجي من ڌرتيءَ جي هڪ سرسبز ڪنڊ تي هن هڪڙو ڏاڍو پيارو گهر ٺاهيو هو صنوبر ۽ پنهنجي لاءِ. ڪيڏو نه انجواءِ ڪندو هو ان پريم رساڪشيءَ منجهان. پر اوچتو پئس جو خط پيهر کيس

ياد اچي ويو. هن خط کولي ٻيهر پڙهڻ چاهيو پر کولي نہ سگهيو. سندس سامهون ٽيبل تي پيلي رنگ جو لفافو پيو آهي ۽ جنهن مٿان سندس ڊنڊلي ڊنڊلي ائڊريس.

ڪيس وهم ۽ گمان بہ ڪونہ هو تہ سندس چاهت سندس گهر ڪنوار تہ بنجي ايندي، پر ياجائي ۽ جي روپ ۾.

پيءُ جو خط! ياءُ جي شادي! ويچان نہ ويچان جا ٻہ ايپسيرا سوال ۽ هُو هاسٽل جي ويل ڊيڪوريٽيڊ روم ۾ هوندي بہ پاڻ کي ڪنهن ڊيزرٽيڊ ڳوٺ ٻاهران ڪنهن سنڪي ويل کوهہ جي تري ۾ بيٺل محسوس ڪري رهيو هو، جنهن مان ٻاهر نڪرڻ جي ڪاهہ راهہ نہ هئي.●

(1982ع)

مان- جنت ۽ منڪر نڪير

"اٺ! اُٿي! سجاڳ ٿي!"

"هون! هون! ڇڏين نٿو؟ هڪ اکيون رڳهه، بيو ننڊ پيو ٿو خراب ڪرين."

"اڙي! ڇئون ٿا اُٿي مٿي!"

مان ڇرڪ ڀري اُٿي ٿو پوان، قبر ويڪري ٿي، ٿي وڃي: ڪن هندن تان هٿي ويل ڪفن ناهيندي پچان ٿو.

"ڇا ڪپيو؟ ڇو آيا آهيو؟ ڏسو منهنجا هٿ بہ خالي آهن ۽ هتي لڪائي رکڻ جي بہ ڪا جاءِ ڪانهي، جتي ڪجهہ لڪائي رکيو هجيم!"

"اهڙيون ڇسيون ڳالهيون نہ ڪر، اسان توڪان، تنهنجي رب، رسول ۽ مذهب جي باري ۾ پڇڻ آيا آهيون."

"ڪنهن جي جذبن ۽ احساسن جو ڪو لحاظ ڪونهيو! اِن ڳالهہ لاءِ مونکي ههڙي پياري ننڊ مان اُٿاريو اٿوَ؟"

"هوش سالم ڪر ۽ ٻڌاءِ تہ تنهنجو مذهب ڪهڙو آهي؟"

"اهو ڪرامن ڪاتبين جي لکيل سموري ڪار گذاريءَ مان خبر پئجي ويندوَ جي: سڄي زندگي، منهنجي ڪلهي تي ويهي لڳايون ڇڳايون لکندا رهيا هئا! هونءَ ساڳي ڪم لاءِ ايڏن ملائڪن کي سيڙائڻ مان مطلب تہ اهوئي نڪري سگهي ٿو تہ يا تہ ڏٺي سڳورو اوهانجي بي روزگاريءَ کي منهن ڏيڻ لاءِ ائين ٿو ڪري يا مڙيئي اعتبار جو ڪو چڪر آهي."

"نعوذ بالله ڪهڙي ماٺهوءَ سان واسطو پيو آ."

"جائي ڇون ٿا تہ ڪڪ پَنَ بہ ڏٺيءَ جي اجازت ڪانسواءِ لڏي نٿو سگهي تہ پوءِ ڪارگذاري نوٽ ڪرڻ لاءِ ملائڪن کي ڇو رکيو ويو؟"

"اسان توڪان تنهنجي مذهب جي باري ۾ پڇي رهيا آهيون."

"توهان منڪر نڪير آيو نہ؟"

"ها!"

"توهانکي خبر آ، "منڪر" اسان وٽ ڪنهن کي چئبو آ؟ جيڪو انڪاري ٿئي خدا جو."

"تون نہ رڳو سانجي سوال کي ٽاري رهيو آهين، بلڪ اسان کي ورغلائي بہ رهيو آهين."

"مذهب جي باري ۾ تہ چون ٿا تہ جمع واري رات ڏٺي سڳورو لکي ڇڏيندو آهي. اوهان اُتان ئي ڏسي ونو. اجائي تڪليف ڪيوَ."

"معنيٰ تہ تون نہ ٻڌائيندين؟"

"مان کي ٻڌائڻ ۾ ڇا آهي؟ پر ڏسو نہ، مان ٻڌايان. پر اوهان اعتبار ڪيو الائي نہ؟ ائين بہ ممڪن آهي تہ اوهان سان ڪوڙ ملائي وڃان."

"هڪ تہ بڪواس الاهي ٿو ڪرين."

"چڱو اچان بہ هڪ ٻيو طريقو ٿو ٻڌايانوَ. هر شَبِ بَراتِ انسان جي ايندڙ سال جي ڪارگذاريءَ جڙندي جيڪا جڙندي هئي، اوهان ان مان ئي ڏسي ونو. ان سان ڇا ٿيندو تہ هڪ تہ معتبر ذرايع جي ڪري اوهان کي اعتبار اچي ويندو. ٻيو تہ مان بہ متان ڪو ڪوڙ هڻي ويهان، ان ڏوهہ کان بچي پوندس."

"تو مان تہ ڦاسي وياسين."

"توهانکي الله سائينءَ موڪليو آهي نہ؟"

"ها."

"پوءِ مان ڪونہ ٻڌائيندس، ڪيس سڄي جهان جي ذري پرزي جي خبر آهي."

"پليز."

"چڱو، اهو ٻڌايو تہ الله سائينءَ کي ڪهڙو مذهب پسند آهي تہ پوءِ مان اوهان کي ٻڌايان ٿو."

"اهو ٻڌايون تہ ڪوڙ هڻي وڃون."

"انسانيت سان پيار ڪرڻ واري مذهب وارا ڪڏهن بہ ڪوڙ ناهن هڻندا چريا."

"نڪيرا" منڪر رڙ ڪئي "ڪوٽِ اِٽ."

نڪير مٿو ڪنهندي ميرو فائيل اٿلائي ڪجهہ لکي ٿو.

"هاڻ ٻڌاءِ پنهنجي خدا جي باري ۾؟"

"منهنجو خدا اهو آهي جو سڄي ڪائنات جو خلقٺهار آهي. جيڪو عبادتن

کان بالاتر آهي. مسجدن، مندرن، ڪليائن ۽ عبادت گاهن جي چؤديوارين کان مٿانهون آهي. ان جو پيغام اهو آهي تہ سڀ انسان پاڻ ۾ ڀائر آهن. هو محبت ۽ امن جو قائل آهي. هو سڀني تي مهربان آهي، پنهنجي حامين ڪانسواءِ بہ. منهنجو خدا فتني فساد بدران پريم ۽ شانتيءَ جو قائل آهي.“

”جهاد ڪي ڇا ٿو سمجهين؟“

”ذاتي غرض ڪانسواءِ انسانيت جي ڀلي لاءِ جهاد ڪي رڳو صحيح ٿو سمجهان.

”عبادت ۽ خدا جي قهار واري ڳالهہ تي مڙئي...... خير خدا پاڻهي حساب ڪندو! هاڻي آخري سوال! ٻڌاءِ تنهنجو رسول ڪهڙو آهي؟“

”رسولمعنيٰ؟“

”حق ۽ سچ جي راهہ ڏيکاريندڙ.....“

”تہ پوءِ آهي سڀ منهنجا رهبر آهن جن پنهنجي قول ۽ عمل ذريعي حق، سچ ۽ انصاف جا پيچرا ڏيکاريا ۽ انهن ٻڌايو تہ ناانصافيءَ سان ٽڪرايو، انسانيت سان پيار ڪيو!“

نڪير فائيل ۾ ڪجهہ لکيو ۽ منڪر ڪي ڏيندي چيائين: ”وڃ الله سائين ڪي ڏيکاري اچ. جلدي وڃ، جلدي موٽ. مان هتي ويٺو آهيان.“

”اجهو ويس اجهو آيس“ چئي منڪر هليو ويو.

”توهان سنڌ وارن جا نالا ڏاڍا پيارا هوندا آهن“ نڪير ايزي ٿي ويهندي چيو. ”مونکي ياد آهن ڪجهہ، “ساوڻ، سارنگ، بادل، جاڳڻ، بهادر، سنڌو، مارئي، سهڻيءَ ميهار، مان انهن نالن جي لفظن جو پسِ منظر ۽ معنيٰ ٻڌي ڏاڍو متاثر ٿيندو آهيان، تنهنجي جوابن جيان.“

ٻيا ماڻهو ڪهڙا جواب ڏيندا آهن؟“

”ڏاڍا ڪل جهڙا! مثلا الله سائين جيڏو رحمن آ، اوڏو قهار بہ آ! وڙهو، زمينون ۽ لٽ جو مال دولت هٿ ڪيو. چو جو جهاد آ. ۽ خبر اٿئي ڪي

ماڻهو چوندا آهن، اسانکي ان جنت ۾ وجهو جتي حورون ۽ گلمان ڪجهه سرس هجن!"

مان مرڪي ڏنو.

"صحيح جوابن جو ريشو ڇا آهي؟"

"تمام ٿورو. الله سائين چوي پيو ته اهي باشعور ماڻهو آهن"

ٿي لمحي، مان جنت ۾ ادبي سنگت جي آجياڻي ۾ خاص مهمان هئس ته اک کلي پئي!

پريان سڀاجهي چئي رهي هئي، "اٿ به ڪٽي هاڻي! ڪير ولي آ. وري آفيس به ويٺو اٿئي. اجان ٽيو ڏينهوڪي ايڪسپلينيشن ڪال جو جواب به ڪونه ڏنو اٿئي!"

(1986ع)

ڊان - جڊ - اوور

وائرليس سيٽ آن ڪندي، ڪرسيءَ تي ويٺو- گهڙيءَ ڏانهن ڏٺائين. بارنهن ۾ پنج منٽ هئا. ريڊيي جو گهٽايل آواز ٻيهر وڌائي ڇڏيائين.

ريڊيو! هڪ اهڙي طاقت هئي سندس لاءِ، جيڪو بند ڪمري ۾ رهندي به، ڪيس ٻاهر جي دنيا ۾ وٺي ويندو هو. جتي زندگي، فقير عبدالغفور جي آلاپن جيان جهومندي هئي، اهو محسوس ٿي نه ٿيندو هوس ته هي مانجو وجود! چئن پتين، ڇت ۽ فرش جي وچ ۾ قيد آ. پر لڳندو هوس؛ ”مان به آزاد فضا ۾ جهومي رهيو آهيان.“ ها! ڪنهن ڪنهن وقت ڪو دکي گيت ڪيس دکي به ڪري ڇڏيندو هو. پر تنهن وقت هو ريڊيي کي بند ڪري ڇڏيندو هو. هن ۽، ڏک ٿيندو هوس جڏهن پروگرام جو آخري گيت سندس پسند جو ايندو هو! ڇو جو ان وقت هن جي ڪال جو ٽائيم ٿيڻ وارو هوندو آهي ۽ هو ان گيت مان صحيح لطف وٺي نه سگهندو آ. جيئن هن مهل علڻ فقير جو آلاپ اچي رهيو هو ”تڙي پوندا ٻارئين، جڏهن ڳاڙها گل الا لا تڏهن ملنداسين.“ پر هن کي ڪال جي اڻ تڻ منجهائي رهي هئي.

گيت پوري ٿيڻ سان ريڊيو بند ڪري رسيور ڪن تي چاڙهي ساڄو هٿ ”ڪِيءَ تي رکيائين.

ڪڏهن ڪڏهن جڏهن هو تمام گهڻين ذاتي الجهن ۾ ڦاسي ويندو آ، تڏهن هن کان اٽينڊنس پرائڻ به وسري ويندي آهي. جڏهن ته مسئيج رسيو ڪرڻ لاءِ سيٽ تي ويٺو به هوندو آهي. هڪ دفعي لاڳيتو ٽي ٽائيم ايبسينٽ رهڻ کان پوءِ دڙڪا مليا هئس پر سهي ويو، پنهنجو ڏوهه سمجهي ۽ پوءِ هو خيال ڪرڻ لڳو هو.

اڄ اٽينڊنس کان پوءِ سيٽ مان آواز آيو؛

"توهان سين لاءِ اسان وٽ ڪو به مسئيج ڪونهي اگر توهان وٽ ڪو مئسيج هجي ته ڏيو. ** اوورِ!
هن جو وارو آيو:
"موٽ وٽ به ڪو مئسيج ڪونهي، اوور!"
۽ پوءِ هن خار مان وايرليس سيٽ ڏانهن نهاريو. ڪنهن وٽ ڪنهن لاءِ، ڪو به مئسيج ڪونهي، پوءِ به مصيبت! ڪلاڪ ڪلاڪ ۾ ڪال سيٽ مان مسلسل آواز اچي رهيا هئا. * "ڊان- ڊڊ" جو ميلاپ! جملن جا جملا. پڙائن جون پيرائون، ڳالهين جون ڳالهيون ٻن حرفن جو ميلاپ.
اڳي ڏاڍو منجهندو هو. ڪورس پوري ڪرڻ کان پوءِ به هن کي "ڊَان -ڊِڊِ" جو ميلاپ سمجهڻ ۾ ڏاڍي ڏکيائي ٿيندي هئي ۽ ان ڪري ئي هو اڪثر *** آر- ٽيءَ استعمال ڪندو هو. ان لائين ۾ اچان به ڏاڍي ڏکيائي ٿئيس ها، جي جهانگيءَ جهڙو سينئر آپريٽر جُود ۾ دوست نه ٿي وڃيس ها! جيڪو هر مئسيج آر-ٽيءَ تي ريپيٽ ڪري لکرائيندو هوس. دوست به دوستن جهڙو ٿي ويو هئس. اڻ ڏٺا- اڻ ٻڌا دوست. رڳو نالن تي اميج-! ڳالهائڻ جي لهجي مان سڃاڻپ ۽ سچائيءَ جي سڏ!
انهن ته سڀ آپريٽر هڪ ٻئي جا دوست نه هوندي به، هوندا آهن. خير عافيت کان وٺندي گارين ڏيڻ جي حد تائين، دوستيءَ جون لمئس هونديون اٿن. هونءَ به اڪثر سيٽ شهرن کان ٻاهر هوندا آهن، ان ڪري بوريت کي دور ڪرڻ لاءِ مڙئي هڪ ٻئي سان وينا دل وندرائيندا آهن. نئون ماڻهو هتي مشڪل سان هلي سگهندو آهي، پر هن کي دوست ملي ويو هو ان ڪري جمي ويو هو ۽ اڄ جو سٺو آپريٽر لکيو ٿو وڃي.
مئسيج رِسيِو ڪرڻ، مئسيج پاس ڪرڻ، توري گهڻي گپ شپ هڻڻ، ريڊيو ٻڌڻ ۽ تصورًا هوندو هو سندس روٽين لائيف. گهر جو حال احوال، ڪم ڪار به ڪونه ڪو دوست ئي ٻڌائي ڇڏيندو هئس، سيٽ تان. اگر ڪو خاص ۽ نج ذاتي ڪم ڪار ۽ حال احوال هوندو هو ته اهو خطن ۾ لکندو هو گهر. نه ته بس.
ڪافي وقت پنهنجي شهر ۾ رهيو، هي به مهينا انهن سائيٽ تي موڪلنو اٿنس، سندس ئي چاهنا موجب! پنهنجي شهر ۾ رهي رهي تنگ ته ڪونه ٿيو

هو پر الائي چو چاهيائين ته ڪجهه آئوٽنگ ڪيان سو هليو آيو.

سيٽ مان سندس اسٽيشن کي ڪال ڪيو.

"ييس سر، آءِ ايم اويل ايبل اوور!"

"Please! Come on, on second channal
There is a personal massage for you, over."

ڇپن تي مرڪ وٽڙي ويس، سمجهي ويو. جهانگي هوندو.

چئنل مٽائي R-T تي ڳالهايائين:

"ييس! اوور!"

"..........." ڪو آواز ڪونه آيو.

"اڙي بابا مان آيو آهيان، حڪم! اوور؟" تنگ ٿيندي چيائين.

"..........." وري به آواز ڪونه.

"سچ! نه ته مان سيٽ آف ڪري وڃان ٿو ٻاهر! مونکي ڪم آهي، اوور!"

"ڪهڙو ڙي ڪم ٿئي ٻاهر! پڳهار سيٽ تي ويهڻ جي تي ملندي، يا ٻاهر ڪم جي! اوور."

خفائپ دور ٿي ويس، ٻيهر ڇپن تي مرڪ تري آيس، سچائي ورتائينس؟

"ڏي حال احوال، ڪيئن آن؟ ٺاٺ. اوور!"

"ها، تون ٻڌاءِ، اوور!"

"آءِ ايم- آلسو اوڪي. ٻڌا! ڪهڙو ڙي پرسنل مئسيج اٿئي؟ اوور!"

"آهي بابا! نه ته مڙئي مان واندو آهيان سو ——— هون! توکان سواءِ چڱ مانِي ٿي ڪانه تي وٺي، اوور!"

"پوءِ ڏي نه پلا؟ اوور!"

"اونهون! ايئن ٿوري مڃائي وغيره- اوور!"

"حاضر الاهي مڃائي، هاڻي پليز تنگ نه ڪر. ٻڌاءِ، اوور"

"چڱو مڃائي ڊيو- هاڻي مئسيج ٻڌ: "هوءَ تنهنجي پاڙي ۾ جيڪا ڦتوءَ ماءُ رهندي هئي نه، ان جي پيشيوئي جي سوٽ جي ماسات جي پڦات جي ماءُ جي سس کي ٻيو ڏيهه جائي آهي!! مئسيج ڪمپليٽ. اف يو وانٽ آءِ ڪئن ريپيٽ. اوور!

"ييس، ڪائينڊلي ريپيٽ اگن اوور!" کلندي چيائينس.

"بابا، هي آخري دفعو ريپيٽ ٿو ڪيان، ڏيان سان ٻڌ. تنهنجي پاڙي ۾ جيڪا ڦتوءِ ماءُ رهندي هئي نه، ان جي پيٽوئي جيءَ سوٽ جي ماسات جي ڀقات جي ماءُ جي سس ڪي ٻي ڏيءَ ڄائي آهي. اوور!"

"چڱو هاڻي مون وٽ به تو لاءِ هڪ مئسيج آهي. ٻڌ: "هوءَ تنهنجي نباڻيءَ جي ڏيءَ آهي نه، ان جي پٽ جي ماسيءَ جي سوٽ جي ڀقاتِ جي ماروٽ جي سهري جي پٽ ڏي منهنجا ويهه رپيا هئا. انهن مان ڏهين رپئي جي مٺائي کائي ڇڏجان، باقي ڏهه رپيا موڪلي ڇڏجان. اوور"

"وڏو جرامي آن ـــــــ اوور!" ڪلندي ڪلندي آواز.

"ڪنا! تون ته چرڪائي ڇڏيندو آن پرسنل مئسيج جو ٻڌائي! مان ته اجان به اهڙي سيريس مذاق توري ٿو ڪيانءِ اوور!"

بس يار! سوچيم ته بور ٿيندو هوندي پيو، سو مڙئي ڊاڙو هڻي ونون، هونءَ ٻڌاءِ ماحول ڪيئن آ، اوور."

"بس يار! شهر کان ڪافي ڏور آهي آفيس ۽ آفيس کان وري اجان به پري آهي سيٽ! ڪٽ ٻاهر وڏن ڏکهن وٽن هيئان رکي اڪيلو اڪيلو وينو هوندو آهيان. نه ته بس اڪثر ڪمرو مان ۽ ريڊيو. بهرحال مان مطمئن آهيان. ڏاڍو مزو آ پرئڪٽيڪل لائيف ۾. هونءَ سچ ڪو ڪم ڪري نه ٿو سگهان. ڏس نه ڪلاڪ ڪلاڪ جي آ ڪال، سو ڇا ڪجي؟ وري هو پيو آپريٽر به آهي يَولِي سوـــــخير! ٻئي دفعي پاڻ ٻئي ايندا سين. اوور"

"اڙي! مس چپ آئي اٿئي- چڱو ٺيڪ آ. جيئن چيئي تيئن ڪنداسين پر هاڻي ڪجهه سيريس ٿي. ٻڌاءِ ڪو مئسيج وغيره ته ڪونهي نه؟ اوور!

"نه، اوور!"

"ته پوءِ ڇا خيال ٿئي؟ اوور."

"پوءِ او-ڪي. وري پو ملون ٿا. اوور."

"اوڪي!"

سيٽ آف ڪري، ريڊيو آن ڪري، اچي کٽ تي ليٽيو. فرمائشي پروگرام ۾ قمر سومري جو گيت پريتما ڏانهن ريبيءَ ٿو وجينس، ڪويتا ڏانهن! جنهن بنان جيون اڌورو لڳندو اٿس. وچئين طبقي جي هوءَ راڳ جيان روح جي، سچ جيان سرير جي ۽ مانيءَ جيان جسم جي غذا لڳندي اٿس اجان تائين.

زندگيءَ جي ٽئين ڏاڪي ۾ اچڻ وقت هن جي ارد گرد انيڪ ڇوڪريون ٽيڻن اسٽيج ۾ اچي ويون هيون/ اچڻ واريون هيون پرَ هن اجان اَن مسئلي ڏانهن سنجيدگيءَ سان غور ڪيو ئي ڪونہ هو تہ مئٽرڪ جي نتيجي اچڻ ڪري، والدين ڪيس پنهنجي مامي ڏي ڪراچيءَ موڪليو تہ جيئن وائرليس آپريٽريءَ جو ڪورس ڪري، ڪنهن نوڪريءَ سان لڳي وڃي. ڪيس اهو احساس ڪونہ هو تہ اتي ڪيس بہ ڪورس ڪرڻا پوندا ۽ پڻ زندگيءَ لاءِ ايترا ئي ضروري هوندا، جيترڙي ماني ۽ پاڻي!!

ڪراچيءَ واري بس مان لٿو، ائڊريس مطابق ٻي بس ۾ چڙهيو. ان مان لٿو تہ هڪ ڇوڪري بہ لٿي، الاهي سامان کڻي ويندڙ ان ڇوڪريءَ ڪانئس "ڪيڏانهن" وڃڻ جو پڇيو. جواب ٻڌي سَرهي ٿي ۽ ڏاڍي ڌيمي لهجي ۾ چيائينس:

"ڪجهہ سامان کڻائي هلندؤ؟"

هائوڪار ٻنان ئي هن سامان وِرچي ڪنيو ۽ پڻ چپ چپ هلڻ لڳا هئا. هن ڪيسي مان ائڊريس ڪڍي ڏسي وري رکي ڇڏي.

"اوهان اتي ئي رهندا آهيو؟" ڇوڪريءَ ڪانئس پڇيو

"جي نہ! آءُ ٻاهران جو آهيان."

"اڇا! هتي دوستن وٽ آيل آهيو؟."

"جي نہ! مائٽن وٽ!"

پيهر چپ ٿي وئي، وکون کڄنديون رهيون، وڌنديون رهيون اپارٽمينٽ جي هڪ فليٽ آڏو اچي هوءَ رڪي.

"ٿئنڪ يو! هيءُ منهنجو گهر آهي. اچو چانهن پيو!"

"جي نہ مهرباني!" سامان ڏيندي، هن ڪيس چيو.

"هڪ مهرباني، جي ٿي سگهي!" ڪارڊ ڪڍي ايڊريس ڇوڪريءَ کي ڏيندي هن ڪانئس پڇيو: "اِن گهر جو اگر ڏس ڏئي سگهو تہ مهرباني!"

هڪ نظر ائڊريس تي وجهي ٻي نظر هن ڏانهس ڌري ۽ چيائينس: "اچو هي سامان رکون، چانهہ پيون، پوءِ مان اوهان کي ان ائڊريس تي پهچايان ٿي."

ڊرائنگ روم ۾ ڪيس ويهاري هوءَ اندر هلي وئي، جهٽ ڪان پوءِ هڪ وڏي عمر جي مائي هن ڇوڪريءَ سان گڏ آئي. مٿس نظر پوندي ئي هن ڪان ڇرڪ نڪري ويو.

"مامي توهان-!"

"امان تو سڃاتس!" ان ڇوڪريءَ جو عجب ۾ پوندڙ سوال!

"ها امان ــــــ ابا خوش آهيو گهر خير آهي!."

"ها مامي! سڀ خير لڳو پيو آ."

"توهان خوش آهيو، ڳوٺ خير آهي. ٻڪي چاڪ آ؟" شڪائپ کان ٻچڻ لاءِ مسلسل احوالن جو پڇائو. دل ۾ ڏاڍو ڪليو هو.

"ها سڀ ٺيڪ آهن. سلام پيون چوَنوَا"

"ءِ پوءِ- ڪويتا پنهنجي پُلَ جو ازالو ڪرڻ لاءِ، الاهي وقتِ هن سان رهندي هئي ۽ ائين ڳالهين ۾ ڪين احساس ٿي نه ٿيو ته ڪو ڪين هڪ ٻئي سان پريم تي ويٺو آهي.

اتي مامي، ماميءَ جي شفقت. ڪويتا جي پيار ڪائنس اهو به وساري ڇڏيو ته هو اصل جنهن ڪورس لاءِ آيو آ. اِنَ پوري ڪرڻ ڪانپوءِ ڪيس سروس لاءِ ڪڏي ٻئي هنڌ به متان وڃڻو پوي.

بس هن کي رڳو ياد اهو رهندو هو ته هو ڪورس تان موٽندو هو. ڪوتيا ڪاليج مان موٽندي هئي ۽ پوءِ گهر ۾ به مختلف موضوعن تي ڪچهري ڪرڻي هوندي هئي ته شام تي آئوٽنگ لاءِ به بحث ضروري هوندو هو.

گهر ۾ ته نه، پر جڏهن سورجُ، شام جو رنگ متائي اولهه ڏانهن لڙندو هو، تڏهن هي روڊ تان پنڌ هلندي اڪثر عورت، مرد، پيار ۽ شاديءَ جي موضوعن تي ڳالهائيندا هئا.

اوچتو ريڊيٽي تان "ڪوڪوڪو" جي آواز، "هڪ" ٽيڻ جي وارننگ ڏنيس، ڇرڪجي ٽپ ڏئي وچي ڪرسيءَ تي وينو، سيٽ آن ڪيائين، اٽينڊنس ڪان پوءِ:

"يارهين واري ريڊنگ سيم ڪري ڇڏيو. اوور.

ڦهاري نظر سيٽ ڏانهن اڇلي، آف ڪري پاڻ ڦٽي ڪيائين کٽ تي، ياد آيس ته جهانگيءَ سان ڪچهري ڪرڻي هئي! هڪ مئسيج ڪيس به پاس ڪرڻو هو پر ڪم جي گهٽائيءَ نه هئڻ ڪري شام پاس ڪري ڇڏڻ آسري، پاسو ورائي دري کولي ٻاهر نهارڻ لڳو

ڏور وڻن جي لامن تي اُس کان بچڻ لاءِ ڳيرا وينا هئا. ڳيرن جو آلاپ

ڪيس ڏاڍو وڻندو هو. پر اتي ڪيس چنو پڌڻ ۾ نہ پئي آيو ان ڪري اٿيو، ڪمري جو در ٻيڪڙي آهستي آهستي وٺن ڏانهن وڌيو. ٿالهين جي ڍڳهن وٺن جي ٿڏي ٿڏي ڇانوَ ۾ ڪيس ڏاڍو سڪون ملڻ لڳو. ڳيرن جي آلاپن ٻڌندي ٻڌندي ڪوپتا ڪيس ڏاڍو ياد اچڻ لڳي. جنهن سان انيڪ واعدا ڪيا هئائين. جنهن لاءِ انيڪ سپنا ڏٺا هئائين. الاهي وقت ماضيءَ جي حسين وادين ۾ رهيو ۽ موٽيو تڏهن جڏهن وڻ تي چڙهندڙ هڪڙي ماڪوڙيءَ سندس ڪياڙيءَ وٽ چَڪُ هنيو. حال ۾ ايندي ئي سامهون بورچيءَ کي ماني نيندي ڏسي، هو آفيس ڏي ٽهليو. ڳيرن جا آلاپ ڪانئس پرانهاں ٿيندا ويا.

ماني کائي ليٽي پيو. سوچڻ لڳو. پريتا سان جيستائين پريم ٿو رهي! ڪا بہ آسپاويڪ ڳالهہ نتي ٿئي. تيستائين ان جي ياد ڪيتري نہ حسين هوندي آهي. خزان ۾ خزان جو احساس نہ رهندو آهي، سرديءَ ۾ سرديءَ جو ۽ گرميءَ ۾ گرميءَ جو چار ئي موسمون بهار لڳنديون آهن! وقت، جو بہ تہ ڪو احساس نہ رهندو آ. ڏينهن جو ساپيائن ۽ رات جو سپنن ۾. وقت ڪيڏو نہ تيز تيز ڊوڙندو آ.

پر جڏهن- جڏهن ڪو آسپاويڪ واقعو پيش ايندو آ تہ ڪيڏو نہ ماٺهو تڙپندو آ ڏاڍو تمام گهڻو! ان ڪان وڌو روڳ تہ اهو هوندو آهي تہ پريتما جي ياد سک سانت ۽ سڪون کي ڪوهين ميل ڏور ڌڪي ڇڏيندي آ. ڪيڏي نہ اذيت ناڪ هوندي آ اها ياد ۽ ڪيڏا نہ اذيت ناڪ هوندا آهن اهي پل- [۽ ياد لهندي بہ تہ ناهي پريتما جي، ذهن مان] بريڪ سان گڏ هٿڻ بريڪ بہ هٽي ڇڏيندي آ. اهڙي ياد! وقت کي- اُف!

"وقت" جي ياد ايندي ئي هن جو ڌيان گهڙيءَ ڏانهن ڇڪجي ويو. واچ ڏانهن نهاريائين. اٿيو سيٽ تي اچي ويٺو سمورو ڌيان سيٽ ڏي ڏئي وارننگ سينٽر لاهور مان ايندڙ ماپ لکيائين.

گڊو، تربيلا، ڪالا باغ، چشما، تئونسا، منن ڪوٽ، منگلا، رسول، قادر آباد، تمو، جسر، سنڌني ۽ سلمانڪي جي مٿين وَهڪَ هيٺين وهڪ، لکيائين. مئسيج ڪمپليٽ ڪيائين. هنن سوچن ڪان بچڻ لاءِ سڄو ڌيان سيٽ مان ايندڙ ڊان ڊڊ جي آوازن ڏانهن ڏئي ڪنورزيشن ڪندي مئسيج لکندو رهيو هو. ويچارڻ لڳو پاڻي بہ ڪونهي پوءِ بہ هرو پرو پر پيلا ويٺا آهيون تہ فل

ريڊنگ بہ ٽٽا ڏين. مرالا، خانڪي، اسلام ۾ قابل جي ريڊنگ پوءِ بہ ڪانہ ڏني.

ڪي پَلَ سوچي ٿو تہ ڪنهن آپريٽر سان ڪچهري ويهي ڪيان پر وري سيٽ آف ڪري ٿو ڇڏي، نہ ڄاڻ ڇو؟! واپس اچي ڪٽ تي ليٽيو.

اڳ ۾ سڄو سڄو سال رڳو ڏوهن جي وچ سان گذرندو رهندو هو. زنا، چوريون، ڌاڙا، خون ۽ الائي ڇا ڇا. ڇا جا مئسيج پاس ۽ رسيو ڪندي ڪندي. پر پوءِ بہ ڪيس ڪجھہ محسوس نہ ٿيندو هو. پر هاڻ جڏهن کان هو پاڻ ڏوهہ ڪري ويٺو هو تڏهن کان ڏاڍو الرجڪ ٿي ويو هو ڏوهن کان. لڳندو اٿس ڄڻ هي بہ ڪي ڏوهہ آهن؟ هي ڏوهہ ناهن. وڏي ۾ وڏو ڏوهہ تہ مون ڪيو آهي، مون! ۽ پوءِ ان سال کان وٺي هن سال جي ٻارهن مهينن مان ٻہ ٽي مهينا آزادي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي ڪندي ڪامياب ٿي ويو ۽ پوءِ هو هرسال ٽي مهينا ڪن ايريگيشن ڊپارٽمينٽ ۾ اچڻ لڳو ۽ اهڙيءَ طرح سال جا اهي ٽي مهينا سندس جيون سڪي پاسندو هئو ڪيس! پر! هن سال تہ اهي ٽي مهينا بہ الائي ڇو هوءَڏاڍو ياد آئي هئس ۽ پوءِ ———— پوءِ هو تڙپندو رهيو هو.

اهو منظر ٿو تري اچيس ذهن اسڪرين تي جنهن ڏهاڙي سندس اڌوري زندگي، اڌوري ٿي رهجي وئي هئي، هميشه لاءِ. ڪڏهن بہ پوري نہ ٿيڻ لاءِ.

اُن ڏينهن- ها.ان ڏينهن- جمع هو شايد ۽ هو سيٽ تي ويٺو هو. آفيس جا مئسيج ڪجھہ پاس، ڪجھہ رسيو ڪرڻ کانپوءِ پرسنل مئسيج لاءِ ڪنهن آپريٽر کيس ٻئي چئنل تي اچڻ لاءِ چيو- ٻئي چئنل تي سندس ڳوٺ واري دوست آپريٽر وٽ سندس لاءِ صرف مختصر مئسيج هو:

"Reach here immediately"

ٻئي ڏينهن، هو موڪل وٺي ڳوٺ ويو هو. موڪل ڪيئن ۽ ڪهڙي بهاني ورتي هئائين، تنهن سلسلي ۾ ڪابہ ياد ڇٽي ڪانہ اٿس. بس رڳو ياد اٿس تہ هو موڪل وٺي ڳوٺ پهتو هو ۽ پوءِ زمين سندس پيرن هيٺان ڇڏائجي چڪي هئي پاڻس جو پيءُ واتان احوال ٻڌيا!

پڻس کيس ٻڌايو:

"ٽن چئن مهينن جي مسلسل گهر نہ اچڻ تي مون ڏانهس خط لکيا پر

انهن جا جواب نہ مڪائين. پوءِ سندس هڪ دوست ڏي خط لکيم تہ ”منصور“ ڪيئن آ؟ وغيره. ان ورنديءَ ۾ سندس سمورا حال احوال ڏنا تہ، هُن جا هتي هڪ ڇوڪريءَ سان افيئرس ٿي ويا سو ان سان شادي ڪري ڇڏي اٿائين. پگهار مان مسواڙ ۽ زندگيءَ جون ٻيون ضرورتون مشڪل سان پوريون ڪري رهيو آهي. توهان ڏي لکڻ ۾ توهان ڏي اچڻ هاڻ ڪهڙي منهن سان جاري رکي.“

پٽس ڳالهہ اڳتي جاري رکيّ نہ سگهيو هو ۽ گهٽو روڪڻ جي باوجود بہ سڏڪي پيو هو. هو بہ روئي پيو هو. گهرو ماحول جي ان حادثي سان پيٽ ۾ ان ڪارٽي پيدا ٿيل/ ٿيندڙ اٿرن تي ويچاريندي.

ڪوڙ پلن ڪان پوءِ پٽس ٻيهر ڳالهائڻ لڳو هو. آوازا صحرائن مان پڙاڏو ڪندو، جذبات مان اٿاهون ۽ مانائيءَ / سنجيد گيءَ مان هيٺاهون/ ڌيمو آوازا مختلف جذباتي ڪيفيتن سان، سندس ڪنن سان ٽڪرائجڻ لڳو هو.

”گهرو حال ڪو ڳجهو هئس، ماٿس تہ وڃي آرامي تي قبر ۾، مان بہ پير لٽڪايو ويٺو آهيان، ساهہ تي ڪهڙو ڀروسو، هيڙي سهڻي سلڇڻي پنهنجي گهر واري، ان جو شرم تہ نہ ٿي نہ، پر اولاد جو ٿي پويس ها! ٽي چار معصوم ٻچڙا، انهن جو مستقبل بہ نہ سوچيائين!“

ڳيت ڏئي نيڻن ۾ آيل پاڻيءَ کي پيئڻ چاهيندي، ڊگهو ٿڌو ساهہ کڻندي ڳالهہ جاري رکي هئائين: ”مون دوستن وٽان مليل ايڊريس تي وڃي ڪيس هٿ ڪيو. ڏاڍو سمجهايومانس، واسطا وڌا مانس، پر اصل هڪ نہ ٻڌائين. چئي، ”مون کي پنهنجي مرضيءَ سان. جيئڻ ڏيو!“

پيءُ سان ڪچهريءَ ڪان پوءِ ننڍو ڀاءُ هوندي بہ ڪانئس ايڊريس وٺي وٽس ويو! سمجهائڻ/ سمجهائڻ جي ڪوشش ڪرڻ، پر هن جڏهن ڪيس ٻڌايو:

”مان پنهنجي هن چاهت کان سواءِ زندگي گذاري نٿو سگهان.“

”پوءِ هُنَ جو بہ ڪجهہ تہ تو تي فرض آ“، مجبور ٿي چيو هئائيس. پر ورندي ٻڌي چپ ٿي ويو هئو. هن چيو هو: ”هيٺين طبقي وارن ملازمن جون پگهارون ايتريون ڪٿي آهن جو هو ٻن گهر وارين کي ڊيل ڪري سگهن؟“

چاهيو هئائين تہ ڪيس چئي ڏئي تہ پوءِ عشق ڪرڻ لاءِ ڪنهن قرآن وڌو هيئي. پر چئي نہ سگهيو هئس. ويچارڻ لڳو هو تہ ”ڪيڏي نہ سوچ ويچار

ڪانپوءِ پڳهارن جي نسبت ناهي وئي آ تہ جيئن عام ماڻهو اقتصادي مسئلن بہ ئي ايترو منجهيل هجي جو جيڪڏهن هن وٽ ڪجهہ وقت بچي تہ بہ اهو انهن جي حل لاءِ پيڙبو رهي، ويچارن ئي ويچارن ۾ ۽ جيڪڏهن ڪجهہ ڪرڻ چاهي تہ بہ اهوئي ڪري جيڪو سندس جيون جي گهرجن جي ئي مس پورائي ڪري سگهي."

ان شام جو مختصر ڪچهريءَ ڪانپوءِ تفصيلي ڪچهري رات تي رکي، هو شام تي شهر جي ٻاهرئين ڇيڙي ڏي نڪري آيو هو ۽ سادي عام رواجي هوٽل جي سڪون واريءَ هڪ ڪنڊ ۾ اچي وينو هو. چانهہ جو آرڊر ڏئي چانهہ جي ڪوپ جي گولائيءَ ڏانهن ڏسندي، چانهن جي بل لاءِ هن ڪي، ڪيسي ۾ پيل ڪجهہ سالن ڪان نئون آيل ڊينگلو رپيو ذهن ۾ آيو. اهو گول رپيو اقتصادي دنيا جو گولو ڀائيندي هن کي انيڪ هنڌن تي جنگيون ۽ تحريڪون هلندي نظر آيون.

چانهن جي ڪوپ مان ڏڪ ڀريندي، پنهنجي گهر جي پس منظر تي سوچيو هئائين، ماءُ مري ويل- پيءُ جهور پوڙهو! ڪمائي نہ سگهندڙ. (ڪمائي سگهي ٿو جيڪڏهن ڪيس دڪان ڪڍي ڏجي تہ! پر پئسو پئسي کي ڪمائيندو آ، اسان وٽ پئسو ڪمائيءَ لاءِ سيڙائڻ جو ئي تہ مسئلو آ. ڇو جو ايترو پئسو ڪيڏانهن اچي جو دڪان نڪري زمين بہ تہ ڪانهي) پيداواري ذريعا بہ ڀائر، مان ۽ منصور. معمولي درجي جي نوڪري ڪندڙ ۽ ڀينرون [انهن جي شادي جو خرچ] بہ ڀائر ننڍڙا اُبهم. ڀاڃائي، ادا جا چار ٻار، الائي ڪيئن گذارو ٿيندو هو پيو. پر هاڻ تہ ڀاءُ جي پگهار بہ اسان جي ناهي نہ رهي. هاڻ رڳو منهنجي معمولي پگهار مان ڇو ٿو ٿي سگهي؟

پريرا! هن جي رڳ رڳ ۾ سمايل هَو پر پوءِ بہ نہ چاهيندي بہ رات ڀاءُ کي هِنَ زال کي ڇڏڻ لاءِ چوڻ جو فيصلو ڪري اتي گهر هليو آيو.

"ٻار ناهين، مون کان وڏو آهين ڀاءُ! اسان وٽ گهر جا وڏا بزرگ ناهن هوندا ڇو جو اهي ڪمائي ناهن سگهندا، قدر منجي ويا آهن هاڻي. ان ڪري تون ۽ مان گهر جا وڏا آهيون. پيار جي احساس کي مان محسوس ڪري سگهندو آهيان، بلڪ چاڻان ٿو. مان پوڇيندو آهيان پيار کي ۽ ان جذبي کي. پر ان مان اها مراد ٿوري آ تہ سموريون جوابداريون گُٿس جا ڦوڪٽا سمجهي

هوا ۾ چڙهي ۽..........

چپ ٿي ويو هو، رستي تي ڪنهن ڪنهن مهل ڪا سواري، ڪا پهر آئي پئي ۽ گذري پئي وئي. گهر ۾ هن ڪي پاڻ سان هن موضوع تي ڳالهائڻ مناسب نه لڳو هو ان ڪري هيڏي نڪري آيا هئا. پاٽس چپ ٿي رهيو ۽ هن ڪجهه دير کان پوءِ وري چوڻ شروع ڪيو هو. رستي تي پيل پٿر کي لت هڻندي،

"اڄ مان اڪيلو آهيان، سياڻ ظاهر آ منهنجي به شادي ٿيندي . هاڻ ته اڃان به مسئلو پيدا انهه ٿئي پر پوءِ ته، مان به ڪٿي پنهنجي پر پوري ڪوشش ڪيان پر ذاتفاتا مهٽا هڪبئي کي وڏي وجهندا آهن ۽ پوءِ زندگي، نه رڳو اسان جي پر تنهنجي اولاد جي به الائي ڪيئن گذري. مون سوچيو آ، ڏاڏو سنجيدگيءَ سان سوچيو آ ۽ مان اهو فيصلو ڪيو آ ته پليز، جذبات کي ڇڏ! سنجيدو ٿي سوچ ۽ پوءِ موٽي هل واپس گهر. جتي تنهنجو رت توکي پڪاري رهيو آهي. پوءِ پنهي کي ڊيل ڪر يا هِنَ کي............"

هبڪي کي پل ترسيو ۽ وري ڳالهه کي ٻئي رخ کان شروع ڪيو هئائين:

"اسان ماڻهن جي حالت اهڙي آ جو چويهه ڪلاڪ، ڏينهن رات هڪ ڪري به جي چاهيون ته به سماج پاران پيدا ٿيل مسئلا ئي مس حل ٿا ڪري سگهون ته هي ته رهندو پنهنجي هٿان پنهنجي ئي ڳچيءَ ۾ مسئلن جا نوڙ وجهڻا ٿيا..........!"

ريڊئي تي اوچتو سندس پسند جو گيت ايندي ئي هن گهڙي ڏٺي، سادا ٽي! ٽين واري ڪال ڪانه اٽنڊ ڪيائين. ٽينشن ۾ گيت به انجواءِ ڪري نه سگهيو. ريڊيو جيڪو ايترو وقت وڄندو رهيو هو بنان ڪيس ڊسٽرب ڪرڻ جي تنهن کي هن مهل بند ڪري ڇڏيائين ۽ پيهر هليو ويو ماضيءَ جي ڏنڌلڪين يادن ڏانهن جتان ريڊئي تان وڄندڙ سندس پسند جي گيت ڪيس گهلي آندو هو. ڪيس ڏاڍي چڙ آئي اُن مهل ريڊئي تي!!

پاٽس جي اها ماٺ ڏاڍي مُنجهائيندڙ ۽ ڏکي لڳي هئي ڪيس. پهرياڻين چاهيو هئائين ته پلي نه ڳالهائي ته جيئن هو ڪيس سڀ ڳالهيون ته ڪري وٺي، متان اهي به نه رهجي وڃن. پر هاڻ ته ڪيس ڳالهائڻ گهربو هو. پاڻ جي ورنديءَ لاءِ ڳالهائڻ جي انتظار ۾ چپ چپ. هلي هلي تنگ ٿي پيو هو. ڏاڍو پنڌ ڪري آيا هئا. هن موٽڻ جو فيصلو ڪيو ۽ موٽندي به پاٽس چپ

رهيو. خفائپ کان پوء چڙ چڙهندي وئي پاڻس تي سندس. پر الائي ڇو چُپ رهيو. گهر ۾ باقي ويچي ڪي پنڌ رهيو هو ته پاڻس ڳالهايو هو:

"يار! مان بابا کي به جواب ڏئي چڪو آهيان. منهنجي وس ۾ ڪجهه ڪونهي! نه هنهي کي گڏي هلائڻ ۽ نه هِنَ کي........ سمجهين پيو نه!"

"ها!" ڪنڌ نمائي ورنديء ۾ پيهجندي هن وراڻيو هو.

"باقي ٻي ڪا راهه هجي ته.......... ۽ ها ٻڌ! مون تي رحم ڪيو. مون کي ڇڏي ڏيو. جي اجان به انهن مسئلن تي زور ڏئي ميڙائڻ جي ڪوشش ڪيَوَ ته سچ، مان خودڪشي ڪري ڇڏيندس. ڇو جو ان کان وڌيڪ مون لاء پوء ٻي ڪا راهه مناسب نه هوندي!"

ڪجهه پل ترسي وري چوڻ لڳو هو.

"اهو فيصلو منهنجو اڄ جو فيصلو آهي، اهو فيصلو منهنجو سياڻ جو فيصلو آ. مون نهايت سنجيدگيء سان سوچيو آ ان تي!"

۽ ان مهل هُو پيو ڪجهه به نه ڪري سگهيو هو، سواء ان جي ته نيڪ ان مهل نائيٽ سروس جي بس ايندي ڏسي، هٿ ڏئي، چڙهي پيو هو ان ۾! ۽ سڄي واٽ سوچيندو آيو هو ته حالتن سان ايڏي منافقي سونهين ٿي ڪنهن به ماڻهوء کي!

ياد جي ڊيٽ/ مرتئي جو ٽيليگرام ڪري، ان دفعي موڪل کان وڌيڪ ڏينهن رهي پيو هو ڳوٺ. فطري ڏک ٿيو هُئس اها تار موڪليندي پر ضمير مطمئن هُئس. اهي ڏينهن هن جي ذهني ۽ زندگيء جي وڏي ۾ وڏي امتحان جا ڏينهن ٿي گذريا هئا. سندس پيارَ ڪانئس امتحان وٺي رهيو هو.

هن چاهيو ته غير ذميوار ٿي هو به پنهنجي پريتما سان شادي ڪري ڇڏي. پاڇائي، سندس ٻارن ۽ پيٽن سان سندس ڇا؟ پر پوء پاڻس ۾ سندس ۾ ڪوبه فرق نظر نه آيو هو ان ويل کيس.

"ماڻهو ذميوار آ. پاڻ کان وڌيڪ پنهنجي رشتن جو، قوم جو، ڌرتيء جو ۽ جي غير ذميوار آ ته پوء انسان ۽ جانور ۾ ڪهڙو فرق آ. پيٽ ته هو به پالين ٿا!" سوچيائين.

تڏهن سندس ذهن اسڪرين تي معصوم چهرن جا ڪلوزاپ اچڻ لڳا. معصوم ٻارن جا، پينرن جا، پاڇائيء جو، پائِٽين ۽ پائِنن جا. ۽ پوء ڪافي ڏينهن ولوڙجندي ولوڙجندي فيصلو ڪري ورتو هئائين ته "اهڙي مسئلن ۾

پيڙجندڙ ڪتنب ۾ هڪ وڏيڪ ماڻهو اچي پيڙجي، اهو مناسب ناهي. ان ڪان سئو آ تہ اهو فرد تہ آرام واري زندگي گذاري.“

جنهن ڏينهن اهو فيصلو ڪري ورتائين تنهن ڏينهن ٿي ڊيوٽيءَ تي اچي چڙهيو هو. پيءُ سان ڏکي ڪچهري ڪرڻ ڪان پوءِ.

پٽس کي سنڌس پريم جي سڌ هئي ۽ واعدو بہ ڪيو هئائينس تہ توکي اتان ضرور شادي ڪرائيندس پر جڏهن سنڌس ٿي زباني اهو فيصلو ٻڌائين تہ:

”هاڻي آءٌ شادي نہ ڪندس ۽ تيستائين نہ ڪندس جيستائين ٻيا گهر ڀاتي مسئلن جي پنجوڙ مان آزاد نہ ٿيندا. جڏهن معاشي حالتون سڌري ويون تڏهن ٿي هتي ڪا ڪنوار ايندي نہ تہ بس ۽ تيستائين انهن حالتن کي منائڻ جا جتن ڪبا!“

تڏهن روئي ڏنو هو پٽس سنڌس ان فيصلي تي! پرڪيڏي نہ خوشي سمايل هئي انهن لڙڪن ۾.. اهو هن محسوس ڪري ورتو هو. ۽ ان ڏينهن ڪان هن ڀلائڻ جي ڪوشش ڪئي هئي پنهنجي پريتما کي! پنهنجي پريتما جي سمورن يادن کي.

ڪافي يادون پوريون/ اڻ پوريون ڀلائڻ جي ڪوشش ۾ ڪامياب ويو هو پر هڪ ياد اڃا بہ ڀلائي نہ سگهيو هو. اوچتو ”ياد“ جي ياد ايندي ٿي. ڪيس ڀلائڻ جي ڪوشش ڪندي گهڙيءَ ڏانهن نو ڏسي! ٺيڪ چار لڳي ٿي منٽ. تڪڙ ۾ اٿي سيٽ آن ڪريتو چڏي انيندنس ۾:

”اڳهڻ ائبسينٽ هئڻ جو سبب؟ اوور!“

”لائيٽ ڪانہ هئي سر، اوور.“

”پوءِ ريڊنگ ورتي اٿئي ڪتان؟ اوور.“

”نہ سائين، اوور.“

”چڱو صبح اٺين واري سيٽر ڪري چڏ. اوور!“

”او - ڪي سر. اوور.“

”او- ڪي. اوور.“

انيندنس اڪتي وڏي: هي پنهنجي ڳالهايل ڪوڙ تي ئو ويچاري!

”ڪوڙ بہ حقيقت ۾ مجبوري آ. اسان جي. انهن حالتن جي ٿي تہ پيداوار آ. اسا ڇا ڪيون؟ اسان جو ڪهڙو ڏوهہ؟.........

ريڊنگ لکي پتيوالي هٿ موڪلي ئو ڏئي آفيس ۽ سيٽ اف ڪري، اٿي

ٻاھر سامھون ٿَم جي وڻ هيٺ پيل ڪٽ تي ٿو آهلي، پکي جي هوا ۾ ته ڪيس تنگ ڪيو هو نه! ننڍ ڪنيو ڪنيو پٺي ويس ۽ مصيبت اها ته ٻيو پارٽنر به ڳوٺ ويل آنين، موڪل تي ته نه، ڇو جو آفيس جي موڪل ڪانه اٿس هن جي، ڊُوڪل اٿس، ڪو آپريشن جي بنياد تي! خير وري ايندو ته ڊبل ڊيوٽي ڏيندو ۽ ٽي ڏينهن چوري، چوري هي ۽ ۾ ڳوٺان چڪر ڏئي ايندو.

ڳوٺ جي ياد ايندي ئي ڪيس اها ياد، ياد ٿي اچي، جيڪا هو اڃان مڪمل نموني ڀلائي نه سگھيو آ.

"هڪ ڏهاڙي ساگر جي لهرن جي ڇهاءُ جي احساسن کي محسوس ڪندي ڪويتا کي چيو هئائين.

"ڪويتا! دنيا جي، سماج جي، هر ديوار ٽوڙي به مان توسان لائوان لهندس!"

تنهن ڏهاڙي سمورو ماحول، ساگر جون لهرون، ساحل جا واريءَ ذرڙا، ننڍڙيون ڪوڏيون، سپيون، هوا جون لرزشون، سڀ جون سڀ ڪيس ان ڳالهه چوڻ تي مجبور ڪري رهيون هيون ۽ تڏهن ئي هن ايڏي يقين سان اها ڳالهه چئي هئي ڪيس. پر ڪيس اِها سڌ نه هئي ته وقت ۽ حالتون ڪڏهن به ساڳيون ناهن رهنديون! ۽ هاڻ! هاڻ هو سوچي ٿو ته "مون کي اهو جملو چوڻ نه کپيو هو!" تڏو ساهه کڻي سوچي ٿو.

"مون کي ته ساڻس پيار ئي نه ڪرڻ کپيو هو!"

جنهن ڏينهن کان سندس اهو واعدو ٽٽو، ان ڏينهن کان هو پنهنجو پاڻ کي ڏوهي سمجهڻ لڳو. هڪ اهڙو ڏوهي، جيڪو ٻين سيني ڏوهين کان وڏو ڏوهي هجي.

"ڪويتا سان بيوفائي مون ڪئي يا سماجي حالتن پاران ڪرائي وئي........." سوچيندي گهڙيءَ تي نِگهه! ڪال جو ٽائيم، سيٽ آن ڪندي ئي. "ريڊنگ سيمرا" ڪانپوءِ پرسنل مئسيج لاءِ ٻئي چئنل تي اچڻ لاءِ جهانگيءَ جو چيو.

چاهي ٿو ته سيٽ آف ڪري ڇڏي پر- نه چاهيندي به چئنل مٽائي ٿو. سيٽ مان مزاح بدران سنجيد گيءَ سان آواز ٿو اچي. "اڄ مون وٽ تو لاءِ هڪ تمام دکي مئسيج آهي، تنهنجو بابا....."

ان کان وڌيڪ هو ڪجهه به ٻڌي نه سگهيو.

هن کي فطري طور الاهي وڏو صدمو پهتو. الاهي وڏو ! پر دل جي ڪنهن ڪنڊ مان ڪا چٽنگ آئي، "اهو به چڱو ٿيو هڪ ياتي ته گهٽيو."

۽ سيٽ آف ڪري ڇڏيائين........ ●

(1982ع)

** ڊان- ڊڊ= وائرليس جي آوازن جا "ڪوڊ" جن جي ميلاپ سان مئيسج ڏنا ۽ ورتا ويندا آهن.

** اوور= آپريٽر پنهنجي ڳالهه پوري ڪرڻ کان پوءِ اهو سگنل ڏيندو آ ته جيئن ٻي ڌر پنهنجي ڳالهه ڪري.

** آر- ٽي= ريڊيو ٽيليفون سسٽم جنهن تحت ڪوڊس کان سواءِ فون وانگر ڳالهائي سگهبو آهي.

اڪيون، اسڪيچ ۽ شاعري

ان ڏهاڙي، باٿ روم مان نڪري، پنهنجي ڪمري جي پرسان ئي هاسٽل جي مين گيٽ تي وارَ سڪائيندي، هو پيٽائيءَ جي سر مارئيءَ مان ڪا وائي جهونگاري رهيو هو ته پويان سندس روم پاٽنر ٽيليفون تي ڪنهن ڪان موڪلائي، رسيور، ڪريڊيل تي رکندي، کيس چيو هو:

”ڊسڪو دؤر ۾ ڀٽائيءَ کي جهونگاري رهيو آهين! وقت کان ڪيڏو پٺتي رهجي ويو آهين پارٽنر!“

”باٿ روم ۾ ڪائنٽ جون شيون الڳ هونديون آهن ۽ ڪائنات جي وسعتن ۾ ڪائنٽ جون شيون الڳ هونديون آهن پارٽنر.“ ورندي ڏئي هن سوچيو هو. ”الفابيٽ تي اهڙائي پارٽنر ملندا. هونئن به زندگيءَ ۾ ئي چوائس پارٽنر نه مليو. هيءَ ته هاسٽل آهي.“ پوءِ هُو ڪي پَلَ، مين گيٽ جي پاسن ڪان پارڪن ۾ ٽڙيل انيڪ رنگا رنگي گلن ڏانهن ڏسندو رهيو. جن جي پويان ڪا به ديوار ڪانه هئي.

پويان ٽيليفون جي گهنٽي وڳي، دروازي تي ڪو ڪونه هو، ان ڪري ٽيليفون هن ئي اٽينڊ ڪئي. جا اتفاق سان سندس لاءِ ئي هئي ۽ جتان کيس سندس والد جي مرتئي جو پيغام مليو.

ان ڪانپوءِ ڇا ٿيو؟ اهو سڀڪجهه هن وساري ڇڏيو آهي. مُدتُنَ ڪانپوءِ هو ماءُ جي خواهشن تحت، جڏهن پيهر پڙهڻ موٽيو ته هن گلن کي قيدي ڏٺو! جيڪو هن کان برداشت ٿي نه سگهيو. ان ڪري هو شهر ۾ رهڻ لڳو.

شهر ۾ هڪ شام، هن کي هاسٽل وارا اهي گل معمول کان ڏاڍو وڌيڪ شدت سان ياد آيا. هُو اداس ٿي ويو. دل بهلائڻ لاءِ اخبار ۾ پناهه وٺڻ چاهيائين، جيڪا کيس جُرمن جي ڊائري محسوس ٿي. وڳوڙ، فساد، قتل، هڙتالون، اغوا، چوري، ڌاڙا، رشوت، ڌماڪا، حادثا، ڏڪار، ٻڏ ٻوڏان ۽

شڪايتن ۾ مطالبن جي وچ مان، هڪ ننڍڙي خبر ڪشادي تي سندس اکين ۾ سمائجي وئي، ”تصويرن جي نمائش“ متاچري خبر پڙهي، هن گهڙيءَ ۾ تاريخ ڏٺي ـ ان شام ٿي هئي. رتو ڇاڻ دنيا جي ڪنڊ مان، ان هال مان، هيڪار ايندي ياٺي هُن. وجڻ ڪان اڳ، خبر ڏيان سان پڙهيائين. ڪنهن نئين چترڪار شازيه جي تصويرن جي نمائش هئي. جنهن جو افتتاح ڪو سرڪاري آفيسر ڪري رهيو هو. هن هڪ دفعو ٻيهر پنهنجي وڃڻ واري ويچار تي، ويچاريو. جنهن ۾ ڪجهه لڇڪ اڳي چڪي هئي. لڇڪ جو سبب اهو به هو تہ چترڪار نئين هئي. اِهو بہ تي سگهيو ٿي تہ نمائش ڪرائيندڙ ادارو بہ ساک وارو ڪيس نتي لڳو. يا ٻيو ڪو سبب ٿي سگهيو ٿي. بهرحال مجموعي طور تي، نمائش، ڪيس ملي يڪت لڳي. ان ڪري ڪيس وري مونجهہ محسوس ٿي. هن ڪمري جو دروازو بند ڪري پنهنجي اُها ڊائري ڪڍي، جنهن ۾ سندس اها شاعري هئي، جا هن رڳو ۽ رڳو پنهنجي لاءِ ڪئي هئي. هُو اها شاعري پڙهندو ناهي. پر اُها شاعري ڪيس پڙهندي آهي! ۽ هر ڪوتا ڪانئس اهو پڇندي آ تہ ”تو مونکي ڪنهن لاءِ لکيو آ؟“ ان سوال جو جواب هن وٽ رڳو لڙڪ هئا. جن جي ٻولي، ڪوتائون سمجهندي بہ نہ سمجهي سگهنديون هيون.

هن جي شاعري ۽ هُو بسترِي تي ليٽيا رهيا. اوچتو در جي ڪڙڪي، ڪين جاڳائي وڌو! هن ڊائريءَ کي ڪتابن جي شيلف جي ٻين ڪتابن ۾ گم ڪري، دروازو کوليو. سامهون آفتاب کي ڏسي هن مرڪي ڏنو. آفتاب سان ٻالجتيءَ کان هن جو مرڪن ۾ لڙڪن، ٻنهي جو سڱ رهيو آهي

”اکيون ڳاڙهيون لڳيون پيون اٿئي؟“ آفتاب اندر اچي ويهندي پڇيس.

”ليٽيو پيو هئس!“ ورنڌي.

”اڄ منهنجو ”آف“ آ.“ آفتاب جو موڪل واري ڏينهن جڏهن بہ آئوٽنگ جو موڊ ٿيندو آ، تڏهن ائين ئي چوندو آ.

”مان بہ ڏاڍو منجهيل آهيان.“ هن وراڻيو.

”تون سلجهيل ڪڏهن رهيو آهين؟“ ٽوڪيائينس.

هن مرڪي ڏنو ۽ کلندي چيو، ”تاريخ مون سان هر دؤر ۾ ٽرئجڊيز ڪيون آهن!“ ”رڳو تاريخ جو؟ توسان تہ جاگرافي ۽ ايڪنامڪس بہ ٽرئجڊيز ڪندي

رهندي آ. اٿئي ڪو سبجيڪٽ ذهن ۾، جنهن توسان انصاف ڪيو هجي!"
آفتاب ڏاڍي وڏي ڳالهه ڪري ويو جيڪا ڪيس پٺائيءَ جي شاعريءَ جهڙي سچي لڳي. هو ماٺ ٿي ويو.

"ٻاهر نڪرنديون يا بند ڪمري ۾ پيو هونديون؟! ڪڏهن ته سدورا، حيدرآباد جي شام ٿي نصيب ٿئي!" آفتاب چيو.

هن سوچيو چئي ڏئيس ته "حيدرآباد جون شامون ته توکي شفٽ چئينج ڪرائڻ سان ملي سگهن ٿيون. پر شامن جون پوڳنائون ڏاڍيون ڏکيون آهن."
پر الائي ڇو چئي نه سگهيس ۽ گهر ڪي، ڪنهن ٻي گهر ماٺهوءَ جي قبضي ڪري ويهڻ جي پو ڪان، تالو ڏئي، هو ٻاهر نڪري آيا.

"ڪيڏانهن هلجي؟" آفتاب جو سوال.

"سچ ڪي جيستائين ڄامشورو روڊ ڪان يا لطيف آباد روڊ ڪان الهندي نٿو ڏسجي، تيستائين شام جي آئوٽنگ جو تصور، مون لاءِ ڪا معني نٿو رکي!" هن وراڻيو.

"شاعري رات ڪجان، هن مهل منهنجي شام خراب نه ڪر"
آفتاب مذاق جي موڊ ۾ ٿي لڳو.

"اخبار ۾ هو ته تصويرن جي نمائش جو افتتاح ٿيڻو هو. جي ڪو پروگرام نه هجي ته اوڏانهن ئي هلجي. هن چيو.

"رسڪ آ." آفتاب چيو.

"آوارگيءَ ڪان ته بهتر رهندو!" چئي هو ٻئي نمائش واري هال ڏانهن رواناٿيا. ٽائيم ڪان اڌ ڪلاڪ دير سان پهتا. پوءِ به اڃان پروگرام شروع نه ٿيو هو. وقت گذاري لاءِ، هو پهرين قطار ۾ ويٺل ڇوڪرين مان آرٽسٽ ڳولهڻ لڳا. هڪ ڇوڪري جاڏاڍي سادي ۽ سباجهي پئي لڳي. ان جي پيرن تي پيرن جا لهرن مان، سندس اڻ تڻ محسوس ڪري هن آفتاب کي چيو.

"اِها ئي آرٽسٽ ٿي سگهي ٿي. جي واقعي اِهائي آرٽسٽ آهي ته شام سجائي ٿيندي، جي ٻي ڪا به! آهي ته سڀائي موڪل ڪري، اڄوڪي شام جي ليٽ ڪڍي ڇڏجان."

پروگرام شروع ٿيو. اسٽيج تي شازيه کي سڏ ٿيو ته هوءَ ئي اٿي. هن کي يقين ٿي ويو ته اڄ جي شام کي جا امرتا ملندي، سا تمام گهٽ شامن کي نصيب ٿيندي آهي. پروگرام دؤران هن ڪجهه به نه ڳالهايو. بس رڳو شازيه

ڪي پٺي ڏٺو ۽ ڪيس فنڪار جي ڪسوٽيءَ تي پٺي پرکيو. هونءَ بہ سندس خيال هو تہ جڏهن فنڪار ۽ فن ۾ٺي اڪيان هجن تہ ڪنهن بہ ڊنگ کان ڊنگ جاڪمينٽس ڪا معنيٰ نٿا رکن. شازيہ هن کي تصور کان وڌيڪ سچي، سياڃهي ۽ پنهنجي لڳي. پروگرام ڪانپوءِ نمائش جو افتتاح ٿيو. شازيہ پنهنجي تصويرن جي تشريح ڪرڻ لڳي. هن ويجهو ٿي ڪيس ٻڌو پر سندس تشريح کان مطمئن نہ ٿيو.

"اِها بہ ڪيڏي نہ ٽريجڊي آهي. فنڪار پنهنجون من ڀاونائون تصويرن ۾ ڏئي ڇڏيون آهن. ضروري آ ڇا تہ اهو سڀو ڪمينٽريٽربہ هجي؟" هن آفتاب سان ڳالهايو. آفتاب تصويرن ۾ گم هو. "ٻين لفظن ۾ ائين چئي سگهجي ٿو تہ اوهين انڌا آهيو ڇا؟" هن ٻيهر ڳالهايو ۽ ورندي نہ پائي، ان پاسي کان تصويرون ڏسڻ لڳو. جنهن پاسي ڪوبہ ماڻهو ڪونہ هو. تصويرون ڇا هيون؟ احساسن ۾ ساه پيل هو. اکين جا اسڪيچ هئا. اکيون، جن ۾ تخليق جو درد هو. سُر ساموندي‌ءَ جون سمورين آشائون هيون. سُر راڻي جون وينتيون هيون، مارئي جو انتظار، آهون ۽ دانهون هيون سر سارنگ جي چاهنا هئي ۽ اهو سڀ ڪجهہ هو، جو زندگيءَ ۾ هو. هن سوچيو ڀٽائيءَ جي ڀاونائن کي سمجهي، انهن جي ايڏي عڪاسي تمام گهٽ آرٽسٽ ڪري سگهيا آهن.

هو ماڻهن کان پرانهون ٿي، ڪئمرا جي ڪوٽ جو احساس ڀوڳيندي، سمورين تصويرن کي ذهن ۾ سمائڻ جا جتن ڪري رهيو هو تہ آفتاب پرسان اچي چيس:

"يار! شام واه جي سجائي ٿي آ"!

"ها" چئي هن مرڪي ڏٺو ۽ سوچيو "اڄ مون کي منهنجي ڪيل ذاتي ڪوتائن جي سوال جو جواب ملي ويو. هن چاهيو تہ آفتاب کي ٻڌائي تہ "اڄ رات جڏهن بستري تي سُتي پئي، منهنجي ذاتي شاعري مون کان پڇندي تہ "آخر تو مونکي ڪنهن لاءِ لکيو آ؟" تہ مان هڪ ناو کڻي سگهندس." پر الائي ڇو هو آفتاب کي ٻڌائي نہ سگهيو.

هن چاهيو تہ اهڙن عظيم تخليق ڪار هٿن کي ڇهي/چمي، پر دنياوي اخلاقيات ۾ اهڙي ڪا بہ گنجائش نہ هئي. مجبوراً هن شازيہ جي تخليق ڪار هٿن جو لمس پاڻ وٽ محفوظ ڪرڻ لاءِ ڊائري کولي ۽ سڄي سال جي خالي پيل ڊائريءَ مان، ان تاريخ وارو پيج کولي شازيہ کي چيائين:

"آٽو گراف پليز!"

شازيہ مسڪرائي ھن ڏانھن ڏٺو ۽ ڊائريءَ تي لکڻ لڳي:

The best way to know life is to see & Learn things
Shazia 27-11-86

آٽو گراف پڙھڻ ڪانسواءِ ھن ڊائري بند ڪري اچي گيٽ تي پيل ٽاٿراتي بک کنيو ۽ لکڻ لڳو.

"شازيہ! مون تنھنجي اسڪيچن مان ٿر جي پياسي صحرائن جون صدائون ٻڌيون آھن. ان ڪان بہ اڳتي ميدان ڪربلا جي پياس آ. جتان جي يزيديت کي ذھن ۾ رکي، ڀيھر اھڙي سانحي کان بچڻ لاءِ، اسانکي ڪو بلو ڪرڻ گھرجي!"

ٽاثر لکي، ھن شازيہ کي ڀرپور نگاھ سان ڏٺو ۽ سوچيو "شازيہ جون اکيون، سندس اسڪيچ ۽ منھنجي شاعريءَ ۾ ڪيڏي نہ ھڪجھڙائپ آھي."

(1988ع)

احتساب

مان سنڌيالاجيءَ جي ڇپر تي ويٺي، سنڌيالاجيءَ جي عمارت کي ڏسي، پنهنجي ماضيءَ، حال ۽ مستقبل جي عظيم سرمايي ۽ اتساهه جي ذريعي، تي ويچاري رهيو هئس. جڏهن سنڌيالاجيءَ جا سڀ رکوالا اسان جي هن عظيم سرمائي کي، چند رپين جا تالا ڏيئي، محفوظ سمجهي، پنهنجي رواجي زندگيءَ ڏي هليا ويندا آهن، تڏهن شام جو اڪثرمان هتي ئي اچي ويهندو آهيان ۽ هتي مون کي "هوءَ" ياد اچي ويندي آهي.

موهن هڪ ڏينهن ائين ئي هن جي ڳالهه ڪئي هئي ته سندن ڪلاس جي هڪ ڇوڪري آهي پياري پر مغرور ڏاڍي آ. ڪنهن سان سڌي منهن ڳالهائي ئي نٿي؟ هن جي ڳالهه ٻڌي مان مرڪي پيو هئس.

"هاسٽلر آ!؟" پڇو هيو مانس.

"ها! "هنڊريڊ" روم نمبر ۾ رهندي آ."

"اڄ ڇا جو ڏينهن آ؟" مون ڪانئس پڇيو هو.

"اڱارو!" هن ورائيو هو.

"تون مونکي هن جي مڪمل ايڊريس لکي ڏي، ڇنڇر ڏينهن تون مون وٽ اچجان، هن جو جوابي خط پڙهڻ. جنهن ۾ ڪنهن جاءِ تي ملاقات جي اڄ هوندي." منهنجي اها ڳالهه هن کي ڏاڍي ڏکي لڳي. هن مون ڏانهن ڏٺو ۽ منهن ۾ گهنڊ وجهي، بال پوائنٽ کولي پرسڪرپشن پيڊ تي لکڻ لڳو. پڻ ڪانپوءِ پنو ڦاڙي مون ڏي وڌائيندي چيائين، "ايل ايم سيءَ جو چارم ٿي سگهي ٿو ڪيس........."

"بهرحال مونکي هتي هڪ دوست کپي پئي!" چئي مون ايڊريس وٺي کيسي ۾ وڌي. رات تي خط لکيم. صبح جو پوسٽ ڪيم ۽ ڇنڇر جو انتظار ڪرڻ لڳس.

جمع تي دير تائين سٽو رهيس پوءِ وهنجي ڪاريڊور ۾ وار سڪا ٿي رهيو هئس تہ پٽيوالو آهي، "صاحب اهان جو فون آهي."

"اچان ٿو." چئي اڳو پوءِ چانهن پيئڻ بهاني روم لاڪ ڪري ڊاڪڻ لهي هاسٽل جي گيٽ تي آيس. ٽوال سان وار اگهندي، رسيور ڪن تي رکيم.

"هيلو." لاغرضيءَ سان چيم.

"هيلو!" چوڪريءَ جو آواز ٻڌي ٽوال هٿن مان سرڪي ويو. "آڪاش! صاحب پيا ڳالهايو؟"

"جي ها! اوهان ڪير؟" ڏڪندڙ آواز ۾ پڇيم.

"جنهن کي اوهان خط لکيو هو!" ورنديءَ واٽڙو ڪري ڇڏيو هو.

"مان تہ سياڻي لاءِ اوهان جي جواب جو انتظار ڪري رهيو هئس." هٻڪندي جملو پورو ڪيم.

"اصل ۾ ٿيو ائين تہ اوهانجي خط ملندي ئي مان منجهي پيس. اهاسڄي رات سمهي نہ سگهيس. سوچي سوچي اڌ چري تہ ٿي وئي آهيان. هڪ دل چيو تہ اهانجو خط ڦاڙي لفافي وجهي ۾ اوهانکي موڪلي ڏيان. ٻي دل چيو تہ ائين سمجهان تہ چڻ خط مونکي مليو ئي نہ آهي ۽ ٽين دل چيو........"

"پهرين ڳالهہ اها آهي تہ تون پوري جي پوري چري ٿي چڪي آهين. اڌ نہ! ٻي ڳالهہ اها ٻڌاءِ تہ تو وٽ دليون گهٽيون آهن." مون سندس جملو ڪاٽيو.

هوءَ کلي پئي. منهنجي ڪنن ۾ سنڌوءَ جي ڇولين جو آواز ٻرڻ لڳو.

"اوهان صفا ڪنا آهيو!" هن چيو.

"اهو فيصلو پوءِ ڪنداسين!" چيم.

"ڪڏهن؟"

"تون پهريان ڳوٺ وڃ! پنهنجي امڙ کان صلاح وٺي اچ تہ پوءِ."

"صلاح تہ مون وٺي ڇڏي آ."

"ڪنهن کان"

"هڪ دوست کان."

"هاسٽلرفرينڊس آخري تاريخن ۾ سدائين غلط صلاحون ڏينديون اٿئي. هن جو هاضمو......"

"نہ، هن جو هاضمو صحيح آهي." جملو ڪٽيندي چيائين.

"آخري تاريخن ۾ بہ!"

"ها!"

"پوءِ ان مان ڪهڙي چڱائيءَ جي اميد ٿي ڪرين." مسڪرائيندي چيم.

"توهان ڏاڍا سٺا آهيو!"

"امان بہ ايئن چوندي آ!" کلي وراڻيم. هوءَ چپ رهي. مون ٻيهر ڳالهايو: "تو تي علامہ اقبال جو اثر ته ڏسجي!"

"ڪيئن؟" هن پڇيو.

"ڀهرياڻين ڪنو چيئي، وري سنو تي چئين. هن بہ "شڪوه" لکيو، وري تڪڙ ۾ "جواب شڪوه" لکيائين."

"مون سوچيو آ تہ پاڻ ڪٿي گڏجي چانهہ پيون!" هن منهنجي ڳالهہ درگذر ڪندي چيو.

"امان جي مون لاءِ ناهيل نام نهاد بجيٽ، مون کي ان جي اجازت نہ ٿي ڏئي."

"مان ڪجهہ بہ نہ ٿي ٻڌان! رات ڪان ٽراءِ پئي ڪيم تہ اوهان سان ڳالهايان. پر هڪ نمبر ڏکيو ملي، ٻيو ملي تہ صاحب ليي ڪونہ. سوچيم تہ ڳوٺ نہ هليو ويو هجي. پوءِ مڙئي صبح ٽراءِ ڪيم تہ ڏسان من........ شڪر آ اوهان ملي ويا، هاڻ سياڻ ڇنڇر جي ڏينهن شام جو ڇهين وڳي سنڌالاجيءَ جيَ لان ۾ آءٌ اوهانجوَ انتظار ڪندس!" هن پنهنجو فيصلو صادر ڪندي چيو هو.

"لان ۾ ڪا ٻي ڇوڪري پنهنجي منهن ويٺي هجي تہ بہ مان ويهي رهان تہ چانهن پيارا ٻيلي رحم ڪر چو ٿي سنڌالاجيءَ جي سامهون مار کارائين."

"نہ پئي ڪوئي بہ نہ هوندو ان مهل! هل پلا نشاني اها اٿئي تہ مان سان گڏ مانجي هڪ فرينڊ بہ هوندي. يا ائين ڪيو جو تو هان پاڻ سان ميڊيڪل جو ڪتاب کڻي اچي اتي ويهجو. اسان پاڻهي اوهان کي سڃاڻي وٺنداسين."

"۽ منهنجي جاءِ تي هي ٽيلي فون آپريٽر اچي ويهي رهي تہ پوءِ....."

منهنجي ڳالهہ تي هن ڪان ٺهڪ نڪري ويو. گيٽ جي پرسان لڳل گل ستارن جيان چمڪڻ لڳا.

"توهان ڇا ڪري رهيا هئا؟" هن پڇيو.

"مان هاڻي اٿيو هئس. وهنجي وار سڪائي رهيو هئس، توهان ڇا ڪري

رهيو هيون؟" جواب سان گڏ سوال پڇيم.

"مان اوهان کي ٽيلي فون ڪري رهي هئس!" هن جي جملي مان هن جي چپن جي مرڪ محسوس ٿي رهي هئي. "هونءَ جمع ته اسان جو به "باٽ ڊي" هوندو آ نه! سو وهنجي مان به وار سڪائڻ لاءِ اچي گيٽ تي ويٺم. سوچيم من اوهان سان ڳالهه ٻولهه ٿي وڃي."

"هاڻي پنهنجي ساهرن تي رحم ڪيو! ايڏيون ڪچهريون ٽيلي فون تي ڪرڻ جي عادت پنجي وئي ته...." مون نه چاهيندي به ڪيس چئي ڏنو هو.

"اوڪي اوڪي وڙهه نه بابا! چنچر شام جا ڇهه ياد ڪجو." چئي هن رسيور رکي ڇڏيو. مان مدت تائين هن جي آواز جو ڇهاءُ رسيور مان محسوس ڪندو رهيس.

پئي ڏينهن منا موهن کي خط نه ڏيڪاري ڪوڙو ٿي پيس: هن مونکي ان شرط تي بخشيو ته شاهه تي هو اسان کي لکي ڏسندو.

شام تي مان شهر ويس، جتان ورندي دير ٿي وئي ميڊيڪل جو ڪتاب به وسري ويو. مان يونيورسٽي بس مان مارئي هاسٽل واري پاسي لهي پيس ۽ وچان پنڌ سنڌالاجيءَ آيس. لان تي ٻنهي پاسن کان ٻه ٻه ڇوڪرين ويٺيون هيون. مان منجهي پيس. اهڙن لمحن ۾ مونکي امڙ جيجل جامرشد، "سخي صالح شاهه"، "احمد شاهه"، "محمد شاهه" ياد اچي ويندا آهن. پر ان کان اڳ جو اهي منهنجي واهر ڪن، پرئين پاسي وارين ڇوڪرين مان هڪ وڏي آئي.

"آڪاش آهيو؟" پڇيائين.

"ائين چوندا آهن." وراڻيم.

"اسان اوهانجو ٿي انتظار پئي ڪيو. اچو." چئي اڳتي وڌي.

"انتظارڪيئن لڳو؟" مون ڪانئس پڇيو.

"اسان اوهان کي صحيح سڃاتو نه؟" هن جواب ڏيڻ بدران سوال ڪيو.

"تانگهيل من سڃاڻڻ ۾ غلطي ناهن ڪندا!" مون وراڻيو ۽ ٻي ڇوڪريءَ کي سلام ڪري ويهي رهيس. هوءَ چپ هئي.

"هيءَ منهنجي دوست آهي "نجمه"، ڪلاس ميٽ به آهي." خاموش ڇوڪريءَ جو تعارف ڪرائيندي هن چيو.

مون اڳ‍ڻ چيو هو ته تانگهيل من سڃاڻڻ ۾ غلطي ناهن ڪندا."

"ها توهان چيو هو."

"پوءِ مان چوان ٿو ته "رخسانه". اوهان نه هيءَ آهي. ته؟" مون ائين چو چيو. ها مون کي به خبر ڪانهي.

"ٺڪي ٿو اوهانجا مرشد پهتل بزرگ آهن." هن مرڪندي چيو.

"منهنجي ڇهين حس ڏاڍي پهتل آهي." مون وراڻيو.

"وري به. اوهان ڪيئن سڃاتو؟" هن اتساه مان پڇيو.

"دوستن کي سڃاڻڻ لاءِ دليلن جي ضرورت نه هوندي آ."مون وراڻيو.

پلا اوهين ڇاڻو اوهان جو ڪم. "چئي هوءِ پرتي ٿي ويهي رهي. "اوهان منهنجي تصور جي بلڪل ابتڙ نڪتؤ! "هن پهريون دفعو ڳالهايو هو.

"پوءِ مان هلان" مون وراڻيو.

"ڇانهن ته پيٽي پوندي اوهانکي!" هن مسڪراهٽ کي چپن ۾ قيد ڪندي چيو.

"ڇانهن جي جاءِ تي آءٌ اوهان جي "ڪوڙ" کي ياد رکندس." مون چيو.

"اوهان مائينڊ ڪيو نه! مون ته اوهان جو تنلينٽ ڏسڻ پئي گهريو." هوءِ شام جي سج جيان پيلي ٿي وئي. مان ڏانهنس ڏيان ڏيڻ بنان سپرهاءِ وي تان گذرندڙ گاڏيون ڳڻڻ لڳس.

"اوهان لاءِ منهنجي ذهن ۾ هڪ ماڊ ميڊيڪل اسٽوڊنٽ جو تصور هو. پر توهان ته بلڪل سمپل آهيو. سچ ته اوهان سان ملي ڏاڍي خوشي ٿي آ." هوءِ ڳالهه پوري ڪري سنڌ الاجيءَ جي پر سان نهيل ڪينٽين ڏانهن وڌي وئي.

"رخسانه جي غيرموجودگيءَ جو فائدو وٺندي آءٌ اوهان کي چوڻ اهو ٿي چاهيان ته آڪاش! رخسانه کان وڌ مونکي هڪ دوست جي گهرج آهي. جيڪڏهن اوهان والنٽيئرلي "ييس" ڪيو ته رخسانه سان مان خود ڳالهائي سگهان ٿي!" نجمه جي اها ڳالهه ٻڌي جي ڇانهن جاڪوپ منهنجي هٿن ۾ هجن ها ته ڇڏائجي وڃن ها. پر اهي رخسانه جي هٿن ۾ هئا ۽ هن اها ڳالهه نه ٻڌي هئي. هوءِ به ڪوپ رکي وري ڪينٽين ڏانهن وئي.

"مان اوهان جي ورنديءَ جو انتظار ڪري رهي آهيان!" هن آهستگيءَ سان چيو.

"مان فيل ٿيڻ جي پرواهه بنان ڪڏهن ڪڏهن اهڙا سوال اٽيمپٽ ئي نه ڪندو آهيان." منهنجو جواب ٻڌي هن ڇا محسوس ڪيو؟ اهو هوءِ لڪائڻ ۾ ڪامياب ٿي وئي. رخسانه ڇانهن جو ٽيون ڪوپ به کڻي آئي. ڇانهن،

پيئندي رخسانہ چيو "مون سوچيو هو تہ جيڪڏهن مون کي اوهان منهنجي مزاج جا لڳئو تہ مان اوهان کي هڪ ڳل ڏيندس جيڪو دوستيءَ جي آڇ هوندي."

"ڳل آءُ پنهنجي ناهيان سگهندو!" مون جواب ڏنو. هوءَ پل کن لاءِ ماٺ ٿي وئي.

"آءُ هاڻ ڄامشوري ۾ پاڻ کي اڪيلو نہ پائيندس!" هن جملو چئي مون ڏي ڏنو.

"مان پنهنجو فيصلو پاڻ وٽ اڃان محفوظ ٿو رکان." ورندي ڏئي مان ڄامشوري جي هوا ۾ پٿرن جي سختي ۾ ڳلن جي نرمي محسوس ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳس.

ان کان پوءِ اسان الاهي وقت ڳالهائيندا رهياسين سڄي سنڌ جي مستقبل لاءِ ڄامشوري ڏانهن ڪجهندڙ اميد افزا اکين کان وٺي، ڪلئشنس تائين. اسان جون ڳالهيون، سچ کي زنجير وجهي ڪونہ سگهيون! اسان اٿياسين. هو پٺي پارڪ جي چوڦير گلاب جي بارين ڏانهن وڌي ويون ۽ مان آهستي آهستي ٻاهر نڪرڻ لڳس.

"مان تنهنجي پاران آڪاش کي هڪ ڳل ٿي ڏيان." رخسانہ کي چوندي نجمہ تڪڙي مون ڏانهن وڌي. هن ويجهو اچي ڳل مونڏانهن وڌائيندي آهستگيءَ سان چيو "اهو منهنجي پاران اٿوَ." مان ڳل اڇلائي بہ نہ سگهندو آهيان ۽ ڪيس واپس بہ ڪري نہ سگهيس. جڏهن رخسانہ اچي مون کي ڳل ڏنو تہ مون اهو ڳل، ڪيس ڏئي ڇڏيو.

"زندگي رهي ۽ ڄامشوري جون حالتون صحيح رهيون تہ پاڻ وري ملنداسين." چئي مون هنن کان موڪلايو ۽ سپر هاءِ وي تان تيز تيز گاڏين جي پاسي کان هوريان ايل يم سيءَ راهي ٿيو هئس.

پٺي ڏينهن ڄامشوري جا سيئي تعليمي ادارا وئڪيشن جي بهاني اڻ ڄاڻايل مدت تائين بند ڪرائي هاسٽلون خالي ڪرايون ويون هيون.

ڇهن اٺن مهينن کانپوءِ جڏهن ڄامشوري جا تعليمي ادارا کليا تہ سمورا تعليمي ادارا ۽ سموريون هاسٽلون ديوارن ۾ قيدي بنجي ڇڪيون هيون. اهڙن قيد خانن ۾ رهڻ کان شاگردن ٻاهري واري ڇڏي ۽ هاسٽلن آڏو قناطون ۽ شاميانہ هڻي انهن ۾ رهڻ لڳا. جنهن ڏهاڙي انهن شاگردن کي پوليس گرفتار ڪري وئي، هوءَ مون کي ان ڏينهن "بيو دفعو" ملي هئي. "نجمہ پٺي چيو تہ [illegible] ادي ٿي وئي." مون غير يقيني طور تي مسڪرائيندي کانئس پڇيو.

"ها! تعليمي ادارن وانگي، گهرن ۾ بہ اسان جي مرضي ٿورئي هلندي آ." هن پاتالن مان ڳالهايو!

"ڪو تہ دؤر اهڙو ايندو جو اسان جي گهرن ۽ تعليمي ادارن ۾ اسان جي مرضي هلندي."

"ڪاش! ائين ٿئي." چئي هوءِ بنا موڪلائڻ جي هلي وئي ۽ پوءِ هوءِ ڪڏهن نظر ڪانہ آئي.

سنڌ الاجيءَ جي لان ۾ ويٺي اڄ الائي ڇو مونکي هوءِ شدت سان ياد آئي. الائي ڪهڙي دنيا ۾ هئي جو اوچتو هن تي نظر پئي. هن جي ڪلهي ۾ ٿيلهو ۽ هٿ ۾ شيخ اياز جو ڪتاب "راڄ گهاٽ تي چنڊ" هئو.

مون تي نظر پوندي، لڙي آئي. ٿيلهو ۽ ڪتاب هيٺ رکي پاڻ چنڊيائين ۽ ويهي رهي. مان چپ چاپ اٿي ڪينٽين تان جوس جا بہ پئڪيٽ ۽ چپس جون بہ ٿيلهيون کڻي آيس.

"قرض چڪائڻ ٿو چاهين؟" هن مونڏي ڏسندي پڇيو.

"وياج سوڏو." مون ويهندي چيو.

"مان نہ ٿي پيان." هوءِ مڙي پرتي منهن ڪري ويهي رهي. مون هن جي ڪلهي تي هٿ رکيو، هن ڪنڌ ورائي ڏٺو.

"ائين ڪنديئن!؟" مون چيو. هوءِ چپ چاپ مڙي ويٺي. چپس جي ٿيلهي کولي مون ڏانهن وڌائيندي چيائين هڪ ڳالهہ پڇان؟"

"رواجي ڳالهہ نہ پڇجان." چيم.

"اڪين ۾ اوجاڳو اٿئي؟" پڇيائين.

"رات ستو ناهيان." چيم.

"روز جيان؟" پڇيائين.

مان کلي پيس هن منهنجون پاوناٺون سمجهيون پئي.

"ٻي ڳالهہ پڇان؟" هن پڇيو.

"توکي اجازتن جي ضرورت ڇو ٿي محسوس ٿئي؟" چيم.

"ڪالهہ صبح کان وٺي اڄ هن مهل تائين تو وقت ڪيئن گذاريو آ؟ اهو ڄاڻڻ چاهيان ٿي." هن جملو پورو ڪري مون ڏي ڏٺو.

"ڇو؟" ڪنڌ هيٺ ڪري پڇيم.

"ضروري آ ڇا ڪو سبب ٻڌايان؟!" ورائيائين.

مان خاموش ٿي ويس. هوءِ انتظار ڪرڻ لڳي.

"ها ڪالهه، 23 اپريل تي، صبح جو آئين. ڪٿان وڃي جاڳئين؟" شايد انتظار ڏکيو ٿي ويو هو. تنهن ڪري هن ئي ڳالهايو.

"هيو ته ڇنڇر پر ڪاليج ۾ بائيڪاٽ ٿيو هو، ان ڪري 12 وڳي." چيم.

"پوءِ؟" ڳالهه جاري رکڻ لاءِ پڇيائين.

"پوءِ تيار ٿي دوستن سان ڪچهري ڪيم. شام جو هيڊي واڪنگ ڪرڻ آيس رات هتان واپس ويس ته هڪ دوست ٻڌايو ته سڀاڻ "ڪنول" جي سالگره آ" مون چپ ٿي هن ڏانهن ڏٺو، چپ چاپ پنهنجي آڱر ۾ منديءَ کي پنهي هٿ سان ڦيرائي رهي هئي.

"رخسانه! "ڪنول" منهنجو آئيڊيل آهي. هوءَ تمام پياري چترڪار آهي. هن جي هٿن جي آڱرين مان زندگي جذبن سوڌو جنم وٺندي آهي. پنهنجي آئيڊيل جي سالگره جو ٻڌي، تون سمجهي سگهين ٿي ته مون تي ترت ڪيترن سوالن حملو ڪيو هوندو. آخري تاريخن ۾ هڪ هاسٽلر شاگرد وٽ پنهنجي آئيڊيل کي سالگره جو تحفو ڏيڻ لاءِ ڇا ٿو ٿي سگهي؟ پوءِ به هڪ دوست کان پئسا وٺي شهر ويس. سمورا گفٽ سينٽر ڳولهيم ڪا سُرَ جي شئي نه ملي خالي هٿ، موٽندي سوچيم ڪا شئي ملي به ها ته ايڊريس نه هئڻ ڪري "ڪنول" کي ڪيئن ڏيان ها؟ ۽ پوءِ هاسٽل تي اچي سمهي پيس. پر ننڊ اچي ئي ڪانه سوچيم شاعر هجان ها ته ڪنول تي شاعري ويهي ڪيان ها. ليکڪ هجان ها ته مٿس ڪهاڻي ويهي لکان ها. چترڪار هجان ها ته سندس ڪو خوبصورت پورٽريٽ ٺاهيان ها. پر افسوس مان ڪجهه به ڪونه هوس.

نيٺ سوچيم ته ٻيو ڪجهه نه، ته به ڪنول جو ٽيلي فون نمبر آهي. صبح جو سوير ڪيس فون تي "هئپي برٿ ڊي ٽو يو" چوندم ۽ اٿين منهنجا پهريان لفظ هوندا جيڪي صبح سان هن جي ڪنن تائين پهچندا. پر پوءِ به رخسانه!

الائي چو مان مطمئن تي نہ سگهيس" مون رخسانہ ڏي ڏٺو. هوءَ ڏاڍي ڌيرج سان ٻڌي رهي هئي. مون ڳالهہ جاري رکي.

"رخسي! اوچتو مونکي ياد آيو تہ تي سگهي ٿو صبح سان مون کان اڳ

کيس سندس گهر ورا مبارڪ ڏئي چڏين. نمبر ٿي نہ ملي ياچان بہ مان ڳالهائي نہ سگهان ۽ ائين جنهن مهل رات جا 12 ٿيا تڏهن ازخود منهنجي وات مان "هئپي برٿ ڊي ٽو يو ڪنول!" جا لفظ نڪري ويا ۽ ائين مون پاڻ کي ڏڍ ڏنو تہ صبح جو جڏهن ڪنول کي فون ڪندم تہ کيس چوندس تہ "منهنجي هزار چاهڻ جي باوجود بہ تي سگهي ٿو "هئپي برٿ ڊي ٽو يو!" جا لفظ تنهنجي سالگره جي ڏينهن تي پهريان منهنجا نہ هجن، جيڪي تنهنجي ڪنن تائين پهتاهجن، پر اها حقيقت آهي ڪنول! تہ هوا ۾ اهي منهنجا ئي پهريان لفظ هوندا جيڪي پنهنجون لهرون ناهي آواز جي سطحن ۾ سمايا آهن." مون ٿڌو ساه کنيو ۽ ڳالهہ جاري رکيم.

"ان کان پوءِ! مون سوچيو تہ ڪنول کي ٻڌائيندس تہ امان چوندي آ تہ شال تنهنجا سڄڻ سدا سرها رهن، چو جو تنهنجي سرهائي سڌي انهن جي سرهاين سان لاڳاپيل هوندي آ" شال! امان جون دعائون اگهامجن ۽ ائين ڪنول کي دعائون ڏئي موڪلائيندس. پوءِ صبح سان "ڪنول جي" آفيس نڪري وڃڻ کان اڳ فون ڪرڻ جي الڪي سبب، سڄي رات مان سمهي نہ سگهيس. ڇهين وڳي آپريٽر ننڊ پيو هو هيٽ ڦاٽڪ تان اچي پبلڪ ڪال آفيس تان ڪرڻ چاهيم سا بند لڳي پئي هئي. ستين تائين اتي انتظارڪيم وري موٽي هاسٽل تي آيس تہ شهر جو نمبر انگيج مليو ائين اٺ ٿي ويا ۽ سوچيم تہ هاڻي هوءَ ڊيوٽيءَ تي وڃي چڪي هوندي. پوءِ اجوڪو سڄو ڏينهن ڪيئن گذريو هوندو؟ سو تون سمجهي سگهين ٿي! ڪاليج وڃي ڪونہ سگهيس پڙهائي بہ نہ ٿي سگهي، بس ائين روم تي پيو رهيس. شام تي ڦاٽڪ تان پي سي او تان وري ٽراءِ ڪيم. نمبر ملي ويو. پر رخسانہ! مان ڪنول کي رڳو "هئپي برٿ ڊي" ئي چئي سگهيم. وڌيڪ ڪجهہ ڳالهائي نہ سگهيس. رات تي جو ڪجهہ سوچيو هئم اهو مون وٽ ئي رهجي ويو." مون

ٿڏو ساه کنيو. "ايئن ڇو ٿيندو آ رخسانه! ڳالهيون ڪڏهن ڪڏهن زبان تي چڙهڻ کان نابري ڇو واري ويهنديون آهن؟" مان سوال ڪري رخسانه ڏي نهاري نه سگهيس. ڪافي وقت کان پوءِ هن وراڻيو "تون ڀارآهين اڄان، توکي اهي ڳالهيون سمجهه ۾ نه اينديون!" هن ڳالهه اڳتي وڌائيندي پڇيو. "ها ان کان پوءِ تو ڇا ڪيو؟"

"ان کانپوءِ هيڏي هليو آيس سوچيو هئم ته هتي اچي تصور ئي تصور ۾ توسان دل جو حال ڪري ڪجهه بار هلڪو ڪندس. اتفاق آ جو تون روبرو اچي وئين ۽ وڏو اتفاق اهو آ. بلڪه حيرت جهڙي ڳالهه آهي ته، هيءَ سڄي ڳالهه مان توکي ڪيئن ٻڌائي ويس؟" مون حيرانگيءَ مان چيو.

"تنهنجي ڳالهه ٻڌائي وڃڻ جي جيتريقدر ڳالهه آ. ته ان ۾ ڪجهه ٻڌندڙ جي به ايفيشنسي آهي." هن مسڪرائي چيو ۽ پل کان پوءِ هن وري ڳالهايو "آڪاش اڄ هي پاڻ ٽيون دفعو مليا آهيون ۽ شايد هيءَ ملاقات اسان جي آخري هجي!" هن ٿڌو ساه ڀري ڳالهه جاري رکي. "زندگي ايڏي فالتو ڪانهي جيڏي تون سمجهين ٿو!" هوءَ چپ ٿي وئي "مان پنهنجي مڙس جي خواهش تحت پڙهائي اڌ ۾ ڇڏي واپس ڳوٺ وڃي رهي آهيان. پر ويندي ويندي تنهنجي سوچڻ لاءِ هڪ سوال ڇڏي وڃڻ ٿي چاهيان. جيئن نين هڪ رات تو ڪنول جي برٽ ڊي تي ويچاريو هئو. ائين هڪ رات منهنجي هن سوال تي به ويچارجان. پر اهو ذهن ۾ رکجان ته منهنجي سوال ۾ ڪابه جيليسي نه آئي." هوءَ جملو پورو ڪري ڪتاب هٿ ۾ کڻي آئي. ٿيلهو کلهي ۾ وجهي گلن جي ٻاريءَ ڏانهن وڌي هڪ گلاب جو گل پٽي، آئي منهنجي هٿ ۾ ڏيندي چيائين، جي ڪنول ملئي ته مون پاران ڪيس ڏجان!" مون هن کان گل ورتو ۽ سوال جو انتظار ڪرڻ لڳس. هن جهڪي منهنجي هٿ ۾ هٿ وجهي مون کي اٿاريو. "آڪاش! مون توکي پهرين ملاقات ۾ چيو هو نه ته هاڻي مان پاڻ کي ڄامشوري ۾ اڪيلو نه پائيندس."

"ها." مون هن سان گڏ هلندي چيو.

"هي ڄامشوري جا بلڪه سموري سنڌ جا شاگرد ۽ شاگرديائيون ئي نه،

سمورَو عوام بہ تو سان آهي. تون پاڻ کي اڪيلو نہ ڀانئجان." هوءَ بيهي رهي ۽ پل ڪان پوءِ منهنجي اکين ۾ اکيون وجهي چوڻ لڳي. "هاڻ سوال اهو آ تہ تون ٿي ٻڌاءِ تون پنهنجي ذاتي زندگيءَ ۾ چوويهن ڪلاڪن مان ڪيترو وقت ڪنهن قومي ڪارج لاءِ تو استعمال ڪرين ۽ ڪيترو فالتو؟" هوءَ چپ ٿي وري ڳالهائڻ لڳي. "زندگيءَ ۾ جي اتفاق سان ڪڏهن ملي وياسين تہ مان توکان تنهنجي وقت جو احتساب ڪندس! جيڪڏهن نہ تہ جڏهن بہ سنڌالاجيءَ جي سامهون اچي ويهين تڏهن تون پنهنجي وقت جو پاڻ احتساب ڪندو رهجان." ائين چئي هوءَ مون کان هٽ جدائي اکٽي هلي وئي.

مون مڙيَ سنڌ الاجيءَ ڏانهن ڏٺو، منهنجو ڪنڌ جهڪي ويو. ●

(1988ع)

جيسين ٿئي جيت

هو سپليمينٽري امتحان جي سلپ وٺي، ڪاليج آفيس مان نڪري، گيٽ تي پهتو تہ سندس نظر، سامهون اينڊڙ شاگرديائين مان سندس سؤٽ صبا تي پئي، هن بہ ڪيس ڏسي ورتو. سَندس چال سست ٿي وئي. ايئن هوءَ بين ڪان پوئتي رهجي وئي. هي ڏاڪٽ لهي سائنس مليو ۽ اچي لئبرريءَ جي سامهون واري پارڪ ۾ ويٺا.

”چو ايل- ايم- سيءَ جيان اُداس لڳي پئي آن؟“ هن چهري مان هڪ سنهو تاندورو پٽيندي صبا کي چيو.

”رات مون توکي فون ڪيو هو!“ صبا سندس ڳالهہ ڏانهن ڌيان ڏيڻ بنان پنهنجي ڳالهہ ڪئي.

”جڏهن کان هاسٽلن کي ديوارون ڏٺي، پوليس ويهاري وئي آ، تڏهن کان ٽيليفون تي رومانوي رهاڻيون مون ڇڏي ڏنيون آهن!“ هن وراڻيو. پل کان پوءِ چيائينس: ”چانهن جو موڊ آهي؟“

مون ناشتو بہ نہ ڪيو آ!“ صبا آهستگيءَ سان چيو.

هي بئي اُٿيا ۽ ڪاليج جي ننڍڙي پارڪ کي بہ چوڌاري ڏنل لوهي سيخن جي ديوار کان ٽپي، ننڍڙي دروازي کان ٻاهر نڪري سومري جي گول ڪينٽن تي اچي ويٺا.

هو حيران هو. اڄ صبا، هن مهل تائين سنجيدي هئي.

”اخبارون پڙهين پيو؟“ صبا پاڻيءَ جو گلاس هن ڏانهن وڌائيندي چيو.

”ڪورس جي پيٽ ۾ ريگيولرٽيءَ سان“

جواب ٻڌي صبا ٿڌو ساهہ کنيو.

”چو لاتعلقيءَ جو اشتهار ڇپيو آ ڇا ڪو؟“

”نہ!“ هن آهستگيءَ سان چيو؟“

" ضرورت رشتا جي ڳالهه آ؟"

هن ڪنڌ هيٺ ڪري ڇڏيو.

"الڪو ڇو ٿي ڪرين؟" هن فارماڪالاجيءَ جي ڇوپڙي ٽيبل تي رکندي صبا کي چيو.

"آءٌ مذاق جي موڊ ۾ قطعي ڪانهيان!"

" نار واري لڙائيءَ ۾ تيزي اچي وئي آهي- جنيوا ڳالهين ۾ ٽي صحيحون ٿي چڪيون آهن. سنڌ ۾ ڊاڪٽرن خلاف آپريشن منظم نموني نئين سر شروع ڪيو ويو آهي. ٿرپارڪر ۾ مرچن جي فصل کي بيماري لڳي وئي آهي. پبلڪ سروس ڪميشن جي امتحانن ۾ ڪامياب اميدوارن جا نالا ظاهر ٿي چڪا آهن........"

" تو ايم- اي پرائيويٽ انٽرنيشنل رليشنس ۾ ڪئي هئي نه؟" صبا ڳالهه ڪٽيندي ڪانٽس پڇيو.

" جي! ان ڪري مون کي اها به خبر آهي ته بين الاقوامي تعلقات سڌارڻ ۾ راندين کي به تمام وڏي اهميت حاصل آهي. اهي نه رڳو ان لاءِ پر ماڻهن جي ذهن کي اندروني مسئلن کان پرانهون رکڻ لاءِ پڻ ڪم آنديون وينديون آهن. شهر ۾ چيسس ٽورناميٽ به ٿي رهي آهي. اها خبر به هئي اخبار ۾!"

ٻئرو ٻه ڪواب سلائيس، ٽيبل تي رکي ويو. هن هڪ پليٽ مون ڏانهن وڌائيندي چيو، "ناشتو نه ڪيو اٿئي پايان ٿي، تڏهن ڏاڍو تو ڳالهائين!"

" نه، مون کي اها ڳالهه سمجهه ۾ نه آئي آ اجان ته تو اخبارن جو ڇو پڇيو؟ سياست کان تون خفا!"

" سياست کان ماڻهو سدا لاءِ خفا نه ٿو رهي سگهي نه؟"

هن ٽشو پيپر سان چپن تان ساس اگهندي چيو.

" ته اخبارن ۾ بيان بازيءَ جو خيال آهي؟ او-ڪي. مان تنهنجي هرممڪن مدد ڪندس صبا! مان توکي بلڪل نوان مسئلا ٿو ٻڌايان. تون پريس رليز چا؟ پريس ڪانفرنس به ڪري سگهين ٿي!"

هو آڱرين تي ڳڻيندي چوڻ لڳو. " نمبر ون! ٻه سؤ چورس ميلن تي ڦهليل ايشيا جي وڏي ۾ وڏيءَ عظيم ڊيڊ منچر، جنهن جي پاڻيءَ سان پنجاهه هزار ايڪڙ زمين آباد ٿيندي هئي ۽ اڻ ڳڻين ماڻهن جي گذر سفر جو ٻلو ٿيندو هو، تنهن ۾ پاڻيءَ جي سطح گهٽجي رهي آهي، ايسٽائين جو دانسته پمپنگ

اسڪيم تحت بہ پاٽيءَ ۾ واڌارو مشڪل ٿي ويو آهي!“ هن ڳالهہ اڳتي هلائيندي چيو: ”نمبر ٽو! جنيوا ناهہ ڪانپوءِ افغان پکوڙن کي واپس اماڻي سنڌي ماڻهن، سنڌ ڌرتي، ٻولي، ثقافت، مال ملڪيت ۽ عزتن جي حفاظت جو فرض پورو ڪيو ويو!“ هن ڊگهو ساهہ کڻي ڳالهہ جاري رکي.

”نمبر ٿري! هن وچين آڱر تي هٿ رکيو ”اسان وٽ بدين ضلع اسٽيٽ آف آئل آهي، اهو تيل اسان جو آهي ۽ هتي ان جي رائلٽي تہ رائلٽيءَ جي ماڳ، پر پورهيت بہ پنجاب مان امپورٽ ڪيا ٿا وڃن.“

”نمبر فور! هن اشارتي آڱر کي ڇهندي چيو. توکي خبر آ تہ علي حيدر شاهہ کي قيد ۾ ڪيترا ڏينهن ٿيا آهن؟ توڙيءَ ۽ گهانگهرا موريءَ وارن ٽريبيونلس جو ڇا ٿيو؟“

”نمبرفائيو!..........“

”آءٌ بہ هتي ئي تہ رهان ٿي، مون کي خبر نہ هوندي؟“ صبا هن جو جملو ڪٽيو ۽ هو خاموش ٿي ويو.

پريان ڪاليج کي چوڌاري ڏنل لوهي شيخن جي پٺ جي اندرئين پاسي وينل پوليس وارن مان الاهي هٺ ڏي نهاري رهيا هئا. هيءَ دروازي وٽان اندر داخل ٿيندڙ هر شاگرد جي تلاشيءَ جو منظر ڏسي رهيو هو. صبا چانهن جي ڪپ ۾ کنڊ ملائي رهي هئي ۽ ميڊيڪل جا سمورا شاگرد ۽ شاگرديائيون زندگيءَ جي زهريلي ڪڙاڻ پنهنجي پينٽن جي کيسن يا پرسن ۾ لڪائي وڏا وڏا ٽهڪ ڏئي رهيا هئا يا مک تي مسڪراهٽون سجائي مستقبل جي ڪرب ڪان لنوائي رهيا هئا.

”تنهنجي ايم- اي جي ٿيسز جو عنوان ڪهڙو هئو؟“ صبا چانهن جو ڪپ ڏانهس وڌائيندي ڪائنس پڇيو:

”هڪڙو! افغان انقلاب ۱۹۷۹ع وارو، ٻيو انقلاب ايران خمينيءَ وارو ۽ ٽين فلسطيني ويڙهاند!“ هن آهستي آهستي ياد ڪندي ڪيس ٻڌايو.

”تو ڇا تي لکيو هو؟“ صبا چانهن مان سرڪ ڀريندي ڪائنس پڇيو:

”فلسطيني ويڙهاند تي!“

”ان کان اڳ جو مان توکان ان جو سبب پڇان، ڀهريان ٻڌاءِ اخبارون چڱيان پڙهيون اٿئي؟“

"ان ڪان اڳ جو مان تو کي ٻڌايان ته مان اخبارن ۾ ته چڱيان پڙهندو آهيان، ٻڌائڻ اهو ٿو چاهيان ته مون ته هندستان ۾ ڪنوارن جي پاڻ کي جيئري جلائڻ تي ٽيسز لکڻ ٿي چاهي، پر افسوس ان ڳالهه جو اسان جي امتحان سان ڪو واسطو نه هو.

"تو افغان انقلاب تي ڇو نه لکيو؟" صبا ڪوپ خالي ڪري ٽيبل تي رکندي ڪائنس پڇيو.

"الائي ڇو! مون کي پٺاڻن کان وڌيڪ فلسطيني پنهنجا لڳندا آهن. شايد ان ڪري جو انهن جا ۽ اسان جا دشمن پاڻ ۾ نظرياتي رشتيدار آهن ۽ پنهنجي جو آقا ساڳيو آ. جنهن جي دلاليءَ ۾ پاڻ کي وڌيڪ سرخرو ثابت ڪرڻ ۾ هڪ ٻئي کان گوءِ کڻن جي جتن ۾ جنبيل آهن." هن به ڪوپ خالي ڪري ٽيبل تي رکي ڇڏيو.

"تو اخبارون چڱيان نه پڙهيون آهن." صبا ڳالهايو.

"مان سگريٽ پيئڻ ٿو چاهيان." هن شدت مان چيو.

صبا پرس مان سگريٽ ڪڍي ڪيس ڏنو.

"تون جيڪا ڳالهه پڇڻ ٿي چاهين، ان ڳالهه ڪرڻ جو مون ۾ ساهس ڪونهي صبا! خبر ضرور اٿم." هن سگريٽ مان هڪ ڊگهي ڦوڪ ڀري، پنهنجي اندر جي سموري يوڳنا کي دونهين ۾ ڦوڪڻ چاهيو. پر ڀانيائين ته هو ائين ڪري نه سگهندو، ان ڪري هن سگريٽ کي بوٽ جي تري هيٺان چيپاڻي ڇڏيو. صبا ڏانهس ڏٺو! هن جي رونءَ رونءَ ڪانڊارجي ويئي هئي، اڌ پڪوڙيل مُٺ هن جي نرڙ تي هئي ۽ هو خيالن ۾ گم تي ويو هو. صبا کي ياد آيو، ڪوڙ سال اڳ شهيد اشوڪ سنڌيءَ جي شهادت به ڪيس لوڙهي وڌو هو. پوءِ شهيد نظير عباسيءَ جي شهادت به هن الائي ڪيئن سَني هئي؟! ۽ ويجهر شهيد فاضل راهوءَ جي شهادت به هن کي ولوڙي رکيو هو. صبا ٻيهر ڏانهس نهاريو. هو ٻنهن کي ڏندن سان ڪتري رهيو هو ۽ پريان سپاهي ڪنهن ڳالهه تي ٽهڪ ڏئي رهيا هئا- ڪا مهل ماٺ رهي.

"تون چاهين ته مان اجان ڪلاڪ اڌ ماٺ رهي سگهان ٿي!" صبا ڳالهايو.

هن مرڪي ڏنو ۽ هڪ گهري نظر سان صبا کي ڏٺائين. ۽ بيخوديءَ مان چيائين:

"مان هن سان ملڻ آيس!"

"ڪنهن سان؟" - صبا اتاولائيءَ مان پڇيس.

"ابوجهاد سان!" هن بيخوديءَ ۾ وراڻيو.

"ڇا پڻي ڇيائين؟" - صبا پڇي ويٺس.

"ڇيائين پڻي، جيسين هڪ به فلسطيني، پنهنجي ڌرتيءَ لاءِ وڙهندو رهندو، تيسين مان زنده رهندس!"

صبا هن جي اکين ۾ جوت محسوس ڪئي. "ٻيو ڇا ڇيائين؟" صبا پڇيو.

"ٻيو ڇيائين ته "اسرائيلي آرمي جي تاريخ" ۽ "سٽلمينٽر جا نئدا اوزار" * تي جيڪي منهنجي رت جون ڦهنگون لڳيون آهن سي ڪڏهن به خشڪ نه ٿينديون." هن ٿڌو ساهه کنيو "صبا! ٻي خبر اٿئي هن ڇا چيو هن چيو ته ١٩٥١ع ۾ قاهره ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ جي استاد علامه آءِ آءِ قاضي جي حوالي سان مون کي ڀٽائيءَ جي فڪر سان آشنا ڪرايو ويو هو● ۽ صبا! هن لطيف ۽ آءِ آءِ قاضيءَ لاءِ عقيدت ۽ پنهنجي ۽ پنهنجي قوم پاران لطيف واري سنڌ جي بقا ۽ بحالي لاءِ وڙهندڙ سنڌي قوم لاءِ سلام ڇيا.

صبا ڏاڍي سانتيڪي نموني هن کي ٻڌي رهي هئي هن ٽيبل تي پيل صبا جو پرس کنيو ۽ ان ۾ سنڌ س لاءِ رکيل سگريٽن جي پاڪيٽ مان سگريٽ ڪڍي دکايو.

"هن توکي پنهنجي زال "انتعار" جي باري ۾ ڪونه ٻڌايو؟" صبا ڪانئس پڇيو.

"اتڻ ڪان ٿورو اڳ هن "ام جهاد" جي باري ۾ ٻڌايو. هن مسڪرائي ٻڌايو ته هوءَ سندس پياري سوٽ هئي!" صبا شرم وچان ڪومائجي وئي. هن ڳالهه جاري رکي.

"صبا! هن هاو به ٻڌايو ته ساڻس پيار جي ابتدا ڪيئن ٿي؟ سٺ واري ڏهاڪي ۾ سندس آپريشن ۾ هوءَ فائرنگ ڪندي ڪيڏي خوبصورت لڳندي هئي؟ ۽ جڏهن هو شام ۾ هڪ مهينو قيد ٿيو هو ته هوءَ پي ايل او جي ڪمانڊر انچيف ٿي هئي

هن ڳالهه پوري ڪري صبا ڏي نهاريو. هوءَ شرم ٻوڙيءَ جيان شرمائجي وئي.

"سوٽ!" هن صبا کي سڏيو. ڪو جواب نه پائي هن ٻيهر ڪيس سڏيو.

صبا اونهن ويچارن مان نڪري آئي ۽ هن جي اکين ۾ ڏٺائين صبا محسوس

ڪيو تہ هن جي اکين ۾ جَوَ ڪجهہ لکيل هو اهوَ هن پڙهي ورتو.

"سوٽ! لطيف جي سنڌ لاءِ تون ابو جهاد جهڙو ڪردار ٿي، آءٌ توکي ام جهاد جهڙي ٿي ڏيکاريندس!" صبا جملو پورو ڪري هن ڏانهن هٿ وڌايو. هن جو هٿ ڀرپور طاقت سان ڏانهس وڌي ويو. ٻنهي جي مک تي مرڪ ڦهلجي وئي، جا سوڀ جي علامت هئي.........●

(1988ع)

---

* ہہ ڪتاب جيڪي شهادت ويل ابو جهاد پڙهي رهيو هو.

● ١٩٣١ع ۾ قاهره يونيورسٽيءَ ۾ علاما آءِ آءِ قاضي پڙهي آيو هو.

بندش

هن چيو ”هاڻ پاڻ نہ ملي سگهنداسين!“

منهنجو ڪو ريسپانس نہ ڏسي هن ٻيهر چيو، ”مون چيو هاڻ پاڻ ملي نہ سگهنداسين!“

مون وري بہ، نہ چرڪ ڀريو، نہ تعجب ڪاڏو! هوءَ مسلسل تڪيندي رهي. ”نيٽ ڀهراڙين ۾ ۽ ميٽروپوليٽن سٽيز ۾ ائين ڪڏهن ڪان ٿيڻ لڳو آهي!“ مون چيو ”دوستيءَ درميان ديوارون ۽ پريم تي پهرا تہ ننڍن شهرن جي واسين جي مقدر ۾ لکيل هوندا آهن. توکي اوچتو ڇا ٿيو؟“ منهنجي سوال تي ڪِپل وقت هوءَ ڪٿي وڃائجي وئي ۽ نيٽ ورندي ڪٿي آئي.

”معاشرو تہ هڪيئي سان لاڳاپيل آهي! جاگيرداري باقيات.....“

”آءِ انڊر اسٽينڊ!“

”مدت پاڇاڻان اڄ توسان رهاڻ جو وجهہ مليو اٿر، ان ڇاڻ مناسبت سان تہ درد، ونڊڻ سان گهٽبو آهي، مان بہ چاهيان ٿي تہ پنهنجي دل ۾ دفنايل سيئي دک ۽ درد توسان ويهي سليان!“

مون هڪ ڀرپور نگاهہ سان سمنڊ ڏانهن ڏٺو ۽ سوچيو جيڪڏهن آمريڪا ۽ ان جي اتحادين عراق جي خلاف ڪيميائي هٿيارن جو استعمال شروع ڪيو ۽ تيل، گيس ۽ ٻين معدني ذخيرن کي تباهہ ڪيو تہ هن وقت تہ جنوري ۾ موسم بدلجي . گرمي ٿي وئي آ پوءِ تہ هيءُ سمنڊ بہ.... مون سوچيو ئي پئي تہ سمنڊ جي هڪ وڏي وير، اسان کي چيلهہ تائين پڄائي ڇڏيو. پيرن هيٺان واريءَ جي سرڪڻ ڪارڻ، هن جي هٿ، منهنجي هٿ کي، سوگهو جهلي ورتو. اسان ڪرندي ڪرندي پاڻ سنڀالي ورتو.

”تون چاهين ٿي تہ جي هي پاڻي توکي گهلي وڃي تہ آئون بہ توسان ڀلي ٻڏي وڃان؟“ پاڻي آهستي آهستي واپس وري رهيو هو، واري وري بہ پيرن هيٺان سرڪي رهي هئي، پر هن منهنجي هٿ کي ڇڏي ڏنو.

"مون پاڻ کي بچائڻ لاءِ تنهنجو سهارو ورتو هو، توکي پوڙڻ لاءِ خدا نه ڪري....!" هوءَ جملو پورو ڪري نه سگهي. مون ڪلي ڏنو ۽ سندس هٿ کي، پنهنجي هٿ ۾ جهليندي چيو، "مان ته خدا ڪري يا نه ڪري، جي ٻڏان ها ته اڪيلو نه وڃان ها!" هوءَ به کلي پئي، واريءَ جا ذرڙا چمڪي پيا. هڪ نوجوان، صدر صدام حسين جون تصويرون کڻي اچي اسان آڏو بيٺو، هن ڊائريءَ جي صفحن جي وچ ۾ پيل ڪجهه نوٽن مان ۴۰ روپيه ڏئي صدام حسين جا به فوٽو خريديا!

"ڊو يو لائيڪ هم؟ مون پڇيو.

"ڊو يو هيٽ هم؟" ۽ هن موٽ ۾ مون کان پڇيو.

"ايڪسيپٽ اسٽيبلشمينٽ، ڊيئر از نو ايني سنگل پرسن، ان اور ڪنٽري، هو هيٽ صدام!"

"اسٽيبلشمينٽ جو اثر، اسان جي والدين تي آ، الائي اسان جي والدين جو اثر اسٽيبلشمينٽ تي؟" هن کلندي چيو، اسان جي ڳالهه ٻولهه تي، صدام حسين جون تصويرون وڪڻندڙ ڇوڪرو به کلي پيو! مون کي حيرت ٿي. ڏانهس ڏيان سان ڏٺم، ياد آيو اسان جي ٿي آفيس ۾ اڪوٽي حڪومت ۾ جونيئر ڪلارڪ اپائنٽ ٿيو هو پر نئين پاڪستاني وزير اعظم، ڪانٽس روزگار ڪسي ورتو! مون کي تعجب ان تي به ٿيو ته عراقي صدر ڪيس برسر روزگار بنائي ڇڏيو! هن مون کي سوچن مان ٻاهر ڪڍندي چيو، "خبر اٿئي اسان وٽ الزامن ڏيڻ وارا اسان جي آدمشماريءَ کان به گهڻا آهن ۽ انهن جي سخاوت ان مان ئي ظاهر آهي ته الزام ڏيندي ڏيندي، پنهنجا به سمورا الزام، اسان جي کاتي ۾ وجهي ڇڏيندا آهن. الزامن، تهمتن، طعنن، تنڪن ۽ گارين جون پريون آهن اسان جي ڪلهن تي....!"

"ڊڄين ٿي نه؟" مون چيو.

"ڊڄان ڪانه ٿي، ڊيڄاري وئي آهيان!" هن چيو.

"ڳالهه کي ناهڻ اچي ٿو." چيم

"تو وٽان سکي آهيان!" چيائين، مان چپ ٿي ويس.

مون کي هن جو پهريون ڏينهن ياد آيو.

ان ڏينهن پنجن منٽن ۾ ليٽر ٽائيپ ڪري، پٽيوالي هٿ، صاحب ڏي موڪلي، پنهنجي نونيون ٽيبل تي رکي، هٿ ڪاڏيءَ تي رکي سوچڻ لڳو هيم "ڇا ايترو جلد به ڪو جاب ملي ٿي سگهيو؟" اٿين ئي هڪ ڪلاس فيلو سان سندس پيءُ جي ايڊورٽائيزنگ ايجنسيءَ جي آفيس ويو هيم. دوست جي ئي ڪنهن ڪم جي حوالي سان! ڳالهين مان ڳالهيون نڪتيون ۽ ڳالهين مان ئي منهنجو جاب نڪري پيو ۽ ٻئي ڏينهن کان ئي مان بيروزگاريءَ جي طعني کان محروم ٿي ويو هيم اوچتو ياد آيو هيم ته ڪالهه ويندي ويندي رشيد صاحب، هڪ ليٽر ڏئي ويو هو. ٽائيپ ڪرڻ لاءِ، اهو ته وسري ويو هو! هيو ته لنچ بريڪ، پر پيپر ڪيڏي ڪاربن لڳائي اچان ٽائيپ ڪرڻ ئي مس لڳو هيم ته پٽيوالو آيو.

"صاحب ٿو چوي، ڪالهه وارو ليٽر؟"

"جهٽ ترس ڏيان ٿو!" آڱرين جي اسپيڊ وڌائيندي چيو هيم. پٽيوالو ٻاهر هليو ويو. مان ٽائپ ڪندو رهيس. آفيس ۾ مون کان سواءِ، بس ٽائيپ رائيٽر جا کڙڪا ۽ وال ڪلاڪ جي ٽڪ ٽڪ هئي، جي جيئري رهڻ لاءِ ڪجهه نه ڪجهه ڪري رهيا هئاسين. ليٽر جي آخري مرحلي مهل ڪو اندر آيو ۽ اچي منهنجي پويان بيهي رهيو مان ٽائيپ ڪندو رهيس، ليٽر پورو ڪري، ڪيڏي پوئتي ڏٺم نظرن جي ملڻ سان ئي آواز آيو.

"گڊ مارننگ!"

مون گهڙيءَ ڏي ڏٺو ۽ ٽيبل جي خاني ۾ ڪاربن پيپر رکندي چيو.

"گڊ نون!" ورندي ڏئي مون ڪنڌ ڦيري، ان ڇوڪريءَ ڏانهن ڏٺو. هوءَ شرمائجي وئي هئي. مون ان حالت ۾ ڪيس نه ٿي ڏسڻ چاهيو.

"اوهان نوان اپائنٽ ٿيا آهيو!" ڪوڙ دير چپ چپات کان پوءِ هن ڳالهايو. "مان ڏيڍ مهيني جي پگهار کڻي، ڪپائي به چڪو آهيان" مون ٻنهي پوئتي نهارڻ جي وراڻيو هو.

"تنهن هجڻ جا ماپا، مهينن ۾ ٿوري ماپيا آهن" هن چيو هو.

مون ڪنڌ ورائي سندس چهرو ڏسڻ چاهيو پر هوءَ مون کي پٺي ڏيو بيٺي هئي. ڪرسيءَ تي ايزي ٿي ويهندي، هرويرو پڇيم.

"ڇا ۾ ماڀيا آهن؟"

"تنهارن ۾! اصل ۾ جيسين ماڻهو هڪ دفعو ماڻهوءَ کي نه ٿو ڏسي، تيسين ته نٿون ٿيو نه؟ ڏسو! مون توهان کي اڄ ٿي ڏٺو آهي نه؟!" هن چيو.

"اونهون!" مختصر جواب ڏئي مون سوچيو ته لنچ بريڪ وٺي!

"اوُن نالو پڇي سگهان ٿي؟" هن وري ڳالهايو. مون وري پوئتي وريا هن کي ڏسڻ چاهيو پر هوءَ ساڳئي انداز ۾ بيٺي هئي.

"بيشڪ پڇي سگهو ٿيون!" مون شرارتي انداز ۾ ڳالهه کي اتگهائيندي چيو هو

"ٻڌايو نه ڪئي؟" هن پڇيو

"ڪنهن جو؟" هن کي تنگ ڪرڻ ۾ مزو ٿي آيو.

"اوهان جو ٻيو ڪنهن جو؟" هن جي لفظن مان خفتگي بکي پئي.

"عليم" مختصر جواب ڏئي اٿيم ۽ ڪولر مان پاڻي پيري پيتم.

"هي پتيوالا...."

ڳالهه سمجهندي، جملو ڪٽيندي چيو هيم "مان پاڻي پنهنجي هٿن سان پيئڻ کي ترجيح ڏيندو آهيان!"

"ڇو جو ڪنهن کي ثواب ڏيڻ ۾ ڪنجوس آهيان!" چيو هيم.

"ڇو جو....؟ طنزيه نموني مرڪي، جملو اڻ پورو ڇڏي ڏنو هئائين.

"ويهي سگهان ٿي؟" هن پڇيو هو

"سواءِ هڪ جي، سڀ ڪرسيون خالي آهن!" منهنجو جواب هن کي سٺو نه لڳو. ڪرسيءَ تي ويهندي چيائين، "توهان مسلمان هئڻ ڪري، اخلاقيات جي جاءِ تي اسلاميات پڙهي هوندي، ان ڪري اوهان جو ڏوهه ناهي!"

"اسلام ۾ به بداخلاقيءَ جو درس ته ڪونهي!"

" ته پوءِ توهان کي، ڪريس مارڪس ڏئي پاس ڪيو هوندو!" مان کلي ويس

"اوهان مون کان نالو ته نه پڇيو؟" هن ٻيهر ڳالهايو.

"ڪهڙو ٿو فرق پوي؟" چيو هيم.

"تڏهن به!" هن چيو هيو.

"اصل ۾ مون کي نالا ياد ناهن ٿيندا، ان ڪري....!"

"پوءِ به مون کي شازيه چوندا آهن" هن نيٺ نالو ٻڌائي ڇڏيو.

" چوندا هوندا!" فائيل ۾ ليٽر ترتيب سان فائيل ڪندي، بي ڌيانيءَ ۾ چيو هيم

هڪ رات.......

مان ۽ منهنجي "زندگي"، مسواڙ جي ڪوليءَ نما بنگلي جي هڪ ڪمري ۾ ڪهنجيل بستري تي ليٽيا پيا هئاسين. مان ڪمري جي درين مان چنڊ کي ڏسي رهيو هئس، جنهن کي گرهڻ ورتي ڪجهه وقت گذري چڪو هو ۽ هوءَ اهو سمورو وقت خاموش هئي.

سندس خيال هو ته چنڊ گرهڻ جي ڪري، سندس ڪک ۾ پلجندڙ، اسان جي هڪ ٻي زندگيءَ کي ڪوبه خطرو لاحق ٿي سگهيو ٿي ۽ منهنجي هر دليل جو جواب هن وٽ اهو هو ته، "پلا احتياط ڪرڻ ۾ ڇا هي؟" هن جو ته اهو به خيال هو ته مان به عام سنڌي شاعرن وانگي، زندگيءَ متعلق گهٽ پر چنڊ متعلق گهڻو سوچيندو آهيان، جڏهن ته هن کي منهنجي اها ڳالهه به سمجهه ۾ نه ايندي آهي ته "مان زندگيءَ کي ـــــ هوءَ مون کي گهاري رهي آهي ۽ اسان بس رڳو اقليت ۾ تبديل ٿيڻ جي خلاف جي، جدوجهد ڪري رهيا آهيون."

"تو پنهنجي فيل ٿيڻ جي خبر مائٽن کي ڏني آهي؟" هن اوچتو ڳالهايو. هن جو آواز جيتوڻيڪ ڀاري ۽ مضبوط هو پر لهجو بيمارن جيان ٿي لڳو.

"اها خبر هنن لاءِ ڪا عجيب ڪانه آهي. هو الائي ڪيڏيون وڏيون خبرون ٻڌي چڪا آهن. تنهنجي منهنجي شاديءَ جي خبر جيان، اها خبر به منهنجا دوست، مائٽن تائين پهچائي ڇڏيندا. هو ان معاملي ۾ منهنجا سچا دوست آهن. تون ڪو فڪر نه ڪر!"

منهنجي ورنديءَ تي هوءَ ڪي پل ماٺ ٿي وئي. ٻاهر رستي تي ڪنهن ڪنهن مهل ڪا چوڪيدار جي وسل يا ڪنهن گاڏيءَ جو ڪو آواز اچي وڃي رهيو هو. نه ته سانت جو سفر جاري هو.

"ته تون پلا هر دفعي فيل ڇو ٿو ٿين؟" هاڻ هن جو لهجو ڪجهه صحتمند ٿيڻ لڳو هو.

ڪري.... مون فيصلو ڪيو آ تہ...."

"تون ڪير ٿيندي آهين اڪيلي فيصلي ڪرڻ واري؟" جملو ڪٽيندي مون ڪاوڙ ۾ چيو.

"اسان جو فيصلو آهي تہ .... هاڻي چئہ!" تہ مون چيو-

هوءَ چپ رهي.

"هاڻ پاڻ نہ ملي سگهنداسين!.... هانہ!!" مون پڇيو. هوءَ يڪ ٽڪ مون ڏانهن ڏسندي رهي. "يقين ها ڪنديئن، پر منهنجي ڳالهہ ٻڌ! مون کي اهو فيصلو قبول ناهي!" هوءَ بي جان جسم جيان گهوريندي ئي رهي.

"منهنجو "او ساري" اسان جو فيصلو اهو آهي تہ پاڻ زندگيءَ پر ملندا رهنداسين بلڪ گڏ هونداسين! مان مڃان ٿو، جاگيرداري باقيات اسان کي عملي جيون ساٿي نہ ٿيون بنائڻ جي اجازت ڏئي سگهن ۽ مان اهو بہ ڄاڻان ٿو تہ جن بہ جذباتي قدم کڻي معاشري کان بغاوت ڪري اهڙا قدم کنيا آهن، سي اڪثر ڪري پڇتائي رهيا آهن پر گڏ رهڻ جو مطلب گڏ هجڻ ۽ ملڻ جو مقصد ملاقاتن تي ئي محدود ڪونهي هوندو!" مون ڪيس سمجهائيندي چيو "اندرا ستيہ!"

لڙڪ هن جي نيڻن ۾ پرجي آيا. "ها " چيائين.

"هڪ ٻئي جون تصويرون تہ بيڊ روم ۾ لڳائي نہ ٿيون سگهجن. هي بہ تصويرون صدام حسين جون ان ڪري بہ ورتم تہ هڪ تنهنجي بيڊ روم ۾ هجي، هڪ منهنجي ۾. من اهو احساس رهي تہ اهي گڏ ورتيون هيونسين" هن تصوير مون ڏانهن وڌائيندي چيو.

پريان پنج ڇهہ پوليس وارا، صدام حسين جون تصويرون وڪڻندڙ نوجوان کان تصويرون ڦري، ڦاڙي، ڪيس پوليس جي گاڏيءَ ڏانهن گهليندا پئي ويا.

(1991ع)

"ڇا مطلب؟" هن پڇيو.
"مطلب تہ، اوهان جو نالو، شازيہ ٿي هوندو!" متوجهہ ٿيندي، هبڪندي چيو هيم.
"تہ توهان کي اعتبار ڪونہ ٿو اچي؟"
"اعتبار اچڻ يا نہ اچڻ سان، ڪهڙو ٿو فرق پوي؟"
"توهان اسلاميات ۾ فيل ٿيا هوندا!" هن ڪاوڙجندي اکوٽي ڏنل راءِ ۾ درستي ڪندي جذباتي نوع ۾ چيو.
"توهان سائڪالاجي پڙهندي، سائڪو ڪيس تہ خدا نہ ڪري....."
"مان اڄ ئي ڊيڊيءَ کي توهان جي شڪايت تي ڪيان." هوءَ اٿي صاحب جي ڪمري ڏانهن وڌي. مان هيسجي حراسجي ويو هيس ۽ اکين ۾ التجا ڪندي، ڪيس مون مسڪين تي، رحم ڪرڻ جي درخواست ڪئي هيم. هوءَ دروازي تان موٽي آئي، مون ٽائيپ ٽيل ليٽر ڏانهنس وڌائيندي چيو، "هيءُ بہ کنيو وڃو، پلا صاحب ڏي!"
هوءَ کلي پئي هئي. ان ڏينهن ٽائيپ رائيٽر جي ڪي بورڊ مان الفابيٽ جا چار لفظ- ايل، او، وي، اي." الائي ڇو وري وري ڪاغذن تي لکجي پئي وي!
"تون وري ڇا پيو سوچين؟" هن ڪلهو هٽندي پڇيو.
"جوانيءَ وارا ڏينهن پئي ياد ڪيم،" ڪلندي چيم.
"مذاق ڇڏ! بڌ، بابا ان ڏينهن پڇيو، "ڪهڙو رشتو آ تنهنجو عليم سان؟" هن جي ڳالهہ مون کي حيران ڪري ڇڏيو.
"تو ڇا چيو؟" پڇيم.
"ڪهڙو آهي پنهنجو رشتو؟ مون کي ڪهڙي خبر؟!" ساهي کڻي چوڻ لڳي "ڇا پئي چئي سگهيم؟ چپ رهيس!"
چئينس چونہ پئي تہ رشتي جو عنوان ضروري تہ ناهي هوندو! هڪ رشتو اهڙو بہ هوندو آهي دنيا ۾، جنهن جو ڪو عنوان ناهي ڊڪشنريز ۾!"
"تون سنجيده بہ ٿيندي زندگيءَ ۾، ڪي....!" مان چپ ڪري ويهي رهيم.
پاٽيءَ جي هڪ لهر اسان ڏانهن وڌي رهي هئي، هن جهٽ ڏئي، واريءَ تي اسان پنهي جا لکيل نالا پنهنجي هٿ سان مٽائي ڇڏيا. "مان ڪنهن ٻين قوت هٿان اسان ٻنهي جو مٽجڻ نہ ٿي ڏسي سگهان!" هن جي چهري تي ويا ڪلتا هئي.
"بابا پئي چيو تہ ڪيس الائي ڪنهن ڪنهن ۾ الائي ڇا ڇا چيو آ..... ان

"تہ جيئن مان "جمهوري دؤر" تہ گهٽ ۾ گهٽ، Student Life ۾ گذاريان. نہ تہ ڊگريءَ کان پوءِ، ساڳيا ڌڪا ٿاٻا کائي، جمهوريت مان اصل لاءِ نہ، ويساهہ وڃائي ويهان!" مون چيو.

"نہ ائين تہ ڪونهي!" هن ٽهڪ ڪندي چيو.

"تہ، ڪيئن آهي؟" مون ڪانئس اڻ ڄاڻ ٿيندي پڇيو.

"تو تہ چيو پئي......"

"مون تہ چيو پئي تہ ڏينهن رات جي ڇهاسي هزار چار سؤ سيڪنڊن مان هڪ بہ سيڪنڊ اهڙو ناهي جنهن ڪي مان پنهنجو پنهنجي سگهان يا جيڪو مون کي پنهنجو محسوس ڪرائي سگهي! ها نہ؟ ...." مون سندس جملو ڪٽيندي، ڳالهہ کي تيز ڏيندي چيو.

"نہ! تو چيو هو تہ، "مان غير مطمئن آهيان!" هن ذهن تي زور ڏيندي چيو.

"ميڊيڪل مان ٿوري چيو هئم، پنهنجي سبجيڪٽ مان نہ، پر پنهنجي ڪاليج مان، پڙهائيءَ جي دقيانوسي طريقہ ڪار مان، "شاگرد... شاگرد" ۽ "شاگرد--- استاد" جي رشتن مان، ضبع انتظاميہ ۽ قانون نافذ ڪندڙ ايجنسين جي تعليمي ادارن ۾ بي جا مداخلت! مون کان نہ ٿي سَني ٿئي. زندگي! ..... تون ٻڌاءِ...." مون ساهہ کڻي ٻيهر ڳالهايو.

"تون ٻڌاءِ ائين وڳي جي اسٽينڊرڊ ڪاليج ٽائيم تي پهچڻ لاءِ صبح جو ڇهين وڳي اُٿڻ وارن جو ڏينهن ڪيئن گذرندو؟ ۽ رات جي ننڊ ڪيئن ۽ ڪهڙي ايندي هوندن؟ چار سؤ شاگردن جي اسٽرينٿ ۾ ليڪچر! هڪ ڏيڻ وارو سمجهي! ٻيو سلائيڊس ڏيکارڻ وارو ۽ ٽيان اچا ايپران سمجهن. ٻيو ٿيو خير." مون چيو.

"تنهنجو تہ خيال اهو بہ هوندو تہ پهريون پيرڊ Female Teacher جو هجي" هن طنز ڪئي.

"چونہ! صبح سان اهڙا ڇهرا ٽن سؤ شاگردن کي ننڊ مان جاڳائي وجهندا آهن. ڇا اها گهٽ ڳالهہ آهي؟ ٻي صورت ۾ ڇا ائين ڪونهي ڇا تہ اهي هلندڙ گهمندڙ، هوٽنگ ڪندڙ، ڪاڳرن مان جهاز ناهي، ليڪچر هال جي اڳين سيٽن تي اچلائيندڙ شاگرد ننڊ ۾ هوندا آهن؟! بلڪ هو تہ جاڳندي بہ اکيون

ننڍ ۾ هوندا آهن!......"

"چنڊ گرهڻ ختم ٿي؟" هن اوچتو پڇيو.

مون تڪڙ ۾ ۽ انهن جي ڪرائيءَ ڏانهن ڏٺو. مرمت لاءِ ڏنل آيل گهڙي نه ڏسي، مون چنڊ ڏي نهاريو. باقي ڪجهه گهرڻ هئي. مان اٿيم. ٿرماس مان چانهه جو ڪوپ ڀريو، هن جي سامهون ڪرسيءَ تي ٿي ويٺم.

"تون ڪنهن جي ڪنهن جي گرهڻ کان احتياط ڪندينءَ؟ زندگي! سموري لوڪ جي، منهنجي، بلڪ خود تنهنجي چهري تي به گرهڻ آهي. اسان ماڻهو آئينا نه به ڏسونَ پر ٻين جي چهرن ۾ ته ڏسي سگهون ٿا نه؟!!"

هنَ مسڪرائي ڏٺو. هڪ پيلي مسڪراهٽ، زندگيءَ جي مک تي هارجي وئي.

"تون سچ ٻڌاءِ، تو ميڊيڪل ڇو ڇڏي هئي؟"

هنَ منهنجي سوال جي ڪابه موٽ ڪانه ڏني. اکيون مٽي ڪري، سامهون لڳل پٽ تي سنڌ جي نقشي ۾ ٽنل، ڏار ڀيل، سنڌي ماڻهوءَ جي اڪريل چهري ڏي نهارڻ لڳي.

"توکي مان ٿو ٻڌايان اڄ ته تو ميڊيڪل ڇو ڇڏي؟! ڊائسيڪشن هال جو ڊپ ڪونه هو! ڊڪ ٻاڊيز جو ڀؤ ڪونه هو! خوف هو ته توکي ايل ايم سيءَ ۾ چرندڙ ڦرندڙ جيئرن لاشن جو، جن ۾ ساهه ته هو پر سينس ڪونه هو!" مون ٿڌو ساهه کنيو ۽ ڳالهه جاري رکي، "توکي سٺو دليل مليو. تو ڇڏي ڏني! مان به اهوئي سوچيندو آهيان، ته هتي ملندڙ گهمندڙ هي سڀ، ماڻهو آهن يا مشينون؟! پر ڇڏڻ هار آءِ هار، مان زندگيءَ ۾ نه ڪاڏي آ. اعتراض آهن انيڪ! منهنجو فيل ٿيڻ، احتجاج آهي!" مون چانهه جي ڪوپ مانُ ڍڪ ڀريندي ڳالهه جاري رکي. "اسان کي ڪاليج جي ڪينٽين اپيل ٿي ڪري! ڪاليج خود ڇونه؟ ست سال هت گذريا آهن! پوءِ به ڪاليج پنهنجو ڇونه ٿو لڳي؟ هي استاد سڀ روبوٽ ڇو آهن؟ پرنسپال کي هر سال نوان ٽائيلس لڳرائڻ جو ايڏو فڪر ڇو ٿو رهي؟ هي استاد سلائيڊس تي ليڪچر ڏيڻ بدران اهي نوٽس ڇپائي يا فوٽو اسٽيٽ ڪرائي ڇونه ٿا شاگردن کي ڏين؟......."

هائي! چنڊ گرهڻ ختم ٿي چڪي هوندي!" چوندي زندگي آهستي بستري تي اٿي ويٺي. مون چانهه جو ڪوپ ٿرماس مان اوتي ڏانهنس وڌايو.

"تون به ڇڏي ڏي ڪٽي ميڊيڪل کي، حيات!" چانهه جو ڪوپ وٺندي هن چيو.

"جمهوري درو ۾ استوڊنٽ لائيف جي طواليت مان به واقعي اسان کي ڇا مليو؟ ڪاليج ۽ هاسٽل کي ساڳيون چوڏيوارون، ساڳيو پوليس فورس! استوڊنٽس يونينس جي بحاليءَ جي اعلان کي به اڃي سال ٿيو آهي! هاسٽلون هاٽي به خالي ڪرايون ٿيون وڃن. هن دور ۾ ته تعليمي ادارن ۾ سنڌي اخبارون ۽ رسالا گهرائڻ تي به پابندي وڌي وئي آهي. جمهوريت مان ڇا پلئه پيو اسان کي تعليمي ادارا ساڳيا مدتون بند پيا ٿا رهن. نوڪرين لاءِ ڊگرين هوندي به ساڳين ماڻهن کي ايلاز ڪرڻا ٿا پون جن کي مارشل لا دؤر ۾ ايلاز ڪيا ويندا هئا!"

"تڏهن ته چوان ٿي!" هن چانهه جو وڏو ڍڪ ڀريندي چيو.

"چوين تون به سچ ٿي پر ... سوچيان ٿو. ڪجهه ته اهڙا ڊاڪٽر به هجن، جن کي گهٽ ۾ گهٽ ماڻهو ڪلهن کان وٺي جهنجهوڙي اهو پڇڻ کان نه ڇرڪن ته "توهان ماڻهو آهيو يا روبوٽ؟"! مون چانهه جو ڪوپ رکندي چيو.

"ته پوءِ مڙسيءَ سان پڙهه يا هينئر ئي ڇو ڇوا ڪرائي ڇڏ!" هن به چانهه جو ڪوپ خالي ڪري ورتو.

"پڙهڻ ماڻهوءَ جي پنهنجي وس ۾ نه هوندو آهي زندگي! اهو حالتن تي مدار ٿو رکي. ڇو ڇوا، جن جي هلندي آهي، انهن جي آفيسن ۾ سدائين هنگامي ميٽنگس هونديون آهن. سندن ڪارن جا شيشا ڊارڪ هوندا آهن ۽ سندن ٽيليفون سدائين انگيج ملندي آهي. ٽي سؤ پنجهٽ ڏينهن مان، جڏهن پنجهتر ڏينهن هڪ پروفيشنل ڪاليج هلي ته ماحول ڀلا لائق ٿي ته ٿي سگهي ٿو نه!"

مان خاموش ٿيس، ته هوءَ به چپ رهي. مون ٻيهر ڳالهائڻ شروع ڪيو.

"هاسٽلن ۾ ڪهڙيون سهوليتون آهن؟ نه فرنيچر، نه ميس جو نظام درست، نه پاڻي! هوڏانهن شهر ۾ ڪنٽونمينٽ کان سواءِ آهي ڪو علائقو، جتي پڙهائيءَ جو ماحول ميسر هجي؟ سال جا اهي ڏينهن جيڪي ڪاليج هلي ٿو، شهر ۾ اهي به ٽينشن ۾ ٿا گذرن."

"پر هاڻي ڪجهه پڙهائيءَ ڏي ڌيان ڏي!" هن انگل مان چيو.

"تنهنجي هيڏي ڇهري تي مسڪراهٽ ڏسڻ لاءِ "ها" ته ڪرڻي ئي پوندمر!" چيم.

"شيطان آن ڪو!" چيائين.

"نہ ان کان ڪجھہ وڌيڪ" چيم.

"ڇا؟" پڇيائين.

"هن يک جو انسان!"

هوءَ ٽهڪ ڏئي کلي پئي. مسڪراهٽن ۽ ٽهڪن جون لهرون ڪوليءَ نما بنگلي جون ديوارون اورانگهي ويون، اوچتو ڪلاشنڪوف جو برسٽ هليو. مسڪراهٽن جو سينو چيرجي ويو. زندگي چرڪجي وئي- ٻيهر بہ فائر ٿيا. مان سندس پرسان اچي ويٺس. پوءِ ٻي گوليون، اسان جي ڪليل دريءَ جي شيشي ۾ اچي لڳيون، شيشو چور چور ٿي ويو. زندگي تڙپي پئي. مون شيشي تان نظرون ڦيرائي بستري تي ڏٺو، جتي رت ئي رت هيو!

هڪ زندگي ڪنهن بہ گولي لڳڻ کان سواءِ شهيد ٿي وئي! ٻي زندگي، زندگيءَ ۽ موت جي وچ ۾ فوٽ بال جيان ٿيلهجي ۽ ٿاڙجي رهي هئي- ۽ آءٌ، "زندگيءَ" جو "حيات" دنيا جي صليب تي ڪيل سهي رهيو هيس! اندر زندگي تڙپي رهي هئي، ٻاهر موت، دهشت گردي ڪري رهيو هو. مٿي آسمان تي چنڊ پنهنجي آب تاب سان چمڪي رهيو هو.

(1988ع)

رٽيل ليڪچر

"اڙي ڇورا ڪيترا ڀيرا چيو اٿمانوَ تہ گهٽ ۾ گهٽ ڏهہ ڪلاڪ روز پڙهندا ڪريو. پر جي اصل اهڙا ڇنڊا آهيو ترڙ، تہ بہ هُاسٽل وارو پڙهائيءَ جو ٽائيم تہ نہ ضايع ڪندا ڪيو. اهي چار ڪلاڪ بہ آرام ۽ سانت سان ويهڻ ۽ پڙهڻ ڪونہ ٿو اچيوَ. ڪنهن کي هڪ آيو آ، ڪنهن کي ٻہ.... اڙي ڇنڊڙا جي توهان ڏيان سان پڙهندڙ تہ ميڊيڪل ۾ يا انجنيئرنگ ۾ سليڪٽ اوهان ٿيندڙ يا ڀان؟! اگر توهان ڊاڪٽر يا انجنيئر ٿي ويئو تہ بہ مون کان تہ نہ سترهون گريڊ ڦري ونندا. نہ ئي توهان جي ڪري مون کي ڪو اجان مٿين پوسٽ ملندي. مان تہ اوهان جي ڀلائي ٿو چاهيان پٽ! چڱو پڇيوَ تہ گهڻي ڪان گهڻي محنت ڪيو تہ جيئن ڊاڪٽريءَ ۾ يا انجنيئرنگ ۾ سليڪٽ ٿي وڃو. باقي جي نہ تہ پوءِ وتندڙ ڌڪا ۽ ٿاٻا کائيندا. اسان کي ڇاهي؟"

اوهيو، جنهن ڳالهہ جو شڪ هيو سائي ٿي. اهو آهي ليڪچر! جيڪو اسان جي هن لاوارث ڪاليج جي ننڍڙڪي هاسٽل جي انچارج جو. جيڪو گڏو گڏ ليڪچرار پڻ آهي. هر جاءِ، هر وقت، ڪنهن بہ شاگرد کي ڪٿي بہ ويٺل، بيٺل يا گهمندي ڦرندي ڏسندو تہ شروع ٿي ويندو--- او جيستائين ڪي پورو ٿئي. مٿيون ليڪچر بہ منهنجي ڪري شروع ڪيائين مان جيئن ئي روم مان دروازو کولي ٻاهر نڪتس تہ سامهون واري ڪمري مان "سر" ڏسي ورتو ۽ رڙ ڪري پڇيائين.

"اڙي ڇورا وري ڪهڙو موت پيئي؟"

"سائين هڪ ڪرڻ ٿو وڃان!" چئي مان پريان اونده ۾ ٻاڪارينڊڙ ٻاٿ رومس ۽ ٽوائليٽس ڏانهن هليو ويس ۽ جيسين موٽي آيس تيسين سر جو اهو ليڪچر جاري هو. مجال آ جو ان مان ڪڏهن بہ ڪو اکر بہ گهٽجي. رهندو بہ چار اکر مٿيا ها ڪڏهن ڪڏهن تہ چوندو آ:

"اڙي ڪوپڙي تہ الله سيني کي هڪ جهڙي ڏني آهي نہ؟ باقي رهي دماغ جي ڳالهہ سو جتي سٺي دماغ وارو چار ڪلاڪ پڙهي هوشيار ٿو ٿئي تتي، جڏي دماغ واري کي ڏهہ ڪلاڪ پڙهي، ان سان مقابلو ڪرڻ گهرجي. پر نہ، وتندا ٽڏا شوڪارا پريندا ۽ وتندا دانهون ڪندا تہ "نصيب پنهنجو پنهنجو!" "هاء ڙي قسمت!" هون! پڙهڻ کان ٻرو، باقي هاء ڙي قسمت! ڏوهہ وري قسمت جو!"

مان ماٺ ماٺ ڪري روم جو دروازو کولي اچي اندر ويٺس. پارٽنرن منهنجي منهن مان اندازو لڳائي ورتو ۽ هڪ دفعو وري ٿئي جٽا درسي ڪتابن جي بي سُري دنيا جو بي لطف سير ڪرڻ لڳاسين. ڪتابن جا ورق ورائي ورائي جڏهن ٿڪاسين تڏهن پنهنجي ساڄي پاسي ويٺل پارٽنر کي اڪ هنيم- هو فرمانبردارن جيان اٿيو ۽ ڪمري کان ٻاهر نڪتو. ٿئي لمحي ساڳيو تلخ ڪلام ٻڌڻ ۾ آيو ۽ جهٽ کان پوء هو موٽي آيو. در ٽپيو تہ هنگامي نظر ڏانهس اڇليسين. ساڳيوئي تاثر جيڪو سر جي جاڳ واري دور واري عمل جي رد عمل تي هاسٽل جو هر شاگرد ظاهر ڪندو آهي.

وري نراسائيء مان ڪتاب اٿلائڻ لڳاسين. ڪتاب جڻ اسان کي ڪائڻ ٿي آيا. مون ڪرسيء تان اٿي، پاڻ وارو ڪبٽ کوليو ۽ ان مان امر جليل جي ڪهاڻين جو مجموعو "دل جي دنيا" ڪڍي، پاسو ڏئي بڪ جي وچير وچهي پڙهڻ شروع ڪيو. اڃان "اروڙ جو مست" ڪهاڻي پڙهي پوري ئي مس ڪير تہ روم جو در کليو.

"اڙي پڙهو پيا..." ڦهاري نظرون اڇلائيندي سر چيو. ان وقت مون کي سر، سر نہ پر اروڙ جو مست لڳي رهيو هو.

"اڙي تون ڇا تو ڪرين؟" سر جو اوچتو مون کان ائين پڇڻ، اڳم جڻ اروڙ جي مست ڪنهن سواليء تي گارين جو وسڪارو لائي ڏنو هجي. ان وقت منهنجي حالت اهڙي ڪنهن سواليء جهڙي تي وئي هئي جنهن کان، جيڪو سوال هو پڇڻ چاهيندو هجي سوئي وسري ويو هجي.

"مئٿس.... سر!" آواز ويران وادين مان آرس پچندو ڪرَ موڙيندو، سر جي ڪنن سان وڃي ٽڪرايو.

"اڙي مئٿس ياد ڪرڻ جو سبجيڪٽ آهي؟" سر ائين چوندو، روم جو در ٽپي مون ڏانهن وڌڻ لڳو. مون کي هاڻ غلطيء جو احساس شدت سان ستائڻ

لڳو. يڪدم مجموعو ٻين ڪتابن ۾ اٿلائي پٿلائي. رلائي ملائي ڇڏيم پر شڪر جو جنهن ڪاپيءَ ۾ وجهي پڙهي رهيو هئس اها مٿس جي هئي!

ـ "سر! ياد ڪرڻ جو نه پر سمجهڻ جو ته آهي نه؟" مون چئي ڪنهن انڌي جيان ڏاڍوڙا هڻندي چيو.

"ها!... ها نيڪ آ پڙهو پٽ! منهنجون دعائون به اوهان سان گڏ آهن."

سر ائين چوندو هليو ويو.

مون کي سر جو اهو جملو اروڙ جي مست جو چيل اهو جملو لڳو. جنهن ۾ مست، سواليءَ کي سندس وڇايل دوست جي باري ۾ نتائڻ کان پوءِ ائين چيو ته، "اهو تنهنجو وڇايل دوست آءُ ئي آهيان، جنهن کي ڳولهيندي ڳولهيندي تون هتي پهتو آهين.

سر جي وڃڻ کان پوءِ اعتماد ٿيو ته، هاڻي سر ٿي ويو آ، سو وري ڪونه ايندو! مان ڪلٽي عام وري ڪهاڻيون پڙهڻ شروع ڪيون. ٻي ڪهاڻي پوري ڪرڻ کان پوءِ گهڙيءَ ڏي نهاريم. ٽائيم پارٽنهن ۾ پنج منٽ. پنج منٽ بيتابيءَ سان ڪتاب جا پنا اٿلائيندي گذاريم ۽ پوءِ ڪاپي پاسي ويٺل پارٽنر کي اک سان اشارو ڏنم اڪين ٿي اکين ۾ ايڏا وڏا پرابلمنس حل ٿي ويا، جڏهن ته فزڪس ۽ ڪيمسٽريءَ جا پرابلمس ڪلاڪن جا ڪلاڪ هڙي دماغي سخت محنت سان به حل ڪونه ٿيندا آهن، اسان کان!

(ـ !پارٽنر اٿيو، هڪڙي وڏي ڪنگ سائيز، سر جي ليڪچر جيڏي، اوٻاسي ڏيندي، روم مان ٻاهر نڪري ويو. اسان ٻئي ڏانهنس ڏسندا رهياسين. هو جهٽ پلڪ ۾ موٽيو ڏسندي ئي ڏسندي سڄي هاسٽل جا چونڊ چونڊ ۽ اسان جي جوڙ جا ڇوڪرا اسان جي روم ۾ گڏ ٿي ويا.

هونئن به سادي ٻارهين وڳي ٽائين پڙهائيءَ جو ٽائيم آهي. پر پوءِ به اڌ ڪلاڪ کن سر کي ڏيندا آهيون ته جيسين لائيٽ آف ڪري وڃي آرامي ٿئي. اسان جي روم، سر جي روم کان پري هئڻ ناتي گڏ يا هميشه هتي آهيون.

سڀ شاگرد پهچي ويا. ڪچهري شروع ٿي وئي. سمورن ليڪچررس جي تڪيه ڪلامن کان وٺي حڪومت جي ڪيل هر ڪم جو جائزو ورتو هو، پر اڃا ڪچهري مٿي ٿي نه هئي ته در ڪڙڪڻ جو آواز آيو.

"ابا"

آواز سڄاتم ٽپ ڏئي ڊوڙي وڃي در جهليم ۽ سر ڪي حوالن ۾ ٻاهر ٺي روڪي رکيم. پويان سيني ڪي چڻ ڪکڙ تي مينهن پئجي ويو. مينهن ته ڪيئن نه پئي؟ ڪيمسٽري پريڪٽيڪل جون مارڪون ته جو هٿ ۾ اٿس.

"ابا! ناس ته ولي آئي ڏي....." منهنجو ڪلهو ٿپريندي چيائين.

"سر ساڍا ٻارهن ٿيا آهن سيٺ دڪاندار دڪان بند ڪري وڃي ٽانيڪا ٿيا هوندا. اها رکو اسان جي ٺي ڦٽي آهي جو سليڪشن جي آسري پيا ٽا نندون ڦٽائي پڙهون. بس! " مون چيو.

"اڙي جائي اڳهڻ هيڏي به آيو هوس نه؟! شايد دٻلي هٽي ئي وسري وئي هوندي! ائين چئي، ڪمري ڏانهن وڌڻ لڳو. مون ڏاڍو چيومانس ته سر! دٻلي هٽي ڪانه وسري اٿو! پر سر چئي "ڳولهيان ٿو، ڏسان ٿو پلا!"

سر جيئن ئي روم ۾ داخل ٿيو ته ناس جي ڏٻلي ته ڳولهڻ وسري ويس! هاسٽل جا سيٺي چڱا مڙس ڏسي وائڙو ٿي ويو.

"اٿيه ڏينهن چور جا، ٽيهون ڏينهن ياڳئي جو...."

ائين چوندي شروع ٿي ويو ليڪچر ۾. ياد ڪيل ۽ رٽيل مخصوص ليڪچر! جيڪو خاص ڪري اسان هاسٽل وارن لاءِ هڪ اهڙي زهر مثل آهي جيڪو تڙپائي تڙپائي ماري.

(1980ع)

ايس ايس ايف

اهو سالياني امتحانن جو دؤر هيو، ڪاليج جون هاسٽلون ديوارن ۽ پوليس جي پهري ۾ قيد هوندي به آزاد هيون. راتيون جاڳي رهيون هيون ۽ ڏينهن آرام ڪندا هئا. ڪٽل شاگرد تنظيمن جا ليڊر ڪمرن ۾ اڪيلا رهندا هئا ۽ موسيقيءَ جي ڪڏهن مڌر ته ڪڏهن تيز لهرن تي، تنهائيءَ کي دور ڪندا هئا، ۽ انهن جي پرسان رهندڙ اسان جهڙا ابوجهه ماڻهو. پنهنجي روم پارٽنر سوڏو ڪنهن اسان جهڙي ابوجهه دوست، جنهن جي پرسان ڪو ليڊر نه رهندو هجي، جي روم تي وڃي، پڙهائي گهٽ ۽ سندس روم جي افاديت تي وڌيڪ ڳالهائيندا هئاسين ۽ سياري جي سرد هوائن ۾ ڦاٽڪ جي پنڌ کان بچڻ لاءِ سندس هٿ جي چانهه ۾ جادوءَ جي ڪرامت، تي پڻ ڳالهائيندا هئاسين ۽ اهڙا اسان جا ابوجهه دوست، منهن ڪنواريءَ جيان، ڪڏهن مِلڪ پيڪ جي مهربانيءَ سان ته ڪڏهن ڪنهن ڊاڪٽر دوست کي سيمپل ۾ مليل کير جي دٻي مان ڪڏهن بليڪ ٽي، ته ڪڏهن گرين ٽي ۽ ڪڏهن ڪڏهن ته اسان جي دعائن ڪٽڻ لاءِ ڪافيءَ جا مزا به وٺرائيندا هئا ۽ اسان چانهه يا ڪافيءَ جي ڪپ پيئندي دوران ملڪي سياستدانن جيان سياست تي پڻ تبادلهءِ خيال ڪري وٺندا هئاسين ۽ جمهوريت جي پهرين سالگره به گذري وڃڻ تائين، سرڪار سڳوريءَ کان شاگرد يونين تان پابندي هٽائڻ جي اعلان کان پوءِ وسري ويل شاگرد يونين جون اليڪشنون ڪرائڻ تي اطمينان ۽ سک جو ساهه کڻندا هئاسين ۽ دعا ڪندا هئاسين ته شال اهڙن ۽ ٻين انيڪ اعلانن ۽ واعدن جيان سرڪار کان سڀ اعلان ۽ وعدا وسري وڃن ته جيئن سرڪار جي بجيٽ تي ۽ سرڪاري اهل ڪارن جي آبروءَ تي ڪي غير مثبت اثر نه پئجي وڃن.

هونءَ به اسان کي پنهنجي سرڪار سان بي انتها پيار آهي، ان ڪري اسان

کي پنهنجي تعليمي ادارن جي انتظاميہ سان پڻ بي انتها پيار آهي. هاسٽلن ۾ تعليمي ادارن کي جڏهن ڪان ديوارون ڏيئي قيد ڪيو ويو، تڏهن اسان کي چيو ويو تہ هاڻ ڇاڪاڻ تہ سمورن ڪمرن ۾ سمورو فرنيچر توهان کي مهيا ڪري ڏنو ويندو، تنهن ڪري توهان اسان وٽ پئسا جمع ڪرايو- اسان پنهنجي پيار جو ثبوت ڏيڻ لاءِ پنهنجي والدين ۾ ڀائرن جي حق حلال جي روزيءَ مان، هر سال انيڪ ڳاڙها نوٽ پنهنجي محبوب تعليمي ادارن جي کاتن ۾ جمع ڪرائيندا آيا آهيون! ٽوڙي جو اسان کي، ڪٿ تہ ڇا؟ تَوهار بہ ڪانہ ملي آهي. ٽيبل ڪرسي تہ ڇا؟ بلب ۾ ٽالو بہ نہ مليو آ. پر اسان کا شڪايت ڪانہ ڪئي آهي! وڏي سرڪار جيان ننڍيءَ سرڪار کان بہ وعدا وسري ويندا آهن. محبوب، هونئن بہ اهڙا ٿيندا آهن. جي واعدا پاڙين تہ ڪيئن محبوب سڏجن! پيو تہ ڇڏ. وهنجڻ لاءِ پاڻي ئي ڪونہ ملندو آ. پيئڻ لاءِ پري رکيل ٽن ڏهاڙن جي جڳ مان ٽوال پسائي منهن اگهي ويندا آهيون ڪاليج. پوءِ وري شڪايتون ڪندا آهيون تہ ڪوايجوڪيشن ۾ پڙهندڙ ڇوڪريون اسان بدران ڊرائيورن کي پنهنجو وڏيڪ ٽيون سمجهن! هاڻي ان ۾ انهن ويچارين جو ڪهڙو ڏوهہ؟

اهڙي ئي هڪڙي دردناڪ رات جو ذڪر آ. اسان پنهنجي روم پارٽنر پاڻي هڪڙي اپوجهہ دوست جي روم مان پي ۾ چانهہ جو بخار هڪ پنهنجي اپوجهہ دوست کي ڏئي، واپس پنهنجي ڪمري تي اچي، چوپڙيون ٽيبل تي اڇلائي ٽيوب لائيٽ وسائي خواب ۾ ئي ڪٿي ڪنهن سهڻي ڪلاس فيلو سان ڪچهريءَ جي اميد تي سمهي پياسين- اها رات بہ ڪيڏي نہ دردناڪ رات هئي، پر واري ڪمري مان دردناڪ گيتن جي آواز. ان رات کي وڌيڪ دردناڪ بنائي ڇڏيو هو.

ٻئي ڏينهن مان ڪاليج جي گيٽ مان ٻاهر نڪتس تہ گاڏي اچي منهنجي پرسان بيٺي، ڊرائيور اچي پويون دروازو کوليو. پريان ڪنهن "هيلو" ڪيو. مون "هاءِ" ڪري، پوئين سيٽ جو ٻيو دروازو کوليو. هوءَ پرسان ويهي رهي. ڊرائيور گاڏي هلائڻ لڳو. اوچتو مون ڏٺو تہ ڊرائيور Back Mirror مان اسان ڏانهن نهاري رهيو هو. مون شور مان ڏانهن ڏٺو تہ هو سامهون نهارڻ لڳو....

اوچتو در ڪڙڪيو ۽ منهنجو سپنو اڌورو رهجي ويو- ٻيو ڏينهن ڪيئن هو، اها ته اهائي دردناڪ رات هئي- مون اکيون مهٽي دروازي ڏانهن ڏٺو، دروازي مان ڪو ڪاغذ اندر اماڻيو ويو، قدمن جا آواز پري ٿيڻ لڳا. مهمانن جي ٻَڌَ ڪان سڪي ويل ساهه ٻيهر جسم ۾ اچ وڃ شروع ڪئي. قدم جڏهن تمام گهٽو پرانهان ٿي ويا، تڏهن آهستي آهستي اٿي مون اهو ڪاغذ ڪنيو. جيڪو پمفليٽ هيو--- مان آهستڙي ٽيبل ليمپ آن ڪئي ۽ پمفليٽ پڙهڻ شروع ڪيم.

JOIN THE HANDS TO S.S.F

ايس ايس ايف سان سهڪار ڪريو

مون پمفليٽ تي نئين تنظيم جو نالو پڙهي شڪر ڪيو جو سنڌ ۾ اڳ ۾ تمام ٿورڙيون تنظيمون آهن، ان ڪري نين تنظيمن جي ضرورت تمام گهڻي آهي! مون پمفليٽ کي هيٺ پڙهڻ شروع ڪيو.

● ابوجهه شاگردن جي پنهنجي تنظيم.

ميمبر ٿيڻ لاءِ هدايتون:

(١) تنظيم ۾ شامل ٿيڻ لاءِ درخواست، ساليانن امتحانن جي شروع ٿيڻ کان اڳ ۾ قبول ڪئي ويندي، ان کان پوءِ ميمبر شپ نه ڏني ويندي.

(٢) تنظيم جو ميمبر ٿيڻ کان پوءِ ميمبر کي لائبريري ۾ نه ڏٺو وڃي.

(٣) ميمبر لاءِ ضروري آهي ته سگريٽن جو هڪ پاڪيٽ سندس کيسي ۾ هجي.

(٤) ڇوڪرين ۽ ڪتابن جي جاءِ تي شو بزنيس جا رسالا هٿن ۾ هجڻ ضروري آهي.

(٥) جيڪڏهن نه، ته ڪنهن به نوٽيس کان سواءِ ميمبر شپ معطل ڪئي ويندي.

(٦) ساليانا امتحان شروع ٿيڻ پڄاڻان، ڪنهن به صورت ۾ ميمبرشپ نه ڏني ويندي."

مون ٻيو صفحو اٿلايو.

"شاگرد ساٿيو!

هي سمورا پوزيشن هولڊر، هي سمورا "اي ڪلاسيا" ۽ "فرسٽ ڪلاسيا"، سي آءِ اي جا ايجنٽ آهن، سامراج جا پٺو آهن، پگهاردار آهن. اهي چاهين ٿا ته هتان جي ابوجهه شاگردن کي انفير يارٽي ڪامپليڪس ۾

گھيري رکون- پر اسان سندن سمورين چالن کي سمجهون ٿا. اسان ڪمزور ناهيون.

اسان اڪيلا نہ آهيون- اسان کين منهن ٽوڙ جواب ڏينداسين اچو- اعتماد سان اڳتي وڌو تہ هٿ هٿ ۾ ڏئي کين شڪست ڏيون-" مون صفحو اٿلايو.

اسين، ايس ايس ايف جي پليٽ فارم تان مطالبو ٿا ڪريون تہ:

(١) لائبريريءَ کي هميشہ لاءِ بند ڪيو وڃي.

(٢) سمورن پوزيشن هولڊرس، اي ڪلاسين ۽ فرسٽ ڪلاسين کي جيل ۾ وڌو وڃي.

(٣) سمورن شاگردن کي چوپڙيون مهيا ڪيون وڃن.

(۴) امتحان هالن جي آڏو فوٽو اسٽيٽ ڪارنرس کوليون وڃن.

مون مطالبن جي لانڊ کي درگذر ڪندي آخري لائينون پڙهيون:

Come with best hopes
Join the hands to S.S.F

مون کان ٽهڪ نڪري ويو، دردناڪ رات جي درد کي پَرَ لڳي ويا، مون ٽيوب لائيٽ آن ڪئي. رات روشن ٿي وئي مون پمفليٽ پارٽنر جي منهن ۾ هڻي ڪڍيو ۽ زور سان نعرو هنيو، "سامراج--- مرده آباد" مون چاتو ٿي تہ پارٽنر جو خواب بہ منهنجي خواب جيان ڏاڍو خوبصورت هوندو پر هيءَ حقيقت ہے، گهٽ خوبصورت نہ هئي.

(1989ع)

فيصلو

منهنجي ياٽج مئٽرڪ ۾ سٺن نمبرن ۾ پاس ٿي ته، جيتوڻيڪ منهنجي، اقتصادي توڙي سماجي طور تي وس ۾ ته، ڪجهه به ڪونه هو پر پوءِ به مون سنڌس دل رکڻ لاءِ ڪانئس پڇيو.

" ماما اڳتي ڇا تنهنجو ارادو آهي؟ ڊاڪٽر!"

هن روئڻهارڪي انداز ۾ چيو "نه ماما، آءٌ ماڻهن کي انجيڪشنس هڻي نه سگهندس!"

اها سنڌس حساسيت هئي يا بزدلي؟ اهو فيصلو آءٌ ڪري نه سگهيس.

زندگيءَ جي هر شعبي متعلق پڇڻ تي سنڌس جواب انڪار ۾ ئي حاصل ڪندي، نيٺ مون ڪانئس پڇيو ته " پوءِ ڇا ٿيندين؟" هن مون ڏانهن نهاريو ۽ پوءِ ڪرايي جي جاءِ جي ڇت ڏانهن نهاري اٽل ارادي سان چيو:

"آءٌ سرڪار ٿيندس ماما!"

مون کلي ڏنو- "ته جيئن جاءِ خريد ڪري سگهين!"

منهنجي جملي تي هن جو منهن ئي لهي ويو. "تون مون تي ٽوڪون ٿو ڪرين ماما!" هن چيو.

"نه ماما، هتان جي سرڪار جي حوالي سان ڳالهه ٿو ڪريان! توکي ڄاڻ هجڻ کپي ته تون جمهوري ۽ سوشلسٽ رياستن جا ڪتاب ۽ رسالا نه پڙهندي ڪر!"

" ته پوءِ تون ڇو پڙهندو آهين؟" هن پڇيو.

"ان ڪري جو مون کي ڪاپي ڪري پاس ٿيڻ به ايندو آ!"

هوءَ منهنجي جملي تي منجهي پئي ۽ ڪي پل سوچ ۾ ٻڏي رهي ۽ گهڙيءَ کان پوءِ مون کان پڇيائين:

"پوءِ مان ڇا ٿيان ماما؟"

هن مون کي به منجهائي ڇڏيو. مان به ڪي پل سوچ ۾ ٻڏي ويس ۽ نيٺ وراڻيم: "ماما توکي ٽيچر ٿيڻ کپي."

"ان ڪري تہ جيئن مان ٻارن جي تعليم جو معيار وڌائي سگهان؟" هن پڇيو.
"نہ، ان ڪري تہ جيئن ٻارن کي ڪاپي ڪندو ڏسي تون بہ ڪاپي ڪرڻ سکي وٺين."
منهنجي ڳالهہ تي هوءَ چڙي پئي. "توهان مون کي هوٽ تا ڪيو ماما؟"
"نہ راڻي! آءٌ چاٺان ٿو تہ جيئن تون ماڻهن کي انجيڪشن نہ ڪري سگهندينءَ، تيئن تون جهاز بہ اڏائي ڪونہ سگهندينءَ! ان ڪري تون ٽيچر ٿيءُ! ان ۾ تنهنجو ڀلو آهي!" مون ڳالهہ جاري رکندي چيو " ۽ توکي ايڊوانٽيج اهو بہ آهي تہ تنهنجو پيءُ بہ ٽيچر آهي!"
"ضروري آ ڇا تہ ٽيچر جو اولاد بہ ٽيچر ٿئي!" هن سخت غصي ۾ چيو.
"جتي اهو ضروري آ تہ فوجيءَ جو پٽ فوجي، پوليس واري جو پٽ پوليس وارو، سياستدان جو پٽ سياستدان ۽ ڪلارڪ جو پٽ ڪلارڪ ٿئي، اتي اهو بہ ضروري آهي ماما، تہ ماستر جو اولاد ماستر ٿئي!!"
منهنجي ڳالهہ ٻڌي هن جو ڪاوڙيل سرخ منهن، پيلاڻ مائل ٿيڻ لڳو ۽ هوءَ چپ ٿي وئي.
"ماما پنهنجي مرندڙ جهرندڙ ماڻهن کي نئون جيوت، نئون جذبو ۽ نئين جلا بخشڻ چاهيان ٿي! مان ٽيچر ٿي اهو سڀ ڪجهہ ڪري سگهان ٿي؟" هن نهايت معصوميت سان مون کان پڇيو.
"جي خدا جي ڪرامت سان، تون سولجر بہ ٿي وڃين! تہ بہ تون اهو ڪم نہ ٿي ڪري سگهين! راڻي!"
"پر توهان تہ چوندا سيئو تہ ٽيچر...."
"مان تجربي جي بنياد تي ٿو ڳالهايان!"
"ڪيئن؟" هن پڇيو.
"جڏهن کان شاگردن پنهنجي مئڊمن سان عشق ڪرڻ شروع ڪيو آ، تڏهن کان انهن کين پڙهائڻ ڇڏي ڏنو آهي!"
"پنهنجي ڳالهہ ٻين جي ڪاتي ۾ ڪرڻ واري عادت اڃان نہ وئي اٿوَ ماما!"
"جتي ماڻهن ۾ سڌي ڳالهہ ٻڌڻ جي عادت نہ هجي اتي ڪيئر آف ضرور ڪرڻي پوندي آ. ماما" مون چيو!.
"هڪ تہ توهان ڳالهائيندي بہ ڪهاڻيون لکندا آهيو؟"

"سڌي ڳالهه اها! تہ فرض ڪر! تون ڪنهن اڪيليءَ گهٽيءَ ۾ بلڪل اڪيلي وڃي رهي هجين، سامهون ڪو تنهنجي هم عمر نوجوان ايندو هجي. اهو تنهنجي سامهون اچي بيهي رهي ۽ توکي چوي تہ: "تنهنجون اکيون ڏاڍيون خوبصورت آهن!" تڏهن تنهنجو ترت ري ايڪشن اهوئي ٿي سگهي ٿو تہ "بدتميز! نان سينس! هٽي پري ٿي پنهنجي ڪا ماءُ، ڀيڻ ڪانهئي!" - پر فرض ڪر توسان ڪا پياري سهيلي تنهائيءَ ۾ رهاڻيون ڪندي اوچتو توکي چئي تہ "ائي ڪلهه خبر تئي ڇا ٿيو؟ ادا مون کي چيو تہ مون تنهنجي سهيليءَ کي رستي تي ڏٺو، سندس اکيون ڏاڍيون پياريون آهن!" تڏهن يقين تون مرڪي ڏينديئنءَ ۽ دل ئي دل ۾ فخر ڪندينءَ!!- ها نہ؟"

مون ڳالهه پوري ڪري هن ڏانهن نهاريو- هوءَ ڪنڌ جهڪايو ويٺي هئي-! "ها نہ؟" مون ڪانئس ڀيهر پڇيو. هن ڪنڌ مٿي ڪيو. حياءَ هن جي اکين ۾ ۽ مرڪ هن جي چپن تي ڇلي رهي هئي.

"هاڻ توکي احساس ٿيو نہ تہ ڪٿي ڪٿي سڌو ڳالهائي نہ سگهبو آ-!"

"پر ماما! آءُ ٽيچر نہ ٿيندس!"

"ڇو؟"

"ڇو جو ٽيچر تہ بس هاڻ "ميڊياٽر" وڃي رهيو آهي. الائي ڪنهنجي منشا تي سئليبس تيار ٿو ٿئي! الائي ڇا آهي ان ۾ تہ، خودڪشيءَ کي وفات، جاءِ پيدائش هڪ جي جاءِ تي ٻي، هلان کي فتح، درندن کي فاتح ۽ غازي ۽ سرويچن ۽ محب وطن کي ڪافر لکيو ٿو وڃي....."

"منهنجي منڙي ڀاڄ، اهو سيڪجهه جنهن جي منشا تي لکجي ٿو تہ ان کي سرڪار چئبو آهي. اها "سرڪار"، جيڪا تون ٿيڻ پئي چاهين! اها سرڪار، ٺيڪيدارن کان سئليبس تيار ڪرائيندي آهي ۽ انهن جي ڪميشن مان جايون ۽ بنگلا خريد ڪندي آهي!"

هوءَ وائڙي ٿي عجب جي نشاني ٿي وئي!

"اها سرڪار اهي جايون ۽ بنگلا ڪرائي تي هلائيندي آهي ۽ ان ڪرائي مان ان سئليبس کي پڙهائڻ وارن ٽيچرس کي پگهار ڏني ويندي آهي! تڏهن تہ چوان ٿو تہ مسواڙي جاين ۾ رهندڙ ماٺهو ماستر ٿي ٿي سگهن ٿا!"

هن جو منهن لهي ويو- هوءَ اونهي ويچار ۾ پيهجي وئي- مان پل کان

پوءِ وري ڳالهايو.

"مون ٽيون ڏينهن سرڪاري پارٽيءَ ۾ هڪ اهم اهل ڪار ۽ پنهنجي هڪ سٺي دوست سان تنهنجي لاءِ ٽيچر جي هڪ سيٽ جي باري ۾ ڳالهايو، هن معذرت ڪندي چيو ته "ساري، آءٌ تنهنجي ان سلسلي ۾ ڪابه مدد نه ٿو ڪري سگهان!"...... توکي خبر آ رخسانه ته ان کان پوءِ مان جنهن دوست سان مليس ان چيو ته "تون مون کي ڏهه هزار رپيا ڏي ته مان توکي، تنهنجي ان ٺي دوست کان مليل ٽيچرس جي ڪوٽا جي سيٽن مان هڪ سيٽ وٺي ڏيان!" تون ته چاٺندي هوندين ته مون ان کي ڇا چيو هوندو، مون کيس چيو ته "جيڪڏهن اسان جهڙن ماٺهن وٽ ڏهه هزار رپيا هجن ته اسان ٽيچر ڇو ٿيون؟!"

هوءَ اٿي ۽ ٽيليويزن تي هلندڙ جمهوريت تي مباحثو بند ڪري ڇڏيائين.

"ته ماما! جمهوريت ۾ اهليت کي اهميت ڪانهي؟"

"اهليت کي اهميت آهي! ماما. پر اهليت جو معيار تبديل ٿي ويو آهي، ڦتڪن جي سزا، جيل ۾ سالن جي ڪاٽيل سزا هاڻ اهليت آهي، ان ڪري هاڻ ته پوزيشن هولڊر به جڏهن اها اهليت نه هجڻ ڪري نوڪريءَ لاءِ نااهل ٿا ٿين تڏهن اهو ٿا چون ته. "يلا هاڻ ڦتڪا هڻو! سال سزا ڏيو! پوءِ نوڪري ڏيو!"

هوءَ اٿي خاموشيءَ سان گهر جي ڪنڊ ۾ تاڙي تي رکيل ڪلام پاڪ ڏي منهن ڪري، ٻئي هٿ مٿي کڻي دعا گهرڻ لڳي.

"يا خدا! هاڻ ملڪ ۾ وري مارشل لا لڳراءِ ته ان ۾ اسان به قيد ۽ ڦتڪن جي سزا کائي نوڪرين لائق ٿيون!"

مون ڪلي ڏنو. "مارشل لا هڻڻ وارا جيڪڏهن خدا جو چونڊ ميچين ها ته ڪو مارشل لا لڳي ها ڇا ڇري؟!"

"مون کي تنهنجون ڳالهيون سمجهه ۾ ڇو نه ٿيون اچن ماما؟!" هن مون ڏانهن منهن ڪندي پڇيو.

"تون ايا ٻار آهين ماما. آهستي آهستي سمجهه ۾ اچي ويندئي!"

"هن ملڪ ۾ ماٺهو وڏو ٿيڻ ڪڏهن ٿيندو آهي؟ "شناختي ڪارڊ جي حوالي سان ۱۸ سالن کان پوءِ. ووٽنگ لسٽ ۾ نالو داخل ڪرائڻ جي حوالي سان ۲۱ سالن کان پوءِ. پر زنده رهڻ جو فن چاٺڻ لاءِ ۽ ملڪ ۽ ملت کي

سمجهڻ لاءِ تڏهن جڏهن، ماڻهو رشتن ناتن، جذبن ۽ احساسن پاوناڻن ۽ پورڳناڻن کي وکڻي سگهڻ جو فن سکي ويندو آهي!"

مون ڏٺو هوءِ منهنجي ڳالهه پر کوئجي وئي هئي. مان اتان اٿي، ٻي پاڻ ڏانهن هليو ويس، جيڪا ورانڊي پر، اسان جي ڳالهين کان بي نياز اسڪول جو هوم ورڪ ڪري رهي هئي. مان اتي ئي بيٺو هئس ته ٻهرين پاڻ اتي آئي.

"ممّا! مون فيصلو ڪيو آ ته......"

"ماما! هيءَ روز ڪو نه ڪو فيصلو ڪندي آهي!" هوم ورڪ مان ڌيان هٽائيندي ٻي پاڻ وراڻيو. هن معصوم نظرن سان ننڍي ڀيڻ ڏانهن ڏٺو. هوءَ ٻيهر هوم ورڪ پر محو ٿي وئي.

"ماما! مون فيصلو ڪيو آ ته هاڻ مان عدالت ٿيندس!" هن محڪم ارادي سان چيو.

مون کان عدالتن جي ڪارڪردگي ڳجهي ڪانه هئي. مون ته اهو به ڄاتو پئي ته اسان ماڻهن جو عدالتن تائين رڳو اپيروچ به ڪيترو ٿي سگهيو ٿي، پر پوءِ به پنهنجي معصوم پاڻ جي جذبن، پاوناڻن، چاهناڻن ۽ خواهشن سان ڪيل اٽل فيصلي آڏو ڪنڌ جهڪائي ڇڏيم.

(1990ع)

ڪو ڪيئن چوي ڪو ڪيئن چوي

(ليکڪ، فن ۽ شخصيت)

ظفر بکايل به آهي ته دکايل به! هن دک ۽ بک کي ظاهر ڪرڻ ۽ متاثڻ ڪارڻ وڏا جتن ڪيا آهن. ظفرالدين ٿي اسڪول جي تحريري ۽ تقريري مقابلن ۾ جڏهن هن جي اندر جي دوزخ جي باهه نه اجهاڻي ته بک جي شامت ايگل پين سان ڪهاڻين جي روپ ۾ آڻڻ لڳو. سندس ٻيو حملو ظفر جانيءَ جي روپ ۾ شاعريءَ تي ٿيو. ان ڪان پوءِ پتر سنڌي بنجي چتر ٺاهڻ لڳو. سندس چترن جا آئيڊياز ڏاڍا پيارا هوندا هئا. پر هن ان ڪم کي سنجيدگيءَ سان نه ورتو. ان ڪانپوءِ بائيبل وارن جا ڪورس ڪيائين جعفر بخاريءَ جي نالي. انهن مڙني روپن مان ٻيو نه ته اهو احساس ضرور ٿئي ٿو ته هن ڪلاڪار کي جيون سان پيار آهي.

ناز سهتو

ظفر جي لکڻين مان اهي ئي اميدون رکي سگهجن ٿيون ته اهي سنڌي ماڻهن کي مفاد پرستي ۽ خود غرضيءَ مان ڇوٽڪارو ڏياريندين ۽ منجهن حوصلو پيدا ڪنديون ته هو خود مفادي فردن ۽ گروهن طرفان ملندڙ ڏک سور تڪليفون ۽ عذاب سهندي به پنهنجي مقصد تان هٽ نه ڪٽن حق ۽ سچ جي راه تان موت نه ڪائڻ. معاشري طرفان ملندڙ هر تڪليف ۽ ڏکيائيءَ کي پنهنجي لاتعداد صلاحيتن سان منهن ڏين ۽ پنهنجي نئين رتّ ۽ نئين جذبي سان انسانيت جي تباهيءَ لئه پيدا ٿيل خطرناڪ حالتن کي بدلائڻ ۾ ڪامياب وڃن. ۽ قربانيءَ جو ٻڪرو ٻڻجڻ ڪان اڳ ڪات بنجي هر ان طاقت جو خاتمو آڻين جيڪا انساني ڀلي لئه نهندڙ نئين سماج جي دشمن هجي.

رڪ سنڌي

مونکي خبر آهي ته وڏيون دعوائون ڪندڙ دوست به رات جو ائين وڳي سوڙ ويڙهي سمهندا آهن ته صبح جو ١١ وڳي اٿندا آهن. پر جي موڪل جو ڏهاڙو هوندو ته جيسين پيٽ ۾ بک موسيقي نه وڄندي تيسين سنگتي ستائي

پيا سونهندا پر ظفر کي مون راتيون ڪاڳنديِ، پڙهنديِ، لکندي ڏٺو آهي، پنهنجي ڪاز خاطر هن بکون به ڪاٽيون آهن. ڪيس پڙهڻ ۽ لکڻ جو جنون آهي. رات جي پيٽ ۾ به ٽي ڪهاڻيون لکي، فيئر ڪري، پريس ڪاپيون به تيار ڪري وٺندو آهي. مان دعويٰ سان چوان ٿو ته اسان وٽ علي باب ڪان پوءِ ظفر وڏ ۾ وڏ تيز لکي سگهي ٿو. جيتوڻيڪ گهٽين اڻ گهڙيل شين ڪان ٺوريون گهڙيل شيون سٺيون هونديون آهن. پوءِ به ظفر جون ڪجهه ڪهاڻيون عالمي ادب جي معيار تي رکڻ جهڙيون آهن.

انجم سومرو

اڄ ڪارونجهر جي ڪنڌيءَ تي ڪيترن ئي ڪهاڻيءَ جي مورن ٿهوڪا ڏيڻ بند ڪري ڇڏيا آهن. هو چوڏ سائڻ جي سونهن، ٻڪ ۾ اڄ من ۾ سمائي ڪهاڻيءَ جي ڪارونجهر ڏانهن پنک کولي، پنهنجي پيرن، تي نگاهون جمائي ينل اکين سان وڏي پيو اکتي. سندس آجيان لاءِ ٽڪل مورن پنهنجا پر لوڏيا آهن.

الاهي بخش ٻانيڻ

ظفر اجاڻ به لکندو. ايترو گهڻو لکندو جو سندس قلم لکڻ کان جواب ڏئو ته به هو آگر کي ڇيهه ڏئي، رت سان لکندو رهندو.

الطاف مگسي

ظفر نه لکي ها ته جيئرو نه هجي ها. جيڏو مائيٽو آهي ته هنڏان هنڏان ڦاٽي پوي ها، سندس وجود ريزا ريزا ٿي وڃي ها.

خادم ستهو

ظفر عباسي نئين ٿهيءَ جي اهم ڪهاڻيڪارن مان هڪ آهي. هن نه فقط وڏن لاءِ لکيو آهي، پر ساڳي وقت ٻارن لاءِ به ڏاڍي سچائيءَ ۾ لکن سان پٺي لکيو آهي.

أغا قيوم

سوال اهو آهي ته ”ظفر ڪيستائين لکندو؟“ ڪٿي سندس ارتقا رڪجي ته نه ويندي! ڪٿي ظفر پڙ ڪڏي بيهي ته نه رهندو؟ ڪاش ڪڏهن به ائين نه ٿئي!

علي نواز ڦل

نيڪ جي اڳين شايع ٿيل ڪتابن جي حوالي سان مختلف ليکڪن جا رايا

ٿين دنيا - ڪهاڻيون - ظفر عباسي - نيو ٿنڪرس فورم

ظفر جون ڪهاڻيون ۽ سندس موضوع آهن تہ سوشل ويلفيئر کاتي سان تعلق رکندڙ (جو يقينن ادب جو هڪ مکيہ ڪارج آهي) پر سندس ڪهاڻين ۾ ڪٿي بہ سمونڊ جي گجگوڙ جيان نعري بازي پرچار ۽ هاڪا بازي ناهي. هو ڪٿي بہ پنهنجي پڙهندڙن کي لفظن جي لهرن حوالي ڪري، گوڙ ڊوڙ سان ڊاهي پوڙ پوسٽ ۾ ڪو نہ ٿو آڻي. ان جي برعڪس سندس ڪهاڻين سان سندس ٽريٽمينٽ درياء جي خاموش ان روانيءَ جيان آهي، جو هلندي هلندي ڌرتيءَ کي سيراب ۽ سائو ڊائو ڪرڻ جو ثواب ڪمائندو آهي. ان لحاظ کان ظفر جون ڪهاڻيون پڙهڻ بہ يقينن "ثواب" جوڳو ڪم آهي.

خيرالنساء جعفري

ظفر کي اسان هڪ اديب ۽ ڪهاڻيڪار جي حيثيت ۾ هن دنيا کي سونهن بخشائڻ وارن ذهين انسانن مان ڳڻي سگهون ٿا ڇو تہ سندس اڪثر ڪهاڻين مان اسان کي محسوس ٿئي ٿو تہ هن کي ٻهڪندڙ انسانيت ۽ چنڊ کان سهڻي ڌرتيءَ سان اڻ مَيو پيار آهي.

خاڪي جويو

خليل جبران جي هڪ ننڍڙي ڪهاڻي ۾ آهي تہ ڪنهن وڏي ليکڪ ننڍي ۽ نئين ليکڪ کان اکڙ ۾ پڇيو تہ "ڪجهہ لکيو اٿئي؟" ننڍو ليکڪ کو جواب ڏئي ٿي ڏئي ان کان اڳ ۾ وڏي ليکڪ چيو تہ "مون هڪ طويل شاهڪار نظم لکيو آهي سو ٻڌا" غريب نئون ليکڪ چپ چاپ اهو طويل نظم ٻڌندو رهيو، نظم پورو ڪري وڏي ليکڪ ننڍي ليکڪ کان پڇيو تہ "تو ڪجهہ لکيو آهي؟" ان وراڻيو "ها مختصر نظم لکيو اٿم" چون ٿا تہ يوناني ادب ۾ طويل شاهڪار نظم جو ڪوئي ذڪر نہ آهي. جڏهن تہ ان ننڍڙي نظم کي اڄ يوناني شاعريءَ ۾ عظيم نظم سڏيو وڃي ٿو. ڪير ڄاڻي ظفرعباسي ان ننڍڙي ليکڪ جوئي ڪو نئون جنم هجي.

نصير مرزا

ڪنهن پڇيو تہ "سمنڊ کارو ڇو آهي؟" چيو هيومانس تہ "ان ڪري جو منجهس ڪائنات جي اڪثريت ٿي رهي. انهيءَ ڪائنات جو بار ٿو سهيڙي سو کارو بہ نہ هجي ڇا؟" ظفر بہ کارو آهي. منجهس بہ ڪائنات ٿي رهي. ظفر جي ڪردارن ۾ بہ مون کي سمونڊ جي ڪائنات نظر آئي آهي.

عزيز ڪرپانگ

هيڙي پياري ليکڪ جنهن پنهنجي عمر جو هيڙو حصو علم ۽ ادب جي حوالي ڪري ڇڏيو آهي، تنهن تي سچ تہ اسان کي فخر ڪرڻ گهرجي

انور هالائي

اردو ادب جي مهان ليکڪ ڪرشن چندر لاءِ چيو ويندو آهي تہ هو سونهن ۽ مانيءَ جي حصول ۾ انسانيت جي منزل سمجهندو هو. پر ظفر جون ڪهاڻيون پڙهي، مون محسوس ڪيو آهي تہ انسانيت جي منزل رڳو سونهن ۽ مانيءَ جي حصول تائين ڪانهي، پر سونهن ۽ مانيءَ سان گڏ سچ بہ اهم آهي.

ارشاد ميمڻ

(ليکڪ جي اڳين شايع ٿيل ڪتابن جي حوالي سان مختلف ليکڪن جا رايا)

پڙهندڙ نسُل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻرندڙ، ڄرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، ياڙي، ڪاٺو، ياجوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاغذ تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَـنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَبِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکَکَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،

جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَّ ۽ چَمَ جو ساٿي آ -

اِن حسابَ سان اڄڪلهہ ڪي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ "هاٿي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو" ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَئَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، ڇالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽتر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها، تيزي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ياڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)